

ბ. ბ ა ნ ი

პ ი მ პ ი ლ ი

გამოცემა „ბუნთნისა“ კ. მ. ვ.

მოკლე პოლიტიკური ეკონომია

თარგმნილი

თ. ს ა ხ ლ კ ი ა ს - მიერ

ბ უ ი ლ ი ს ი

მსწრაფლ-მბეჭდავი არ. ქუთათელაძისა, ფრეილინის ქუჩა № 12.

1 9 0 5 წ.

შ ე ს ა მ ა ლ ი

ჩენი საკუთარი ქირი და მწუხარება ცოტა ხნით დავივიწყოთ და კარგად დავაკვირდეთ, ჩვენს გარშემო ხალხი როგორა სცხოვრობს. პირველადვე თავზარის დამცემს და გზა-კვალის ამრევს ცხოვრებას დავინახავთ! ყველგან, ყოველს ნაბიჯზე უსამართლობას დავინახავთ. ერთი სისხლის ოფლსა ღვრის, მეორე-კი მხარეთეძოზე წამოწოლილა და ჩხირსაც არ აბრუნებს; ზოგსა ჰშია და ათასნაირი ავადმყოფობა მუსრს ავლებს,—სხვები კი მდიდრულ და ოქრო-ვერცხლით მორთულ სრა-სასახლეებში სცხოვრობენ; ზოგს ტანჯვაში სული ხდება და თვალებზე ცრემლი არ აშრება,—სხვები კი ხარობენ და ქეიფობენ. თუ სადმე სამართალია, სიამით იმან უნდა იცხოვროს, ვინც შრომობს და მომქირნეობს; ასეთის კაცის სახლში ყოველივე უნდა დულდეს და გადმოდიოდეს, მის ოჯახში ღვთის თვალი უნდა ტრიალებდეს. ხოლო ვინც არაფერს აკეთებს, ვისაც მცონარეობა და უქმად მხარეთეძოზე წოლა უყვარს, არაფერი უნდა ჰქონდეს, შიმშილსაც უნდა ითმენდეს და წყურვილსაც; ვისაც არაფერი დაუთესია, არც არაფერი უნდა მოიმკოს.

ღიას, ასე უნდა იყოს, ამას უნდა ამბობდეს ღვთიური სამართალიცა და ადამიანურიცა. იმის მეტი ქირმა არ შეგქამოთ! ჰშიათ და სწყურიათ, სახლში გამოუღლეველი ქირი და უბედურება აქვსთ, სხვა და სხვა სენი ეუთავს სწორედ ისეთებს, ვინც მუშაობაში სულს ირთმევს, ვინც დღე და ღამეს ასწორებს. ხოლო ვინც არაფერს აკეთებს, კარგად სევამს.

კარგად სკამს, კარგად იცვამს, კარგად იხურავს, იმისთვის არც დარდია და აღარც მწუხარება. ზოგია მხოლოდ უშნოდ ფლანგვა შეუძლია ფულისა და ჰფლანგავს კიდეცა უშრომლად ნაშოვნ ფულსა. სად არის ღმერთი და სად არის სამართალი! თუ მდიდარ კაცის შვილი არა ხარ, სული ტანჯვა-წვალებაში უნდა ამოგხდეს. დედა-მიწას ასცილდები თუ არა, შენი წვალებაც დაიწყება, თითქო დედის მუცლიდან გამოგყვაო. ესთქვათ, შვილი ხარ გლეხისა. ოთხის წლისა გახდი და უკვე იგრძენი, რომ კისერზე უღელი დაგედგა. გინდა სოფლის ბიჭებთან თავისუფლად იხტუნო; უკაცრავად, ხელში სახრეს მოგცემენ და გეტყვიან, ხბორები ან ბატები მწყემსეო. რვა წლამდე ასე უნდა იხეტიალო. ვინც ცოტათი შეძლებულ გლეხის შვილია, სოფლის სკოლაში იწყებს სიარულს. შენც გინდა სკოლაში გატარონ, სხვა ბავშვებთან კაი-კაი ლექსები ისწავლო, იმღერო. მაგრამ აქაც უკაცრავად ბრძანდები. მამაშენს სამყოფო პური ან სიმინდი არ მოუვიდა, ათასი გადასახადი და ბეგარა კარზე შოადგა, გადახდის თავი არა აქვს და სარჩენი კი შენს გარდა კიდევ ბევრი ჰყავს ოჯახში. ისიც თავს იმტვრევს, სკდილობს გაქირვებას თავი დააძვრინოს როგორმე. ამ დროს გაიგო, რომ მახლობლად ფულიანმა კაცმა ასანთის (სპიჩკა) საკეთებელი ქარხანა გახსნა და ეს კაცი იმდენად მადლიანია, რომ სულ პატარა ბავშვებსაც კი აძლევს სამუშაოსაო. შენ ქარხანაში შესვლა ისე გინდა, როგორც წაწყმენდილს კაცს აღუღებულ ქვაბში ყოფნა, მაგრამ შენ ვინა გკითხავს! მეტი გზა არა გაქვს, მამაშენს უკან უნდა გაჰყვე. საცოდავმა მამაშენმაც ბარემ 'კარგად იცის, რომ შენ დღეში თორმეტ ან თოთხმეტ საათს გამუშავებენ და ქირად ორ შაურს და გადმოგიგდებენ; ისიც იცის, რომ ქარხანაში გოგირდისა და ფოსფორისაგან მოიწამლები და ყვავილსავით დაქენები. ბარემ გული ემდულრება, მაგრამ რა ჰქნას, შენი შემოტანილი ორი შაურიც ოჯახს წაადგებაო.

ესთქვათ, ბედმა არ გიღალატა და ჯერ ისევ ბავშვი რომ

ხარ, ისე რამე სენი არ შეგეყარა და თან არ გადაგიტანა ან არა და ქარხნის მანქანამ კისერი არ მოგიგრიხა, და შენი დღენი თვრამეტ წლამდე მიაჯახირე. სწორედ ამ დროს იმის ფიქრს დაიწყებ: რა ვუყო ჩემს უნაწიერო თავსაო. ასანთის საკეთებელ ქარხნიდან გარედ გაგიძახეს, რადგან იქ მუშაობა პატარეებსაც შეუძლიათ: დიდებზე ნაკლებს ქირას აძლევენ და შენ კი ორ შაურს აღარ დასჯერდები; ამასთან, ველარც მამასთან გაჩერდები სოფელში. სამყოფი მიწა აღარა გაქვთ, გადასახადი კი ბევრი უნდა იხადოთ. მეტი საშველი გზა აღარა გაქვს, გულა-ნაბადი უნდა შეიკრა და ქირაზე წახვიდე, თორემ შენი მოხუცებული დედ-მამა და პატარა და-ძმები შიმშილით ამოსწყდებიან. მიდიხარ ქალაქში და, ვსთქვათ, სადმე ჩითის საქსოვ ქარხანაში შეხვედი. მოგეწონა იქაურობა, როცა მანქანის დაზვას ამოგიყენეს უკან; ჯერ გაგიჭირდა მუშაობა, ხან ნაქსოვი გაგიფუჭდება, ხან იმის გეშინიან, ხელი არ მოვაყოლო სადმე და არ მომწყვიტოსო. ცოტ-ცოტათი ყველაფერს შეეჩვიე; ორ-სამ წლის მუშაობის შემდეგ ნამდვილი ფეიქარი გახდი. მიაკოდვილებ შენს დღეს და ჰფიქრობ—ფეიქრობაში უნდა ამომხდეს სულიო, ისე, მოულოდნელად, ქარხნის პატრონი გიცხადებს—მუშები ნახევარზე მეტი უნდა დავითხოვო, ამიტომ რომ ჩითეულობას გასავალი არა აქვს და ზარალსა და ვხედავო. ხედავ, რომ შენა და ბევრი შენი ამხანაგები გარედ გამოგყარეს. მიადგებით-მეორე ფაბრიკანტს და სასმუშაოსა სთხოვთ. ის კი პასუხად გეუბნებათ: „უკაცრავად, ჩემო კარგებო; ჩემი მუშები ძლივას დავითხოვე, პოლიციაც კი დავიხმარეო.“ შენი და შენი ფეიქრობა მშრალზედ რჩებით. მუქთადაც რომ დაუდგე, არავინ დაგიყენებს.

უქმელ-უსმელად გაძლება კი არ შეგიძლია. მეტი გზა აღარა გაქვს, შედიხარ იმ ქარხანაში, სადაც უარს არ გეტყვიან და მიგიღებენ. ვსთქვათ, თუჯის ჩამოსასხმელ ქარხანაში შეხვედი. ერთმა ღმერთმა იცის, თუ რამდენ ტანჯვას გამოივლი, სანამ ამ ახალს ხელობას ცოტათი მაინც შეეჩვევოდე და

შენს ფეიქრობას დაივიწყებდე. ამ დროს წამოუვლის პატრონს და აქედგანაც გერეკება. ახლა მესამე ნაირი ხელობა უნდა ისწავლო. ამნაირად ჯახირობ მთელი შენი სიცოცხლე: არ იცი, სად მიდიხარ, არც ის იცი, თუ საიდან წამოგიქროლებს უბედურება. .

მიიხედ-მოიხედავ და გული სიბრალოლით გაგეწურება: შეგებრალება შენი საკუთარი თავი, შეგებრალებიან სხვები. ვითომ შენც ადამიანი გქვიან, ვითომ ღვთის ხატებად და მზგავსებად გაჩენილი ხარ; ვითომ იმას უნდა აკეთებდე, რაც შენა გსურს. ის კი არა, შენი ბედი სხვის ხელშია. უბედურ ვარსკვლავზე დაბადებული დღეს აქა ხარ, ხვალ ცხრა-მთას იქით ებრძვი ცხოვრებას, სანამ სადმე ქუჩაზე არ გამოგრიყავს, რომ პირუტყვისავეთ ჩაიღრძვე.

მერე რა ძალაა ისეთი, რომელსაც შენისთანა ადამიანები თავის ნებაზე დაჰყავს, ათამაშებს ისე, როგორც ნაფოტს ზღვა ათამაშებს ხოლმე? მეტად დიდია ეს ძალა: ამ ძალას შიმშილი ჰქვიან და ქვეყანაზე შიმშილზე ულმობელი არაფერია. ნამდვილი ხელმწიფეა შიმშილი და ადამიანი მას ემონება. მაგრამ შიმშილი არც ისე ძლიერი იქნებოდა, თვითონ ადამიანს რომ ქვეყანაზე უსამართლოდ არ მოეწყო ჩვენი ცხოვრება და შიმშილის ძალა ისე არ გაეძლიერებინა. ჩვენის უბედურების მიზეზი ადამიანის მიერ შექმნილი წესწყობილებაა. ასე რომ არ იყოს, როგორ მოხდა, რომ ზოგი ბედნიერია და ზოგი კი უბედური, ზოგი ყელთამდე მაძლარია და ზოგს კი გამხმარ პურის ყუა ენატრება?

ადამიანმა ბევრი იწვალა, სანამ მიაგნებდა ჩვენს ცხოვრებაში გამეფებულ უსამართლობის მიზეზს. და აი სწორედ ამ უსამართლობის შესახებ გვექნება საუბარი ამ წიგნში. თუ ყველამ კარგად გაიგო ეს მიზეზი, შეიძლება ადამიანის უბედურებას წამალი რამე დაედოს.

პირველი თავი.

**თანამშრომლობა. შრომის განაწილება. გაცვლა-
გამოცვლა. საქონელი.**

რომ უფრო ადვილად გავიგოთ, თუ როგორ გაჩნდა ახლანდელი უსამართლობა, ცოტა შორიდან უნდა დავიწყოთ ლაპარაკი. როცა ამა თუ იმ ადამიანის კარგად გაცნობა გვინდა ხოლმე, დაწვრილებით გამოვკითხავთ პატარაობიდანვე როგორ უცხოვრია. როცა თავისს ცხოვრებას ხელის გულზე გადაგვიშლის, არ გავგიჟირდება იმის თქმაც, თუ რა ადამიანთან გვაქვს საქმე. ასეა მთელის კაცობრიობის ამბავიც. თუ იმის ძიებას გამოვუდგეით, თუ როგორ სცხოვრობდა კაცობრიობა უხსოვარ დროითვე, თუ გამოვიძიებთ, დღევანდლამდე როგორ მოაღწია, იმ შემთხვევაში ბევრი რამ ახლანდელ წესწყობილებისა ადვილად ასახსნელი იქნება.

სულ ძველად ადამიანები დღევანდელ ველურებასავით ტყეებსა და გამოქვაბულებში სცხოვრობდნენ. არც სოფლები ჰქონდათ, აღარც ქალაქები, აღარც გზები და აღარც ხიდები. ნამდვილი შიშველი ველურები იყვნენ. საბრალოა ველური ადამიანი! ღონე დიდი არა აქვს, იარაღი ბუნებას არ მიუცია, ხარს რქა აქვს მტრის მოსაგვრებლად, მგელს გააღმასებული კბილები, ღომს გაფხავებული კლანჭები. ველურ ადამიანს კი მწვეტიან ჯოხის მეტი არაფერი გააჩნია! ცხოვრება კი იმასაც უნდა. უნდა იშოვოს საქმელი, უნდა დაიფაროს თავი მხეცებისაგან. ხშირად რაც მოხვდება, იმასა სკამს, მძოვრსაც არ იწუნებს. ღომი გინდა თუ დათვი იმაზე უკეთესად სცხოვრობენ, ერთსაც და მეორესაც ყოველ დღე ხარი ან ირემი უმშვენებს სუფრას. მტერი კი აუარებელი ჰყავს ველურ ადამიანს. ყოველი მხეცი, თუ კი ველურზე ღონიერია, მის დაჩაგვრას სცდილობს და ხანდისხან ჰკლავს კიდევ და მისს ხორცსაც შეექცევა. უბედური ველური ადამიანი წინააღმდე-

გია ასეთის წესწყობილებისა. მაგრამ ვის მიმართოს, ვისა სთხოვოს სამართალი და ხსნა? რა თქმა უნდა, თავისსავე მზგავს ველურებს. და აჰა, ჩვენი ველურებიც ცოტ-ცოტად ერთად თავს იყრიან. გრძნობენ, რომ ერთბაშად გამამაცდნენ, გული გაუკეთდათ. პირველად ერთობრივის მეცადინეობით ერთი უშველებელი ირემი მოჰკლეს და მთელი დღე შეექცეოდნენ. მერე ხელში ჩაუვარდათ დათვი. მიესივნენ და რაც ჯავრი სჭირდათ, სულ ერთ დღეში იყარეს. ველურები ერთად რომ არ შეკრებილიყვნენ და ყველას თავთავისთვის ეცხოვრნა, შეიძლება ირმის ხორცი გემოთაც არ ენახათ და დათვის მუცლის ამოსაყორი თვითონაც გამხდარიყვნენ. ახლა კი ირმის ხორციც მიირთვეს და თითო ჯოხიც წაჰკრეს დათუნიასა. ჩვენი ველურები ყოველსავე ამას კარგად დაუკვირდნენ და დაინახეს, რომ ერთად საქმის გაკეთება უფრო ემარჯვებათ; დაინახეს, რომ ირმის მოკვლაც შეუძლიათ; შეუძლიათ ისიც, რომ მგელს თუ დათვის ანგელოზები დაუფრთხონ ხოლმე. ველურმა რა კი ერთხელ დაინახა, რომ ერთად ცხოვრება და ერთურთის დახმარება უფრო ხელსაყრელია, თავისს მეზობელს აღარ შორდება, სკდილობს ყველაფერი საერთოდ აკეთოს და ძველებურად უმწეოდ, მარტო თავის ამარა აღარ იცხოვროს. ამ ნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ გაკირვება და სისუსტე მიზეზი იმისა, რომ ადამიანები ერთად სცხოვრობენ, აერთებენ თავიანთს ძალღონეს, რომ იშოვონ საჭმელ-სასმელი, გაუმკლავდნენ მტერს: ძალღონის ამგვარ შეერთებას **თანამშრომლობა**, შეერთებული შრომა ჰქვია. რომ დავამტკიცოთ, თუ რამდენად საჭირო და ხელსაყრელია თანამშრომლობა, შემდეგს მაგალითს მოვიტანთ:

ვისტკვათ, ერთ ადგილიდან მეორე ადგილას უნდა გადავიტანოთ ათი თუჯის სვეტი. თითოეული სვეტი იწონის ოც ფუთს. ამ სვეტების გადასატანად სულ ათი კაცი ვართ. თუ თითოეული ჩვენთაგანი თითო სვეტს დაებლაუქა და გადატანა მოუნდომა, რაც უნდა ეწვალოს, ადგილიდან ვერ დასძრავს.

თუ კი **■**თმავე კაცმა ჩვენი ძალღონე შევეერთეთ და ისე ერთად მოვიკიდეთ ხელი სვეტს, მაშინ, რა თქმა უნდა, ადვილად მოვერევით და ათსავე სვეტს სათითაოდ გადავიტანთ. აი, ამდენი ძალა აქვს **თანამშრომლობას**, ერთი მეორის მხარში ამოდგომას! ამ სახით, ჩვენ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ გაქირვება და უღონობა ადამიანებს აერთებს და ერთად აშრომებს, აიძულებს ჯგუფ-ჯგუფად ან საზოგადოებად იცხოვრონ.

ყოველი ასე შეერთებული საზოგადოება უეჭველად უნდა ზრუნავდეს, რომ სხვამ არაფერი ავნოს და სარჩო იშოვნოს. ყოველი საზოგადოება აკეთებს ყოველსავე იმას, რის გაკეთებაც შეუძლია და რაც მისთვის აუცილებლად საჭიროა: მიწას ხნავს და სთესავს, ამრავლებს საქონელს, ჰკრეფს ხილს და სხვ. მაგრამ დედა-მიწას ყველგან ერთნაირი თვისება არა აქვს. ამიტომ საზოგადოებას ყოველგან ერთისა და იმავე საქმის კეთება როდღი შეუძლია. ერთს საზოგადოებას ჩაუვარდა მშვენიერი ნაყოფიერი მიწა და ისიც პურის თესვას შეუდგა. მეორე საზოგადოება საძოვრებს დაეპატრონა და ჯოგები გაიჩინა. მესამეს ქაობიანი ადგილი ერგო, სადაც არც საძოვრებია და აღარც პური მოდის, მაგრამ, სამაგიეროდ, რკინის მადანი აღმოჩნდა და იმანაც მქედლობა დაიწყო და სხვა და სხვა. ერთის სიტყვით, ყოველი საზოგადოება იმას აკეთებს, რაც უფრო ემარჯვება. მერე რა მოჰყვა ყოველსავე ამას? რა და ისა, რომ ერთს საზოგადოებაში პური თავსაყრელია, მაგრამ თოხი და ცული არ გააჩნიათ. მეორე საზოგადოებაში რკინეულობა ბევრია, მაგრამ პური აკლიათ. ამ მდგომარეობაში ფონს როგორღა უნდა გავიდნენ? უნდა მოიფიქრონ რამე, თორემ ერთი საზოგადოებაც სავალალო დღეშია და მეორეც. და აი საზოგადოებათა წევრები კითხვის-კითხვით ან შემთხვევით ერთმანეთს ხედებიან. ერთის საზოგადოების წევრნი მეორეებს ეუბნებიან: პური გვაქვს ბევრი, მაგრამ რად გინდა—რკინეულობა გვაკლია; მეორენი ეუბნებიან: რკინეულობა თავსაყრელი გვაქვს, მაგრამ უპურობამ საქმე გავვი-

ქირაო. გადასწყვიტეს: რაც მეტი გვაქვს, გავცვალოთო. დაიწყეს გაცვლა-გამოცვლა და ორსავე საზოგადოებაში პურიც საკმაო გაჩნდა და რკინეულობაცა. საზოგადოების წევრებმა რაკი ერთხელ გაიცნეს ერთმანეთი, მეორე წელსაც გაუცვალეს ერთმანეთს თავიანთი ნაწარმოები, ანუ, მწიგნობრულად რო ვსთქვათ, **პროდუქტები**.

გავიდა დრო და ჯამი. ჩვენმა მკედლებმა თავიანთი ხელობა უკეთესად შეისწავლეს და ერთს დღეს ასეთი ბაასი გაბეხეს: „ჩვენს ქაობს ტყუილად ჩავციებივართ—პურისათვის გამოუსადეგარია, დრო ღა გვეკარგება, მეტი არაფერი. მოდი, ხვნა-თესვაზე სულ ავიღოთ ხელი და მხოლოდ ვკედლოთ რკინეულობა. რასაც ვაქედავთ, მეზობლებს პურში ან სხვა საქირო საქონელში ვაუცვალოთ“. პური და რკინეულობა ორსავე საზოგადოებას სჭირია, მაგრამ ახლა ისე მოეწყვენენ, რომ, საცა მიწა ნაყოფიერია, მხოლოდ ხვნა-თესვას მისდევდნენ, ხოლო სადაც ადგილი ქაობიანია, რკინეულობას-ღა აკეთებენ და მერე თავიანთს ნაწარმოებს სცვლიან. ამ ნაირად, საზოგადოებებმა შრომა გაინაწილეს: ერთი საზოგადოება მხოლოდ ხვნა-თესვას მისდევს, მეორე—მკედლობას. ამ ნაირად შემოიღეს **შრომის განაწილება**. რადგან ყოველი საზოგადოება იმას აკეთებს, რაც ემარჯვება, შრომის განაწილება მრავალ საზოგადოებათა შორის ხდება, მერე კი ერთმანეთს უცვლიან თავიანთს ნაწარმოებს. ამავ დროს თვით საზოგადოების წევრთა შორისაც ხდება შრომის განაწილება. ერთი საშინელი ღონიერია, შეუძლია ხე ძირიანად მოსთხაროს, ყანაში მუშაობის დროს ბადალი არა ჰყავს; მაგრამ იმავე სამაგალითო მიწის მუშას წაღების შეკერვისა არა ვაგებება-რა, ხეირიანად ძაფსაც ვერ გაუყრის. მეორე დაძაბუნებულია, ცულის აწევაც კი ემძიმება, მაგრამ წაღებს ჩინებულად ჰკერავს. ორსავე სჭირია პურიცა და წაღებიცა. რომ ტყუილად დრო არ დაკარგოს ან ერთმა და ან მეორემ, ორივე თავთავის საქმეს აკეთებს: მიწის მუშა ხნავსა და სთესავს, მეწაღე—წაღებს ჰკერავს; შემდეგ

ერთი მეორეს უცვლიან თავ-თავიანთ ნაწარმოებს. ამ სახით შრომა ერთი მეორეში გაინაწილეს. საზოგადოთ, რადგან ყოველი კაცი ისეთ საქმეს ჰკიდებს ხელს, რაც უფრო ეხალისება და ემარჯვება, საზოგადოებაში შრომის განაწილება უეჭველად ხდება. თუ საზოგადოებაში 30 კაცია, მათ შორის 17 კაცი, მაგალითად, ხენა-თესვას მისდევს, 2 მეწალეა, 2 მქედელია, 5 ხურაა და სხ. ყოველი მათგანი ერთ რასმე საქმეს აკეთებს, ხოლო ყველანი ერთად ამზადებენ ყველაფერს, რაც მთელ საზოგადოებისათვის არის საჭირო: პურს, ტულს, წაღებს და სხ. საზოგადოების ყველა წევრები თანამშრომლობენ, მაგრამ მათი შრომა განაწილებულია: ყოველი მათგანი ერთს რასმე აკეთებს და ახსოვს, რომ ორის კურდღლის მდევარი ერთსაც ვერ დაიჭერს. შრომის განაწილება რომ ხელსაყრელია, შემდეგის მაგალითიდან დავინახავთ. მარჯვე მეწალე ერთ წყვილ წაღას ორ დღეში შეჰკერავს. ხოლო თუ მქედელმა სამქედლოს თავი დაანება და წაღების კერვას მოჰკიდა ხელი, ერთს წყვილს წაღას ორ კვირაშიაც ვერ შეჰკერავს. ესევე დავმართება მეწალეს, თუ დანის გაქედვა განიზრახა. რაღა ბევრი გავაგრძელოთ, როცა შრომა განაწილებულია, ყოველი კაცი, ვისაც-კი რაიმე ხელობა აქვს აღებულნი, ეჩვევა და საქმეს უფრო კარგად და უფრო მარდად აკეთებს, ვიდრე ისა, ვინც ოც სხვა და სხვა საქმეს ეპოტინება.

შრომის განაწილების დროს შრომა უფრო სწრაფია, ანუ, როგორც ამბობენ, შრომას **ნაყოფიერება** ემატება.

რადგან შრომის განაწილების დროს ყოველი ადამიანი რაც მას სჭირია იმ ნაწარმოებთაგან მხოლოდ ერთ-ერთს რასმე აკეთებს, რაღა თქმა უნდა, თავისი ნაწარმოები, რაც აკლია, იმ ნაწარმოებზე უნდა გასცვალოს. მაგალითად, მეწალემ, რომელიც მარტო წაღებსა ჰკერავს, თავისი შეკერილი წაღები პურსა, მარილსა, ტანისამოსზე და სხ. უნდა გასცვალოს. ამნაირადვე უნდა მოიქცნენ სხვა მწარმოებლნიც. ამიტომ საცა

შრომის განაწილება, იქ ნაწარმოებთა გაცვლა-გამოცვლა უნდა იყოს.

ყოველი მწარმოებელი თავისთვის პირადად ცოტა ნაწარმოებს აკეთებს. მეწაღე, რომელიც წელიწადში 150 წყვილ წაღას შეჰკერავს, თავისთვის, სიტყვაზე, ორ წყვილს დაიტოვებს. დანარჩენ 148 წყვილს სხვა ნაწარმოებში გასაცვლელად ჰკერავს, და ამ 148 წყვილს ერქმევა **საქონელი**.

ყოველ ნაწარმოებს, რომელიც კეთდება გასაცვლელად (ან გასასყიდად), **საქონელი** ჰქვია.

ამნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ შრომის განაწილებას მოჰყვება ნაწარმოების გაცვლა და ამავ დროს ადამიანი იძულებული ხდება ნაწარმოები შეჰქმნას გასაცვლელად (ან გასასყიდად),—ე. ი. შეჰქმნას საქონელი.

თუ მოვიგონებთ, რაცა ვსთქვით ამ თავში, დავასკვნით, რომ გაქირვება და უმწეობა ადამიანს აიძულებს თავისავე მზგავს ადამიანებს შეუერთდეს და დაიარსოს საზოგადოება, ერთი მეორეს მხარში ამოუდგნენ და თანამშრომლობა გაუწიონ. შემდეგ იმის გამო, რომ სხვა და სხვა ადგილას სხვა და სხვა ნაირი პირობებია ცხოვრებისა, ამასთანავე იმის გამო, რომ ერთი უფრო ღონიერია და მიხვედრილი, ვიდრე მისი მეზობელი, იბადება თანამშრომლობა და შრომის განაწილება როგორც თვით საზოგადოებათა, ისე ერთისა და იმავე საზოგადოების წევრთა შორის. შრომის განაწილება, თავის მხრივ, ჰბადებს ნაწარმოებთა გაცვლას და გასაცვლელად ნაწარმოებთა შეჰქმნას—**საქონლის წარმოებას**.

მეორე თავი.

საქონლის ღირებულება.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ შრომის განაწილებას უქვევლად მოსდევს ხოლმე საქონლის გაცვლა-გამოცვლა. ახლა ის ვიკით-

ხოთ, როგორ უნდა გავიგოთ: ერთს საქონელში მეორე საქონელი რამდენი უნდა მივსცეთ.

ჯერ სულ უბრალო მაგალითი მოვიტანოთ. ესთქვათ, მეწალეს უნდა ერთი წყვილი წაღები ფეიქარს გაუცვალოს ტილოში. თავისს წაღებში რამდენი ტილო უნდა აიღოს? რათქმა უნდა, მეწალე სცდილობს წაღებში რაც შეიძლება მეტი ტილო აიღოს, ხოლო ფეიქარი სცდილობს, რაც შეიძლება, ნაკლები ტილო მისცეს წაღებში. როგორ მორიგდებიან? თუ მეწალემ თავისს წაღებში მეტად ბევრი, მაგალითად, 40 ადლი ტილო სთხოვა, ფეიქარი, უეჭველია, ეტყვის: „უკაცრავად ბრძანდები! შენი წაღები ორს დღეში შეგიკერნია და მე კი 40 ადლ ტილოსა მთხოვ! ის როგორ არ გესმის, რომ მე 40 ადლ ტილოს მოქსოვას ოთხი დღე მოვანდომე!“ თუ კი, პირიქით, ფეიქარმა მეწალეს ერთ წყვილ წაღებში მხოლოდ 10 ადლი ტილო შეაძლია, მეწალეც ეტყვის: არა, ძამია, შენი მოსატყუებელი კბილები დიდი ხანია მოვიცვალე! ორი დღე წელში არ გავსწორებულვარ, სანამ ერთ წყვილ წაღების შეკერვას გავათავებდი; შენ კი 10 ადლი ტილო ერთ დღეში მოქსოვე! არა, ძმაო, მოგება უნდა, მაგრამ არც იმდენი, რომ ორის დღის ნამუშავარი ერთის დღის ნამუშავარში წაიღო!“ მაგრამ რადგან მეწალეს ტილო პერანგისათვის სჭირია, ხოლო ფეიქარი, კარგა ხანია, უწალოდ დარბის, უნდა როგორმე მორიგდნენ ერთიცა და მეორეც. და აი ფეიქარი მეწალეს რას ეუბნება: „ყური დამიგდე, ძმობილო. შენ შენი წაღები ორ დღეში შეგიკერნია. კეთილი და პატიოსანი! მაშ იმდენი ტილო აიღე ჩემგან, რამდენსაც ორ დღეში მოვქსოვდი და აჰა 20 ადლი ტილო. ასე სამართლიანი იქნება: აღარც შენ იქნები წაგებული და აღარც მე.“ ორნივე მორიგდნენ. დაფინახეთ, რომ ფეიქარსა და მეწალეს **საქონელი უნდა დაეფასებინათ იმ დროის დაკვალად, რამდენი დროც თითოულმა მათგანმა საქონლის გაკეთებას მოანდომა.**

რალა თქმა უნდა, ყოველმა მეწალემ არ იცის, რამდენს

ხანს ანდომებს ფეიქარი ერთ ადლ ტილოს მოქსოვას; მაგრამ არც ყოველმა ფეიქარმა იცის, რამდენს ხანში შეიკერება ერთი წყვილი წაღები. ამის მიზეზი ის არის, რომ შეუძლებელია ერთმა ხელოსანმა ყველა ხელობა იცოდეს. შეიძლება ხანდის-ხან-ფეიქარმა და მეწაღემ ვეღარ გამოიანგარიშონ—თავიანთ გაკეთებულ საქონელში სხვისი გაკეთებული საქონელი რამდენი აიღონ, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს თავიანთ საქონელს ფასს იმის კვალობაზე დაადებენ, რამდენი დროც იქნება საჭირო ამ საქონლის გასაკეთებლად. ესთქვათ, მეწაღეებმა ფეიქარების მოტყუება განიზრახეს და ყოველ წყვილ წაღაზე 20 ადლ ტილოს მაგიერ 25 ადლი გამოართვეს. მაშინ მეწაღეობა უფრო ხელსაყრელი შეიქნებოდა, ვიდრე ფეიქრობა; მეწაღე არხეინად იცხოვრებდა, ხოლო ფეიქარს დღისა და ღამის სწორება დასჭირდებოდა. ყოველი ადამიანი იმასა სცდილობს, ის საქმე აკეთოს, რაც უფრო ადვილი და ხელსაყრელია, და ამიტომ ბევრი ფეიქარი თავისს შეიღებს მეწაღეობას ასწავლიდა და რამდენისამე წლის განმავლობაში მეწაღეები ისე გამრავლდებოდნენ, რომ მათ შეეკრილ წაღებს მუშტარიც კი არ ეყოლებოდა. მაშინ მეწაღენი იძულებულნი გახდებოდნენ წაღებისათვის ფასები დაეკლოთ და თითო წყვილი დაეთმოთ არამც თუ ოც ადლ ტილოში, არამედ 15-საც დასჯერებულიყვნენ; ასე რომ ბოლოსა და ბოლოს მეწაღეობა ხელსაყრელი კი არა საზარალო გახდებოდა და ამ ხელობას კოტანი და გამოუდგებოდნენ; რა კი მეწაღეთა რიცხვი შემცირდებოდა, წაღების ფასი ისევ აიწვედა, ამიტომ რომ გასაცვლელი წაღები კოტა იქნებოდა. თუ ფეიქარები მეწაღეებს, დურგლებს, მხენელ-მთესველს მოატყუებდნენ, ამ შეთხვევაშიაც ასევე მოხდებოდა. ხალხი ფეიქრობას მიაწვებოდა, აუარებელ ტილოებს მოქსოვდა და ტილო ისე გაიფედებოდა, რომ ეს ხელობა საზარალო გახდებოდა. ბოლოს და ბოლოს, ასე იქნებოდა თუ ისე, საქმე მაინც იმით გათავდებოდა, რომ საქონლის ფასის საზომად გახდებოდა ის დრო, რომელსაც მოანდომებ-

დნენ მის დამზადებას. მაშასადამე, როცა ერთ საქონელს მეორე საქონელში ვსცვლით, ვსცვლით ჩვენს სამსახურს, ე. ი. ერთი მეორეს თანაბარ დროს ვემსახურებით.

საქონლის დაფასება სხვაფრივ შეუძლებელიცაა. ერთის შეხედვით იქნება ვინმემ სთქვას, საქონელი იმდენად მეტად უნდა ფასობდეს, რაც უფრო სასარგებლოა ეს საქონელი ადამიანისათვისო. მაგრამ ასე რომ ფასდებოდეს საქონელი, დამხალივით აგვერეოდა ყველაფერი. ამიტომ რომ, ესთქვათ, მე დღეს მზადა ვარ ერთი სამად მივსცე ერთ წყვილ წაღებში, რადგან არ მაცვია და ფეხებზე მცივა; ხვალ კი წაღები მუქთადაც რომ მომცეთ, არ მინდა, რადგან გუშინ ვიყიდე და ჩავიცვი. ესეც რომ არ იყოს, ძნელია იმისი თქმა, რომელი საქონელია უფრო სასარგებლო, უფრო საჭირო? დღეს წაღები მკირია, ხვალ ტილო. დღეს, სიტყვაზე, პური მუქთადაც არ მინდა, ხვალ კი პურიც დამკირდა, წაღებიცა და ტილოცა. ჰაერი ანუ წყალი ყველასა სჭირია, ყველასათვის აუცილებელია, მაგრამ ერთშიაც და მეორეშიაც ფულს არავენ იხდის, ამიტომ რომ ჰაერიცა და წყალიც ადამიანს თავისის შრომით კი არ უშოვნია, არამედ ბუნებამ მისცა უსასყიდლოდ. მაგრამ იმავე წყალში ფული უნდა გადაიხადოთ, თუ მის მოსაპოვებლად შრომაა საჭირო, მაგალითად, ქალაქებში თუ წყლის მზიდველს ფული უნდა აძლიოთ, ფულივე უნდა იხადოთ წყლის საყვანისათვის. მაშასადამე, საქონელი ფასდება იმ შრომით, რომელიც ამ საქონლის გაკეთებაზე ან მოპოვებაზე გაგვიწევია.

კარგი და პატიოსანი. მაგრამ წარმოვიდგინოთ ასეთი შემთხვევა. ჩვენს მეწაღეს, რომელსაც უნდა თავისი შეკერილი წაღები ფეიქარს ტილოზე გაუცვალოს, ლოთობა უყვარს და ერთ წყვილ წაღების შეკერვას, სხვა რომ ორ დღეს ანდომებს, ამან მთელი ოთხი დღე მოანდომა. აქაო და ოთხი დღე მოვანდომეო, ადგა და ფეიქარს ოც ადლის მაგივრად ორმოცი ადლი მოსთხოვა. „მე ოთხ დღეს ვიწყალედი თვალეხს ჩემ წაღების შეკერვაში, ამიტომ შენც იმდენი ტილო მომეცი,

რამდენიც ოთხ დღეში მოგიქსოვია. გადამიქერ ორმოცი ად-
ლი ტილო!“ მაშინ, რა თქმა უნდა, ყველა ფეიქარი მოუქრი-
და სიტყვას ჩვენს მეწაღეს: „შენ, ჩემო ძამია, უკეთესს იზა-
მდი, კიდევ მეტი გელოთნა და მხართეძოზე წოლილიყავ, მა-
შინ ოთხი კი არა, ათს დღესაც ვერ მორჩებოდი ერთ წყვილ
წაღების შეკერვას. ამიტომ შეგეძლო ვინმე სულელისათვის
100 ადლი ტილო მოგეთხოვნა. მე კი ისეთს მეწაღეს მოვძე-
ბნი, ვინც ერთ წყვილ წაღის შეკერვას ორ დღეს ანდომებს
და მეც ოც ადლ ტილოზე მეტს არ მომთხოვს“. ფეიქარი რა
თქმა უნდა, ასე ეტყვის. და მეწაღეც იძულებული იქნება
ოც ადლ ტილოში მისცეს თავისი საქონელი, თუ წაღებიანად
შინვე დაბრუნება არ უნდა. მაშასადამე, მეწაღეს, რომელ-
მაც ორის დღის გასაკეთებელ საქმეს ოთხი დღე მოანდომა,
უფლება არა აქვს 20 ადლზე მეტი მოითხოვოს.

ამიტომ ჩვენმა მეწაღემ თავისი საქონელი იმის მიხედვით
კი არ უნდა დაათვას, თუ რამდენი დრო მოანდომა მისს
გაკეთებას, არამედ იმის მიხედვით, თუ **ნამდვილად რამდენი
დრო სჭირია**, რომ ერთი წყვილი წაღები შექცეროს. თუ
ყველა მეწაღენი ერთ წყვილს წაღებს ორ დღეში ჰკერავენ,
წაღებსაც ორის დღის შრომის ფასი ექნებათ, თუნდაც რომ
რაიმე შემთხვევით მეტი ხანი მოენდომებინოს რომელსამე მე-
წაღეს ერთ წყვილ წაღების შეკერვისთვის.

ერთის სიტყვით, ჩენი ხელოსნები როცა საქონელსა
სცვლიან, ამ საქონელს უნდა აფასებდნენ იმ დროის მიხედ-
ვით, რამდენიც სჭირია ამ საქონლის გასაკეთებლად, ანუ,
როგორც ამბობენ, საქონლის ღირებულება განიზომება იმ
შრომის რაოდენობით, რომელიც საქონლის შესაქმნელად არის
საჭირო. ეს კანონი კარგად უნდა დავიხსოვოთ, თორემ უმისოდ
თავსა და ბოლოს ვერ გაუგებთ იმ ქონებრივ ურთიერთო-
ბას, რომლისაგან ასე მწარედ იჩაგრება მშრომელი ხალხი.

მისამი თაზი.

ფ უ ლ ი .

წაღები და ტილო, როგორც ზემოდ დავინახეთ, ერთი-მეორეზე მაშინ-ღა იცვლებოდა, როცა ერთზედაც და მეორეზედაც ერთი და იგივე დრო იყო წასული*). ერთ წყვილ წაღებში, რომლის შეკერვას ორი დღე სჭირდებოდა, მეწაღეს აძლევდნენ 20 ადლ ტილოს, რომლის მოქსოვასაც ორი დღევე სჭირდებოდა. საზოგადოდ ყოველი ბაზარზე გამოტანილი საქონელი იცვლებოდა მეორე საქონელში ისე, რომ როგორც პირველ, ისე მეორე საქონლის გაკეთებაზე ერთი და იგივე დრო უნდა ყოფილიყო წასული. მაგალითად, თუ ერთ კოდ პურის მოყვანას 2 დღე უნდებოდა, ერთ წყვილ წაღის შეკერვასაც—2 დღე, 20 ადლ ტილოს მოქსოვასაც—2 დღე, 5 ადლ მაუდის მოქსოვასაც—2 დღე, ერთ სარკის გაკეთებასაც—2 დღე, ყველა ეს საქონელი ერთი-მეორეზე გაიცვლებოდა, ასე რომ ერთ ყწვილ წაღებში მოგცემდნენ ორ კოდ პურს ან 20 ადლ ტილოს ან 5 ადლ მაუდს ან ერთ სარკეს. ხოლო თუ სარკის გასაღება გინდოდათ, იმაში მოგცემდნენ: 2 კოდ პურს ან 20 ადლ ტილოს ან 5 ადლ მაუდს და სხვა.

ახლა წარმოვიდგინოთ ამნაირი შემთხვევა. ჩვენს მეწაღეს ტილო სჭირია. შეჰკერა ერთი წყვილი წაღები და ფეიქართან გასწია. მისდა საუბედუროდ, ფეიქარს წინაღლით ეყიდნა წაღები და უარზეა—ტილოს ვერ გაგიცვლი წაღებშიო. „ორ წყვილ წაღებს რა თავში ვიხლი; აი ცოლის საკაბე მინდა და

---

*) ასე იყო ძველად, როცა ადამიანები საქონელს ერთი-მეორეს უცვლიდნენ. ამ გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით ადამიანები ერთი-მეორისათვის შრომობდნენ, ერთი-მეორეს ემსახურებოდნენ ისე, რომ ერთი-მეორეს არ აზარალებდნენ: ერთი კაცი მეორისათვის დაახლოვებით იმდენს შრომობდა, რამდენსაც მეორე კაცი პირველისათვის აკეთებდა.

თუ შესაფერი საქონელი გაქვს რამე, სამაგიეროდ ტილოს დიდის სიამოვნებით მოგცემო“. მეტი გზა არაა, მეწალე მეორე ფეიქართან მიდის, მერე შესამეს მიაღვა კარზე—იგივე პასუხი მისცეს: წაღები აღარ გვკირიაო. ნეტავი მეპურე მაინც ვიყო-
 ვო,—ნატრობს ჩვენი მეწალე;—პურს გასავალი ყოველთვისა აქვს: დღეს რომ სქამ, ხელაღ მოგინდება ქამა; სხვა საქონელზე უფრო ადვილად პურს გაცვლი კაციო. მის ბედად მეპურემ წაღები გამოართვა და მაგიერში პური მისცა; მეწალემ პური ფეიქარს წაუღო და იმანაც, როგორც იყო, ტილოში გაუცვალა. მაგრამ მეპურეც ბედს ემღუროდა: მართალია, მისი საქონელი ყველასა სჭირია, უიმისოდ ვერაინ გასძღებს, მაგრამ ხანდისხან მისი გასაღებაც გაკირდება ხოლმე: მაგალითად, მეჯოგეს ძროხა ჰყავს, რომელიც მეპურეს სჭირდება; მეჯოგესაც პური ყოველდღე სჭირდება, მაგრამ თავის ძროხაში აუარებელი პური უნდა გამოართვას და სანამ ყველას შესქამდეს, სულერთიანად დაუობდება და გადასაყრელი გაუხდება. მაგრამ ამ მხრივ აღარც მეჯოგის მდგომარეობაა სახარბიელო: ძროხა ყველას სჭირდება და არც პურსავით ობდება; მაგრამ დასჭირდა, ვსთქვათ, ნემსი: ძროხა გინდა ცხვარი ნემსზე როგორ და გასცვალოს? ნემსებს იმდენს მისცემენ, რომ მთელი მისი სიცოცხლე აღარ გამოეღიოს. მაშასადამე უფრო ხელსაყრელია და უფრო ადვილია ისეთ საქონლის გაცვლა, რომელიც ადვილი შესანახავი და გასასაღებელია: ასეთ საქონელში ყველა გაგიცვლის თავისს საქონელს; ეს საქონელი თუ ამ წუთას არა გვკირია, შეგვიძლია შევიწახოთ; განსაკუთრებით თუ ეს საქონელი მალე არ ფუქდება და მისი დანაწილება შეიძლება, მაშინ ამ საქონლისათვის დიდ ნიეთსაც მოგცემენ და პატარასაც. ასეთი საქონელი იგივე ჩვენებური ფულია: იმით შეგვიძლია რაც გინდა, ის იყიდო და რაც გინდა, ის გაჰყიდო. პირველად ყველანი სცდილობდნენ თავისი საქონელი ამ საქონელში გაეცვალათ და მერე იმით შეეძინათ, რაც

თვითონ სკიროდათ. ასეთი საქონელი, ამ ნაირად, თანდათან გაცვლა-გამოცვლის საშუალებად ხდებოდა. *)

როცა ფული გაჩნდა, გაადვილდა ყოველგვარ საქონლის ფასის შეტყობა, გაადვილდა მათის ღირებულების მიხედვით

---

*) სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა ალაგას ამისთვის ადამიანები სხვა და სხვა საქონელს ხმარობდნენ. უმეტეს შემთხვევაში ისეთ საქონელს ირჩევდნენ, რომელიც მავან ქვეყანაში სხვა საქონელზე მეტი იყო. ზოგან, საცა გარეული ნადირები ბევრი იყო, მათს ტყავენს სცვლიდნენ სხვათა საქონელში. ჩვენში, მაგალითად, ოთხფეხ საქონელსა სცვლიდნენ და ამბობდნენ: ესა და ეს საქონელი ამდენი და ამდენი ძროხა ანუ ცხვარი ღირსო. დღესაც არიან ველურები, რომლებიც გასაცვლელად ლოკონების ნაჭუქებს ხმარობენ (ამ ნაჭუქებს სამკაულად ხმარობენ და ძალიანაც უყვართ); ამ ნაჭუქებს ზღვის ნაპირას აგროვებენ, ძაფზე აასხამენ და სხვა საქონელში სცვლიან.

მაგრამ ყველა ამ საქონლის გაცვლა სხვა საქონელში მაინც და მაინც მოსახერხებელი არ არის. მათი ღირებულება (თუ დავაფასებთ იმ შრომის მიხედვით, რომელიც მათთვის მოგვინდომებია) ყოველ წელიწადს იცვლება: ხან აიწვევა, ხანაც დაიწვევა. მაშასადამე, დანამდვილებით თავის დღეში არ გეცოდინება, შენს საქონელში რამდენს მოგცემენ ისეთს საქონელს, რომლის გაცვლა სხვა საქონელში ადვილად შეიძლება. ეს, რა თქმა უნდა, უხერხულია. ისიც უხერხულია, რომ ეს საქონლები (პური, ოთხფეხი საქონელი, ბეწვეულება) მალე ფუჭდებიან, მათი შენახვა ადვილი არ არის და ბევრს ადგილსაც იკვრენ. ამიტომ ბოლოსა და ბოლოს ადამიანებმა თავიანთ საქონელს ისეთ საქონელში დაუწყეს გაცვლა, რომლის ღირებულება ხშირად არ იცვლება, რომელიც მალე არ ფუჭდება და დიდს ალაგს არ იკვრს. ეს საქონელია—ოქრო და ვერცხლი. მათი ხმარება გაცვლა-გამოცვლისათვის კიდევ იმით არის სამარჯვო, რომ ოქროსა და ვერცხლის ნაწილებად დაყოფა შეიძლება და ყოველს სულ მცირედს ნაწილს თავისი ფასი ექნება; მაშასადამე ოქროსა და ვერცხლზე შეგიძლია გასცვალო როგორც დიდი, ისე პატარა, როგორც ძვირფასი, ისე იაფფასიანი საქონელი. ამასთან ვერცხლის ნაწილებს, როცა გინდა, ისევ ერთად დაადნობ, სხვა საქონელს კი, თუ კი ერთხელ დაშალე ან დასტერი, მეფე ფუჭდება. ოქროსი და ვერცხლის ნაწილები ერთმანეთის მზგავსია, ბეწვეულისა კი არა; ერთი ბეწვეული მეორე ბეწვეულის ფასისა იშვიათად იქნება. რომ ვსთქვათ, რომ ძროხა ხუთ

ერთმანეთთან შედარება. ყველა საქონელს ფულად აფასებდნენ. ეს სწორედ სასწორს მოგვაგონებს. რო აიღო ორი ქვა და ცალ-ცალკე სასწორზე ჩამოსდო, ვერ გაიგებ ერთი მეორეზე რამდენჯერ არის უფრო მძიმე, რა განსხვავებაა მათ შორის. სულ სხვა საქმე იქნება, როცა ცალ მხარეზე გირვანქიანებს დააწყო და ისე ასწონი ერთს ქვასაც და მეორესაც. როგორც გირვანქიანია წონის შესატყობად შემოღებული, ისე ფულიც იმისათვისაა შემოღებული, რომ გაიგო ამა თუ იმ საქონლის ღირებულება.

მაგრამ გირვანქიანით სხვა ნივთების აწონვა იმიტომ შეიძლება, რომ თვითონ გირვანქიანიც იწონის. ფულიც ასეა. ფულით სხვა საქონლის დაფასება იმიტომ შეიძლება, რომ თვითონ ფულს თავისი საკუთარი ღირებულება აქვს. ეს ფული ვერცხლისა და ოქროსაგან არის გაკეთებული, ხოლო ოქროცა და ვერცხლიც ისეთი საქონელია, რომ გასაფალი აქვს. ვერცხლს მარტო მაშინ კა არა აქვს ღირებულება, როცა ის ფულადაა მოქრილი. ვერცხლის ქურქველსა, ვერცხლის სამკაულის იმაზე ადრე ჰქონდა გასაფალი, სანამ ვერცხლისაგან ფულის მოქრას დაიწყებდნენ. ვერცხლისაგან ფულის მოქრა იმიტომ დაიწყეს, რომ ვერცხლის ღირებულება ურყვევლია, სანდოა, მისს თუნდ სულ პატარა ნაწილებსაც დიდი ფასი აქვს.

მელის ტყავად ღირსო, ამით ძროხის ნამდვილ ფასს ვერ გამოვხატავთ. ტყავიც არის და ტყავიცა! ტყავია, რომ სამ ძროხადა ღირს. ოქროსი და ვერცხლის საქმე სულ სხვაა. ნამდვილი ვერცხლი სულ ერთგარია.

და აი იმისთვის რომ გაცელის დროს უფრო ადვილი სახმ რებელი ყოფილიყო, ვერცხლის ზოდი თანასწორ წონის ნაქრებად აქციეს. პირველად ეს ნაქრები სხვა და სხვა სახისა იყო, შემდეგ შიკი ისე დაუწყეს კეთება, რომ ყველა ნაქერი ერთმანეთს მგვანებოდა. რომ არავინ მოეტყუებინათ და რომ ვერცხლისათვის სხვა რამე არ შეერიათ, თვითონ სახელმწიფომ იკისრა ამ ვერცხლის მოქრა და ზედ სახელმწიფო ნიშანი და განსაკუთრებული წარწერაც გაუკეთა. წინანდელ უბრალო ნაქრების მაგიერ ახლანდელი ფული გაჩნდა.

არა ფუქდება და სხ. ერთის სიტყვით, საქონლის გასაცვლელად მარჯვე სახმარებელია.

თუ მიწიდან ოთხ მისხლიან ვერცხლის ნაქრის ამოღებას ერთის დღის შრომა სჭირდება და ერთის ქუდის შეკერვასაც ერთი დღე სჭირდება, ქუდის ღირებულებაც იმდენივე იქნება, რაც ოთხ მისხლიან ვერცხლის ნაქრისა. ვერცხლის ამ ნაქრისაგან მანეთიან ფულს აკეთებენ. აი ფული ამნაირად ჩნდება. აქედან ვხედავთ, რომ ფულიც იგეთივე საქონელია, როგორც სხვა ყველა საქონელი. ფულის ღირებულება იზომება იმით, თუ რამდენი შრომა დასჭირდა მიწიდან ლითონის ამოღებას და მისს დამუშავებას. და რადგან ლითონი ნაღდი საქონელია, რადგან მას ღირებულება სულ მუდამ აქვს, მისს ღირებულებას სხვა საქონლის ღირებულებას უტოლებენ და ამ სახით საქონელი ლითონი ფულად იქცევა ხოლმე. როცა სხვა და სხვა საქონლის ღირებულებით ხორბლის ღირებულებას ვაფასებდი, ვამბობდი, რომ 20 ადლი ტილო, ანუ 5 ადლი მაუდი, ანუ ერთი წყვილი წაღები 4 ფუთ ხორბლად ღირს მეთქი. ხოლო როცა საქონლის ღირებულებას ფულის ღირებულებით ვაფასებ, ვამბობ, რომ 20 ადლი ტილო, ანუ 5 ადლი მაუდი, ანუ ერთი წყვილი წაღა ღირს 4 მანეთად. (ვერცხლის 4 ნაქრად). მაშასადამე, ფული ისეთი საქონელია რომელიც სხვა საქონლის ღირებულებას გვიჩვენებს, ანუ **ფული—საქონლების ღირებულების საზომია.**

ბაზარზე ფული საქონლის ღირებულებას გვიჩვენებს და გაცვლა-გამოცვლის დროს ფული ყოველგვარ საქონლის მაგიერად იხმარება (ფულად რა საქონელიც გინდა, იმას იყიდი), ესე იგი, ფული საქონლის გაცვლა-გამოცვლის საშუალებაა. ფულიც იმგვარივე საქონელია, როგორც სხვა ყველა საქონელი; ფულს ღირებულება იმიტომ აქვს, რომ მიწიდან ლითონის ამოსაღებად შრომაა საჭირო. მხოლოდ ამიტომია; რომ ფულად ბაზარზე ყოველგვარ საქონლის შეძენა შეიძლება. და მართლაც, წყალში მოკურავე თევზისათვის,

რომელსაც არავითარი ღირებულება არა აქვს, თავისს საქონელს
ქვათამყოფელი არავინ გასცვლის.

ახლა ის ვიკითხოთ, ქალაღლის ფული რაღაა? ქალაღლის
ფული ადვილი საკეთებელია: ერთს დღეში შეიძლება ათი-
ათასობით დამზადდეს, ხოლო ბაზარზე ამ ერთის დღის გაკე-
თებულ ქალაღლის ფულით შეგიძლიათ იმდენი საქონელი იყი-
დოთ, რომლის გაკეთებას მთელის წლის შრომა მოანდომეს. თი-
თქო ფულის ღირებულება იმაზე სრულებით არ იყოს დამოკიდე-
ბული, თუ რამდენი შრომაა გაწეული მათს გაკეთებაზე? თი-
თქო ქალაღლის ფულში რაღაც განსაკუთრებული ძალა იყოს
და იმაში რამდენიც გვინდა, იმდენს საქონელს გაგვიცვლიან იმ
დროს, როცა თვით ქალაღს კი ერთის ბისტის ფასიც არა
აქვს. ცოტა მოგვიტმინეთ. იქნება, აქაც მოვახერხოთ ცხრა
კლიტულის გაღება. როცა მიწას გულიდან ვერცხლს ანუ
ოქროს ამოვაკლით და, როგორც წესია, დავიმუშავებთ, უნდა
თანასწორ ნაქრებად დავანაწილოთ და გავაკეთოთ თუმნიანი-
ხუთმანეთიანი, მანეთიანი და სხ. თუ, სიტყვაზე, ერთის
მანეთის ვერცხლის ამოღებას და მისგან მანეთიან ფულის
გაკეთებას ერთის დღის შრომა სჭირია, ხოლო ქუდის შე-
კრვასაც ერთის დღის შრომა უნდება, ქუდი ერთ მანეთის
ვერცხლად ეღირება. მანეთიანმა ხალხში ტრიალი დაიწყო.
ვინ იცის, რამდენ კაცის ხელში გაივლის, რამდენ კაცის
ჯიბეში ამოჰყოფს თავს! ასე ალილოზე ივლის ჩვენი მანეთიანი,
ვსთქვათ, ათის წლის განმავლობაში. ბოლოს რო დახედავ,
დაინახავ, რომ თავისი პირვანდელი სახე არც-კი შერჩენია:
დაფხაქნილია, გაღესილა, არწივი წაშლია; ძლივას გაარჩევ
წარწერას: „ვერცხლის მანეთიანი ფული“. თუ სასწორზე
შეგადე, დაინახავ, რომ მეოთხედი წონა დაჰკლებია. მაშასადამე
რაკი წინედ რომ ჰქონდა, იმ წონის მეოთხედი აღარა აქვს, ახლა
გაღესილ მანეთიანის ღირებულებაც მეოთხედით ნაკლები
უნდა იყოს. მაგრამ ბაზარზე რო გამოხვიდე, თუნდა გაღესი-
ლი მანეთიანი გქონიათ და თუნდა ახალთახალი, სულ ერთია, —

ერთ ქულს მაინც იყიდი. რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? აი რა: მექუდემ, რომელიც თავისს ქულში გალესილ მანეთიანს ღებულობს, კარგად იცის, რომ ამ მანეთიანში ვერცხლი ნაკლებია, ვიდრე ახალთახალში და რომ ამიტომ თავისს ქულში სრულს ღირებულებას ვერ აიღებს (4 მისხალ ვერცხლის მაგიერ 3 მისხალს ღებულობს); მაგრამ მექუდე ასე ფიქრობს: ეს ვერცხლი ქაბრისათვის ხომ არ მინდა; ჩემთვის სულ ერთია, რამდენსაც იწონის. მე ის მინდა, ზედ ეწეროს, რომ მანეთია და ამ მანეთიანით ჩანახ სიმინდის ან ერთის ქულის ყიდვა შემიძლოს. რადგან ფულის თავი და თავი სამსახური ის არის, რომ გვიჩვენოს ღირებულება და იმაში საქონელი გაგვიცვალონ, ბაზარზე, თითქო ყველამ პირი შეჰკარაო, იმას უყურებენ, თუ რა აწერია ფულს და არა იმას, თუ რისგან არის გაკეთებული ეს ფული. განა სულ ერთი არ არის—კენკზე იქნება დაწერილი ეს „მანეთი“ არისო, თუ კიკზე? საქმე ის არის, ბაზარზე ყველამ სთქვას, რომ ეს მანეთიანია და იმით შეიძლებოდეს ერთ ჩანახ სიმინდის ან ქულის ყიდვა. აი სწორედ ამიტომ გაჩნდა ქალაქის ფული. მთავრობა ბრძანებს— დაბეჭდეთ ქალაქდები და ზედ დააწერეთო: „ერთის მანეთის ვერცხლი“, „სამის მანეთის ვერცხლი“ და სხ. და ბაზარზედაც ეს ქალაქდები ყველამ ვერცხლის ფულად უნდა მიიჩნიოს. ყოველივე ეს იმიტომ არის შესაძლებელი, რომ საქონელმა-ფულმა უნდა გვიჩვენოს სხვა საქონლის ღირებულება, ხოლო საქონლის ღირებულების ჩვენება ქალაქის ფულსაც იმნაირადვე შეუძლია, როგორც ვერცხლის ფულს. ამნაირად კოტ-კოტათი ბაზარზე საქონელ-ფულისაგან რჩება მხოლოდ მათის ღირებულების ნიშანი, ქალაქდზე დაბეჭდილი—ქალაქის ნიშანი ანუ ქალაქის ფული. ხოლო ლითონის ფული საწყობებში აწყვია, რომ ხმარების დროს არ გაიღვსოს. მის მაგიერ ქვეყანაზე ქალაქი ტრიალებს. და ამ ქალაქდზე სწორედ ამიტომ აწერია: „როცა წარადგენთ სახელმწიფო ბანკის დასახურდავებელ კასაში, ამდენი და ამდენი ოქროს

ან ვერცხლის ფული მოგეცემათო“. ქალაღდის ფული მოწმობაა—საწყობში ამდენი და ამდენი ოქროს და ვერცხლის ფულიაო. და აი ფასიც სწორედ ამიტომ აქვს. და ხვალ რომ რომელიმე დესპოტმა გამოშვებულ ქალაღდის ფულის მაგივრად რაც საწყობში ოქროსა და ვერცხლის ფულია, გაჰფლანგოს, აბა უბედურება მაშინ დატრიალდება! ესტქვათ, ჩვენებურს ვაქარს საზღვარგარედ საქონლის ყიდვა მოუხდა. უცხოეთში ქალაღდის ფულს მაინც და მაინც ნდობის თვალთ არავინ უყურებს. თუ იქ ყური მოკრეს, რომ ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხაზინაში ნამდვილი (ლითონის) ფული შეთხელდაო, მაშინათვე ქალაღდის მანეთიანში ათ შაურსაც არ მოგცემენ. ამიტომ თუ იქაურებთან საქმის გაკეთება გინდა, წარუდგინე ნამდვილი ოქრო ანუ ვერცხლი. ჩვენი ვაქარი სახელმწიფო ბანკს ეძგერება, არიქა ქალაღდის ათას მანეთის მაგივრად ოქროს ათასი მანეთი მომეცითო; მოღდის მეორე ვაქარი და იმასვე თხოულობს, მოღდის მესამე, მეოთხე. მაგრამ მერე და მერე მოსულ მთხოვნელს ბანკმა უარი უხდა. უთხრას. ქურდობაც თავს გამოჰყოფს. აღმოჩნდა, რომ ქალაღდის ფული დაუბეჭდნიათ, კარგი რომ მისი კეთება ასე იათად ჯდება, მაგრამ ნამდვილი ფული კი გაუფლანგავსთ. ხოლო თუ ქალაღდის ფული ოქროსა და ან ვერცხლის ფულზე ვერ დაგიხურდავეს, მაშინ შენ ქალაღდის ფულს უბრალო ნახევ ქალაღდის ფასიც აღარ ექნება. ხაზინა საქვეყნოდ უხდა გამოტყდეს, რომ მისი საქმე ცუდადაა. მანეთიან ქალაღდის ფულში მანეთის ოქროსა და ანუ ვერცხლს ვერ მოგვეცემს, არამედ მოგვეცემს სამ-აბაზ ნახევარს, სამ აბაზს და, შეიძლება, ათ შაურსაც დასჯერდითო, გვითხრას. ხაზინა ამ შემთხვევაში სწორედ იმ ვაქარს მოგვაგონებს, რომელმაც წააგო საქმეები, მერე ვექსილები გასცა და თავის თავი გაკოტრებულიად გამოაცხადა.

ღაბიო და უსწავლეღი ხალხი ხშირად ვერც კი მიხვდება ამ ეშმაკობასა და თვალთმაქცობას. ზოგჯერ წუწუნს მოჰყვებიან და ერთიმეორეს ეკითხებიან,—რა მიზეზია, რომ სა-

ქონელი ასე გაძვირდაო. მიზეზი კი ის არის, რომ საქონელი კი არ გაძვირებულა, არამედ ფულია, რომ გაიფუდა. ხაზინამ ბევრი ქალაქი გამოუშვა, გულუბრყვილო ხალხმა ეს ფული ფულად მიიჩნია, დაირიგა და ბოლოს კი აღმოჩნდა, რომ ხაზინა უკანონოდ მოქცეულა, ქალაქის ფული იმაზე მეტი გამოუშვია, რაც ოქროსა და ვერცხლის ფული ეწყო საწყობებში; საზღვარგარედ ეს გაუგეს, რუსულ ქალაქის ფულში წინანდელზე ნაკლებ საქონელს იძლევიან; როცა უცხოეთის საქონელი გაძვირდა, ცოტ-ცოტათი ჩვენი საქონელიც გაძვირდა.

ასეთი ამბები რუსეთში ხშირად მომხდარა. ავიღოთ, მაგალითად, ძველებური ხუთმანეთიანი ოქროს ფული და შევადაროთ ახლანდელ ხუთმანეთიანებს. ბრმაც კი დაინახავს, რომ ძველ ხუთმანეთიანში ოქრო მეტია, ვიდრე ახლანდელში, და ახლანდელზე მეტიცა ღირს, თუმცა ერთსაც და მეორესაც ერთი და იგივე ფასი აწერია. ასე რომ თუ დაწერილებით გავიგეთ, როგორ გაჩნდა ქალაქის ფული და დღევანდლამდე მისი ღირებულება როგორ იცვლებოდა, დავინახავთ, რომ ხალხი ნამდვილ ბოროტმოქმედების მსხვერპლი ყოფილა და არის.

ამგვარად ლითონის ფული ისეთი საქონელია, რომელიც გვიჩვენებს სხვა საქონლის ღირებულებას, ღირებულების საზომია და გაცვლა-გამოცვლის დროს სხვა ყველა საქონლის მაგივრად იხმარება—ანუ სხვა და სხვა საქონლის გასაცვლელი საშუალებაა. ქალაქის ფული კი—ლითონის ფულის ღირებულების ნიშანია, და ეს ნიშანი საერთო სურვილის (ნებისით თუ უნებლიეთის) თანახმად ლითონის ფულის მაგივრად იხმარება საქონლის გასაცვლელ საშუალებად. ამით ვათავებთ ფულის შესახებ საუბარს.

მეოთხე თავი.

მოთხოვნა და წინადადება. შეცილება.

აქამდე ჩვენ იმ აზრისანი ვიყავით, რომ საქონელი ბაზარზე იყიდება ანუ სხვა საქონელზე იცვლება მისის ღირებულების მიხედვით, ე. ი. იმ შრომის მიხედვით, რამდენიც მის დასამზადებლად იყო გაწეული. ეს ასე უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ბაზარზე საქონელი ხან იმაზე მეტად იყიდება, რაც დაჯდა მისი დამზადება და ხანაც იმაზე ნაკლებად. დავხედოთ, როგორა ხდება ეს ამბავი. მეწაღემ, ვსთქვათ, ორ დღეში შეჰკერა ერთი წყვილი წალა. გაყიდვის დროს კანონით უნდა აიღოს 4 მანეთი ვერცხლის ფული, რომლის გაკეთებაზედაც სწორედ ორის დღის შრომაა წასული. მეწაღეს თავისი წაღები ბაზარზე გამოაქვს. შემთხვევით სწორედ იმ დროს ბაზარზე წაღები კოტა გამოეტანათ და მყიდველები კი ბევრნი აღმოჩნდნენ: სალდათები ლაშქრად მიდიოდნენ; ყველას წაღებს ტყავის მაგივრად ქალაღის ძირები ჰქონოდათ და ახალ წაღების ყიდვა დასჭირდათ. იქაური მეწაღეები ამ ამბავს სრულებით არ მოელოდნენ და მოულოდნელ მუშტრისათვის ზედმეტი წაღები არ შეუყერიათ. სალდათები ჩვენს მეწაღეს შემოეხვივნენ. „რა ღირს, ძმობილო?“ ეკითხება ერთი.—ოთხი მანეთი,—უპასუხებს მეწაღე. ერთმა სალდათმა ჯიბეში ხელი ჩაიყო, ამ დროს მეორემ დაუძახა: „მე მომეცი, ორ შაურს მეტს მოგცემ, ოღონდ მე მომყიდე: ვერა მხელავ, ფეხები მიჩანს!“—მომატება თუა, მე ხუთს შაურს მოვუმატებ!—იძახის მესამე.—ოთხი და ათი შაური!—ჰყვირის მეოთხე.—ხუთი მანეთი!—მოისმა მეხუთის ხმა. ყველა მხრიდან ყვირილი ისმოდა; ჩვენი მეწაღე გამოშტერდა და ფარეხში დამწყვდეულ მგელსავით იყურებოდა იქით-აქეთ. ამასობაში ერთმა სალდათმა ხელში ხუთ მანეთიანი ჩააჩეჩა და წაღები გამოართვა. მეწაღემ ხუთმანეთიანს ხელი მაგრა მოუჭირა, არავინ წამარ-

თვისო და შინისაკენ მოჰკურცხლა, გახარებულია: ოთხ მანეთის მაგიერად ვიღამაც მოულოდნელად ციდან ხუთმანეთიანი გადმოუგდო. ეს ამბავი სხვა მეწაღეებმაც გაიგეს და სთქვეს: არიქათ, თითო წყვილ წალაში ზედმეტ მანეთს იძლევიან, მოდი, გულმოდგინედ შევეუდგეთ მუშაობასაო. შეუდგნენ მუშაობას და მომავალ ბაზრობისათვის მთელი ყოჩა დააყენეს წაღებისა: ყველას იმედი ჰქონდა, თითო მანეთს ზედმეტს ავიღებთო. მაგრამ მათ იმედს კბილები მოექრა. სალდათების კვალიც კი აღარ ჩნდა. დარჩნენ მხოლოდ ჩვეულებრივი მუშტრები, რომელთაც ამდენი წაღები აღარ სჭიროდათ. მეწაღეებმა ცხვირები ჩამოუშვეს. ხოლო მყიდველები მიხედნენ, ეგ არის, დრო დაგვიდგა და ხელიდან არ გაუშვათო: მოდი, იაფად დავაძროთ წაღებო. მყიდველი ერთ მეწაღეს შეევაქრა: რა ღირს წაღებო? მეწაღე ხედავს, რომ ის დრო წავიდა, როცა ხუთმანეთად შეეძლო გაესაღებინა წყვილი წალა და ნამდვილი ფასი უთხრა: ოთხი მანეთიო.—სამს კი არ დამჯერდები?—ღმერთი არა გწამს,—უთხრა თითქმის ატირებულმა მეწაღემ,—თვითონ იცი, ორი დღე თავაულებლად ვკერავდი და ორის დღის ნამუშავარში სამი მანეთი უნდა მომცე?—კიდევ რომ ნაზობს!—იცინის მყიდველი:—ვერა ხედავ, მეწაღეები როგორ გამრავლდნენ, აქეთ შემომხევეწებით,—შენი ჭირიმე, სამ მანეთად მიირთვიო! მეწაღეს მოაგონდა, რომ შინ ცოლშვილი უტირის შიმშილისაგან და იფიქრა, თუ მე არ მივეცი სამ მანეთად, მეორე მისცემს და მე კი მშიერი დავრჩებიო. მეტი გზა ხომ არა ჰქონდა, წყვილი წალა სამ მანეთად დაუთმო. სხვებმაც, ვისაც კი უჭირდა, ამავე ფასად გაყიდეს თავისი წაღები. ხოლო ვისაც შინ პური ჰქონდა, თავისი წალა უკანვე წამოიღო.

მეწაღეებმა დაინახეს, რომ მეტად ბევრი წაღები შეუკეკერიათ. თუ ასე ვიმუშავეთ, იძულებული ვიქნებით წყვილი სამ-სამ მანეთად ვყიდოთო. ასწიეს და წაღების კერვას უკლეს: ზოგი სხვაგან წავიდა, ზოგმა სხვა უფრო სახეირო საქმეს მოჰ-

კიდა ხელი. ბაზარზე გასაყიდ წაღებმა იკლო. დარჩენილმა მეწაღეებმა გული გაიკეთეს და წყვილ წალასამ მანეთად აღარ უთმობდნენ მუშტარს.

ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ წყვილი წალა ხან ძვირად იყიდებოდა და ხან კიდევ იაფად. წალის ღირებულება ერთი და იგივე რჩებოდა (ე. ი. ოთხი მანეთი, ორის დღის ნამუშავარი); მაგრამ ბაზრის ფასი ამ წაღებისა (ანუ რამდენ-შიაც ბაზარზე იყიდებოდა) სხვა და სხვა იყო: ხან ხუთ მანეთად იყიდებოდა, ხან კიდევ სამ მანეთად. რა არის ამის მიზეზი? აი რა არის: პირველჯერ ბაზარზე წაღები ცოტა იყო, ხოლო მყიდველები ბევრი. პირველჯერ ბევრს სჭირდებოდა წაღები ანუ მოთხოვნილება დიდი იყო, მაგრამ გასასყიდად ცოტა გამოიტანეს, ანუ წინადადება მცირედი იყო. ყოველი მყიდველი მეორეს ეცილებოდა და ამიტომ ფასს სწევდა და ამიტომ საქონლის ფასმაც აიწია. ყოველმა სალდათმა იცოდა, რომ წყვილი წალა ოთხ მანეთად ღირდა. მაგრამ ხედავდა, რომ ბევრს უნდოდა წაღები შეეძინა და ისიც ფასს უმატებდა, რომ წაღები თვითონ დარჩენოდა. ფეხშიშველა ხომ არ ივლიდა! მეორეჯერ, პირიქით, წაღები ბევრი გამოიტანეს ბაზარზე გასასყიდად, მაგრამ მყიდველები ცოტა იყო, — წინადადება დიდი, ხოლო მოთხოვნილება მცირედი. ყოველი გამყიდველი სცდილობს, როგორმე გაასაღოს საქონელი და ამიტომ საქონლის ფასს უკლებს. მეწაღეს კარგად ახსოვს, რომ წაღები ოთხ მანეთად ღირს, მაგრამ ხედავს, რომ წაღების მყიდველები ცოტანი არიან და ის კი იძულებულია უეჭველად გაყიდოს. შიმშილით ხომ არ მოჰკვდება! და ამიტომ ფასი წაღებისა სამ მანეთზე ჩამოვა. პირველ შემთხვევაში, დიდ მოთხოვნილებისა და მცირედ წინადადების დროს მყიდველები ეცილებოდნენ ერთმანეთს და სცდილობდნენ საქონლის ყიდვა ერთს მეორისათვის დაესწრო, ანუ, როგორც ამბობენ, შეცაღება მყიდველთ შორის იყო და საქონლის ფასმაც აიწია. მეორე შემთხვევაში, პირიქით, მცირედ მო-

თხოვნილებისა და დიდ წინადადების დროს, შეცილება ხდება გამყიდველთ შორის და საქონლის ფახიც დაეცაროცა წალების ფასი ხუთ მანეთამდე ავიდა, მათმა წარმოებამაც იმატა. მაშასადამე, როცა მოთხოვნილებამ იმატა, იმატა წინადადებამაც. წინადადების მომატების შემდეგ კი წალების ფასი ხუთი მანეთი აღარ იქნებოდა, ამიტომ რომ გამყიდველთა შორის მოხდა შეცილება და ფასი უნდა დაცემულიყო. მაგრამ როცა კი ფასი ძალზე დაეცა, ე. ი. მოთხოვნილება შემცირდა, შემცირდა წარმოებაც და შემცირდა აგრეთვე წინადადებაცა. მოხდა შეცილება მყიდველთა შორის და ფასმაც ხელახლად აიწია. როცა წალების ფასმა ნამდვილ ღირებულებაზე ზევით აიწია (ოთხიდან ხუთ მანეთამდე), ამის შემდეგ წინადადება იმატა და გამყიდველთ შეცილებამ წალების ფასი დასცა. როცა ფასმა ნამდვილ ღირებულების ქვეით დაიწია (ოთხიდან სამ მანეთამდე), შემცირდა წინადადება და მყიდველთა შეცილებამ ფასები ასწია. ეს ამბავი ნათლად გვიჩვენებს, რომ: შეცილება სცდილობს ფასი საქონლისა მისს ნამდვილ ღირებულებას დაუახლოვოს (ე. ი. რაოდენობას შრომისას, რომელიც მისს გაკეთებას მოუხდა). თუ ფასმა ღირებულების ზევით აიწია, ფასს გამყიდველთა შეცილება დასცემს, ხოლო თუ ფასი ღირებულების ძირს დაიწევს, ამ ფასს მყიდველთა შეცილება ასწევს. აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ ისა, რომ თუ ბაზარზე მოთხოვნილება და წინადადება თანაბარია, საბაზრო ფასი თანაბარია საქონლის ღირებულებისა. თუ ბაზარზე სწორედ იმდენი წალები გამოიტანეს, რამდენიც საჭიროა და თუ წყვილ წალების ღირებულება ოთხი მანეთია, მყიდველთ სრულებით არ დასჭირდებათ წალების შესაძენად ფასებს აუწიონ—წალები ყველას ეყოფა; ამ სახითვე, გამყიდველთ საქონლის გასასაღებლად არ დასჭირდებათ ფასებს დაუკლონ, რადგან იციან, რომ რაც საქონელი აქვსთ, ყველა გაეყიდებათ. ცხადია, ჩვენ აქ საქონლის უბრალო გაცვლა-გამოცვლასთანა გვაქვს საქმე, იმ გაცვლა-გამოცვლასთან, რომლის შესახებ წინა თავში გვქონდა ბაასი და რომელიც ხდება შეყუცილებლად.

ამ სახით, იმიტომ, რომ ადამიანებს ცალ-ცალკე ოჯახობა აქვს და ცალ-ცალკე აკეთებენ საქონელს, ამ საქონელს ერთიმეორეში სცვლიან; იმიტომაც არ შეუძლიათ გაიგონ ამა და ამ დროს ვის რამდენი საქონელი სჭირია, და სწორედ იმიტომ ხდება უთანაბრობა მოთხოვნილებისა და წინადადებებისა; ხოლო მოთხოვნილებისა და წინადადების უთანაბრობის გამო შეცილება ხდება ხან მყიდველთა და ხან გამყიდველთა შორის. საზოგადოდ კი შეცილება საქონლის საბაზრო ფასს საქონლის ნამდვილს ღირებულებას უახლოვებს და ცდილობს მოთხოვნილება და წინადადება გაასწოროს.

შემდეგს თავებში გამოვარკვევთ, თუ რა გავლენა აქვს შეცილებას საზოგადოების ქონებრივ წესწყობილებაზე და როგორ ხდება ეს შეცილება მუშა ხალხის შიმშილის, სიღარიბის და ყოველგვარ უბედურების მიზეზად.

მეხუთე თავი.

მუშა-ხელი.

რაც აქამდე საქონლის გაცვლა-გამოცვლის შესახებ ბაასი ვეჭვანდა, სულ იმას ვამბობდით, რომ საქონელს სცვლიან და ყიდულობენ თვითონ ამ საქონლის მკეთებელნიო. ფეიქარი ჰყიდის ტილოს, რომელიც თვითონ მოქსოვა საკუთარ საფეიქროში საკუთარ ძაფითა; გლეხი იმ ხორბალსა ჰყიდის, რომელიც საკუთარ მარჯვენით დაიმუშავა, რომელიც საკუთარ გუთნით მოხნა და საკუთარ თესლით დასთესა და სხვ. მაგრამ ნამდვილად კი სულ სხვასა ეხედავთ. აბრეშუმის ნაქსოვს, ტილოს, მაუდს მეფაბრიკენი ჰყიდიან და ეს მეფაბრიკენი, შეიძლება, თითითაც არ მიჰკარებოდნენ ამ საქონელს. ხორბალსა ჰყიდის მემამულე, რომელსაც, შეიძლება, თვალითაც არ ენახოს, როგორ იზრდება პური. მაშ ამ საქონლის ნამდვილი მაწარმოებელი რაღა იქნენ? სად არიან მშრომელნი,

რომელთა ოფლითა და სისხლით გაედენთილა ყველა ეს სიმ-
დიდრე? სად არიან და ბაზარზე არიან დაგლეჯილნი, მშიერ-
მწყურვალნი, ფერმიხდილნი. იმათაც გამოიტანეს გასაყიდად
ბაზარზე, მაგრამ გამოიტანეს საქონელი კი არა, თავის ოფლით რომ
გააკეთეს, არა! მეფაბრიკენი და მემამულენი, დიდიხანია და-
ეპატრონენ ამ საქონელს, როგორც თავისს საკუთრებას.
მუშებს სხვა საქონელი გამოუტანიათ გასასყიდად: გამოუტა-
ნიათ ბაზარზე გასასყიდად თავისი საკუთარი მარჯვენა, თა-
ვისი „მუშა ხელი“, თავისი ძალ-ღონე. როგორ მოხდა, რომ
მუშებისათვის მათის შრომით გაკეთებული საქონელი წაურთ-
მევიათ? როგორ მოხდა, რომ მუშებს ბაზარზე ეს ნაწარმოები
კი არ გამოაქვთ, არამედ გამოაქვთ „მუშა ხელი“? დიდ
ხანს უნდა ყოფილიყო უსამართლობა და სისხლის ღვრა, შიმ-
შილი და ტანჯვა, რომ კაცობრიობას დაემყარებინა ასეთი
წესწყობილება. მოდი წავიკითხოთ კაცობრიობის ამ ტანჯვა-
წვალების ამბავი.

წარმოვიდგინოთ მიწადმოქმედი საზოგადოება. დიდის
ხნითვე მოიკალათა ამ საზოგადოებამ თავის ნაყოფიერ
მიწაზე, სადაც პურს ბლომად იწევს. შრომის განაწილების
წყალობით საზოგადოებას რაც ნაწარმოები სჭირია, ყველა-
ფერი აქვს. სხვა საზოგადოებას მხოლოდ რკინას და სპილენძს
თუ გაუცვლის სხვა და სხვა ნივთების გასაკეთებლად. ერთის
შეხედვით მშვიდობიანად და უღარდელად უნდა სცხოვრობდეს
ასეთი საზოგადოება. ყოველი კაცი მუშაობს და ყოველი
კაცი კმაყოფილად სცხოვრობს. მაგრამ ყველა საზოგადოებას
როდი ხვდა წილად ასე კმაყოფილად ცხოვრება. ერთი საზო-
გადოება, უკეთეს მიწის უქონლობის გამო, კაობშია ჩასახ-
ლებული, მეორე-კი—უღაბურ ტყეში. პური ცოტა მოსდისთ,
ხოლო მცხოვრებნი კი მრავლდებიან. უნდა ეფიქრნათ რამე

და ამა თუ იმ ხელობისათვის, თუნდ მკედლობისათვის, ხელი მოეკიდნათ. მაგრამ იმ უხსოვარ დროსა როგორც ახლა, ბევრი იყო ისეთი, რომ არ დაერიდებოდა მეზობელი გაეძარცვა, მისი მონაგარი წაერთმია. ვინც უფრო თამამი იყო, გაიგებდა, სად რის მოტაცება შეიძლებოდა და მაშინ ვაი სუსტის ბრალი! ვსთქვათ, ამა თუ იმ ტყეში დაბინავებულ საზოგადოებას საკმელი პური ან სხვა რამ ნაწარმოები აკლიათ. რა ჰქნას, როგორ იშოვოს? ამის ფიქრში რომ იყვნენ, ვინც უფრო მშვიდობიანი იყო, წამოდგა და სხვებს უთხრა: „ძმებო, ჩვენს ტყეში ბევრია ცაცხვი, მოვსკრათ, გავაკეთოთ გობები, ბარქაშები, ჯამები, კოვზები და მეორე საზოგადოებებს პურში გავუცვალოთ“. მაგრამ ამ საზოგადოებაში ყველას როდი ეხალისება ხარატობა. და ასეთებს უნდათ, სხვისი პური როგორმე უფრო ადვილად და უშრომლად ჩაიგდონ ხელში. ვინც სხვებზე გულადია, გამოდის და საზოგადოებას ეუბნება: „თქვენ კი რა გითხრათ, თქვე ოტროველებო, თქვენა! ხის ჯამების კეთებით ჩვენ შორ მანძილს ვერ გავივლით. თქვენ რო კაცმა ყური გიგდოსთ, წელში არ უნდა ვავსწორდეთ, სულ შრომაში უნდა ამოგვხდეს სული. სიმართლეს უნდა მივსდიოთო და ხომ გაგიგონიათ: „მისდიე სიმართლესაო, გამოგილევს სინათლესაო!“ საფლავში ისე ჩავალთ, ერთ განარებულ დღეს ვერ ვნახავთ. ვინც ლაჩარი არა ხართ, მომყვით და დავეცეთ მეორე საზოგადოებას და მთელის წლის სარჩო წავეართვათ. ვისაც დედა-კაცის ლეჩაქი ხურავს, შინ იჯდეს და ჯამები აკეთოს კერის პირას!“ ტყის მცხოვრებთ ვაჟაკის სიტყვები ქკუაში დაუჯდათ და გადასწყვიტეს საომრად წასვლა. ლოროტოტო დაუკრეს და დაიწყეს შეკრებამში წასასვლელად: მიწის მხენელ-მთესველ საზოგადოებას თავზარი დაეცა, როცა შეიტყო, მეზობლები თავზე დაცემას გვიპირებნო. გადასწყვიტეს თავის ქონების დაცვა და სულის ამოხდამდე ბრძოლა. მტერიც მოვიდა და გაიმართა სისხლის-ღვრა. დიდ ხანს იბრძოდნენ, მაგრამ ბოლოს მომხდურებმა

აჯობეს, რადგან რიცხვითაც ისინი სქარბობდნენ, შიმშილისაგანაც ძალზე იყვნენ შეწუხებულნი. მხენელ-მთესველნი ზოგნი დაიხოცნენ, ზოგნიც ტყეში გაიქცნენ. გამარჯვებულე-ბმა დამარცხებულების ქონება სულ მოიტაცეს, მათი ცოლ-შვილი ტყვედ წაიყვანეს და დიდის ნადავლით შინ დაბრუნდნენ. ის ვაჟკაცი, რომელმაც ხალხი საომრად წაიყვანა, გულად ებრძოდა მტერს და ბევრი გამოასალმა წუთისოფელს. ამისთვის ამხანაგებმა ქება შეასხეს და ნადავლშიაც ყველაზე მეტი წილი იმას დაუდევს.

ახალი ხელობა ძალიან გაუტკბათ ტყის მცხოვრებთ. არც ხვნი, არცა სთესენ და სარჩო-საბადებელი კი უზრუნველად აქვსთ. ნადავლი რომ გაათავეს, ხელახლა შეუდგნენ მზადებას გასალაშქრებლად. რა თქმა უნდა, წინამძღვრობა იმასვე სთხოვეს, ვინც პირველად ვაჟკაცურად გაუძღვა და მეზობლები ააკლებინა: გაილაშქრეს მეორედაც და, წინამძღვრის სიმარჯვისა და მოხერხებულობის წყალობით, მეორეჯერაც გაიმარჯვეს: დიდძალ ნადავლით დაბრუნდნენ შინ. წინამძღვარს ახლაც ყველაზე მეტი უწილადეს და მისსახელს უფრო მოწიწებით დაუწყეს ხსენება. ცოტ-ცოტათი ამ წინამძღვარმა საზოგადოების უფროსობა დაიწყო. როგორც ბრძოლის, ისე მშვიდობიანობის დროსაც ამას უნდა დაჰკითხებოდნენ ყველაფერში. ყოველ გალაშქრების დროს ნადავლის დიდი ნაწილი იმასა რჩება. ამანაც ამოიჩინა უფრო გულადი ბიჭები, შეადგინა რაზმი, თავის ქონებით ყველას ინახავს, ხოლო თვით რაზმი მას მორჩილობს, მისი ყურ-მოქრილი ყმაა. ამ რაზმის წყალობით წინამძღვარს საზოგადოების თვალში გავლენა უფრო მოემატა. „ყველაფერში დამიჯერეთ, თორემ შავს დღეს დაგაყენებთო“, იძახის ხოლმე წინამძღვარი. და თუ ვისმე ღმერთი გაუწყრა და წინამძღვარს რამე დაუშავა, რაზმელები დაბადების დღეს აწყევლინებენ. წინამძღვარი სოფელში ყველაფერს დაეპატრონა, ყველაფერში ერევა, უიმისოდ არაფერი კეთდება. აი უფროსობაც, უმეტეს შემთხვევაში, ასე ჩნდება. ამ წინა-

მძღვრებში ვინც უფრო გამოქნილი და სხვებზე ძლიერია, თავის ხელქვეით მყოფ რამდენსამე საზოგადოებას თავს უყრის, დიდ რაზმს ადგენს და დადის სათარეშოდ. არც ერთს საზოგადოებას არ შეუძლია გაუმკლავდეს და საცა კი გაჩნდება, ყველაფერს მიწასთან ასწორებს და ყველას ცრემლებზე უშრობლადა სტოვებს. გლეხები თავზე თმას იგლეჯენ და იწყევლებიან. გაქირება მიჩვენო, გაქცევას გიჩვენებო. გაქირებულმა გლეხებმა იფიქრეს, იფიქრეს და გასაქცევი გზაც იპოვეს. უღმობელ წინამძღვარს მოციქულების პირით შეუთვალეს: „სწორუპოვარო და მხნეო წინამძღვარო! ჩვენ რომ გვანადგურებ და კერას გვიციელებ, იმას არა სჯობიან, ყოველ წლობით შენ რაც გნებაეს, ის გადასახადი მოგართვათ? მხოლოდ ჩვენ ნუ დაგვხოცავეთ. შენთვისავეა სახეირო: ახლა რო დაგვეცემი, ისე აიკლებ ჩვენს ქონებას, რომ მეორეჯერ ვერაფერს წაიღებ. მაშინ კი ყოველ წელიწადს აიღებ გადასახადს. თქვენი ერთგული მონა-მოსამსახურე ვიქნებით, სანამ პირში სული გვიდგია. შეხედე შენს ღმერთს!“ წინამძღვარს გლეხების ნალაპარაკევი ძალიან დაუჯდა ქკუაში. მაგრამ თავი მაინც ისე აჩვენა, თითქო კმაყოფილი არ არისო, და მკაცრად უთხრა: „თქვე ასეთ-ისეთებო, ცოცხალი არცერთი არ უნდა გაგიშვასთ კაცმა, მაგრამ სულგრძელობას ვიჩენ და ყველაფერი მიპატივებია: დღეის ამას იქით გაძარცვით არავის გაგძარცვავეთ და არ დაგაწიოკებთ, მხოლოდ სამაგიეროდ მეტად დიდი გადასახადები უნდა იხადოთ. არ დაივიწყოთ, რომ თქვენ ჩემი ყმები ხართ: ვისაც მინდა, ვაპატივებ, ვისაც მინდა—საიქიოს გავისტუმრებ!“ ამაზე გლეხებმა მდამბლად მადლობა მოახსენეს და განხარებულები შინ დაბრუნდნენ.

წინამძღვარმა გამოაცხადა, ყველამ თავადი დამიძახეთო. მისი ცხოვრება დაუსრულებელ ლიხინად გადაიქცა: თავის რაზმს ხან ერთ სოფელში მიიყვანს ხარკის ასაკრებად და ხან მეორეში და ქეიფობს და ღროს ატარებს. საცა არ მივა, ყველგან დიდ პატივსა სცემენ და კრძალვით ეპყრობიან.

თავადი თავის ძლიერებას რომ უყურებს, ივიწყებს, რომ ისიც იმნაირივე ადამიანია, როგორც ყველა სხვა. არ უნდა მოიგონოს, რომ ეს უფლება და გავლენა მან ომითა და ძალმომრეობით მოიპოვა, და ყველას უბრძანებს: იწამეთ, რომ ეს უფლება ღეთისაგან მაქვს მონიკებულიო. ახლა ყველას ეუბნება: სიტყვა-შეუბრუნებლად დამემორჩილეთ ყველაფერშიო. ჰგონია, რომ ყველაფერი მას ეკუთვნის და შეუძლია ყველაფერი ისე მოიხმაროს, როგორც მოეგუნებება. ამნაირი თავადები ყველა ქვეყანაში იყო. როცა რამდენსამე საზოგადოებას დაიპყრობდა, სამთავროს დაარსებდა. მაგრამ ხანი რომ გავიდა მთავრებმა თვისთა სამთავროთა გაფართოება მოინდომეს და ერთმა მეორეს დაუწყა ომი. იკლებდნენ და აოხრებდნენ ერთი-მეორის სამთავროს, მოწინააღმდეგეს ხოცდნენ. ხალხის სისხლი მდინარედ სკდებოდა, თავის საშველად ვინ სად მირბოდა და ვინ სადა. ბოლოს ერთი მთავარი გაბატონდა სხვებზე: ზოგი მოჰკლა, ზოგი გადაასახლა, ხოლო სხვებმა გაძლიერებული მთავარი შიშით თავის მეფედ გამოაცხადეს. მეფეს საკუთრებად მიაჩნდა თავის სამეფოში მცხოვრები ხალხი და ყველა ის მიწა, რასაც ეს ხალხი ამუშავებდა. ჯერ ისევ უხსოვარ დროშივე მთავრები თავის რაზმებს ერთ-ერთს სამსახურისათვის მთელ სოფლებს ურიგებდნენ. ნაბოძებ სოფლების მცხოვრებნი ხარკს თავის ახალ ბატონებს აძლევდნენ, ხოლო ესენი მთავრებს. რა თქმა უნდა, ხარკმა იმატა. როცა სამეფო დაარსდა, მეფე თავის დაახლოვებულ ერისთავებს უწყალობებდა სოფლებს ერთგულ სამსახურისათვის. ერისთავები თავის მხრით, ვალდებულნი იყვნენ ომის დროს ამდენი და ამდენი მეომარი გამოეყვანათ დასახელმწიფო ხაზინაში გადასახადი შეეტანათ. ერისთავნი და სხვა თავადნი ცდილობდნენ თავიანთ საერისთაოდან რაც შეიძლება მეტი შემოსავალი აეღოთ და გლეხებს საშინლად ავიწროვებდნენ. ის საზოგადოებანი, რომელნიც თავადებს არ ჰქონდათ ნაბოძები, მეფის საკუთრებად ითვლებოდნენ და მის გამგეებად

განსაკუთრებული მოურავები იყვნენ დანიშნულნი. რადგან გლეხებს ერისთავთაგან სული ჰქონდათ შეწუხებული, გარბოდნენ და იქ აფარებდნენ თავს, საცა არც ბატონი იყო და არც მექრთამე მოურავი მეფისა. ერისთავთა და მებატონეთა მამულები დაცარიელდნენ. მებატონეთ ეს არ მოეწონათ და მეფეს შესჩივლეს, გლეხები ჩვენის მიწებიდან გარბიან და უიმათოდ გაგვიქირდება თქვენი სამსახურიო. მეფეებმაც ისმინეს მათი ჩივილი. გამოსცეს ბრძანება, რომლის ძალით გლეხებს ერთ საზოგადოებიდან მეორე საზოგადოებაში გადასვლა არ შეეძლო, და გლეხები მიწას საბოლოოდ მიაკრეს. გლეხები სულით და ხორციით მებატონეთა საკუთრებად გახდნენ. დიდის ხნის განმავლობაში არსებობდა ბატონყმობა. ხალხის ტანჯვას, მწუხარებას, მის დამცირებას და მებატონეთა თავგასულობას ბატონყმობის დროს საზღვარი არა ჰქონდა.

გაქირვებული ხალხი არა ერთხელ ამდგარა თავის მტანჯველთა წინააღმდეგ, მაგრამ ერთიმეორეს ყველანი მხარს არ აძლევდნენ ზმტანჯველნი გამარჯვებულნი დარჩნენ. აუარებელი სისხლი დაიღვარა გლეხებისა და მათს აჯანყებას სული ამოხდა. 1861 წელს რუსეთში და 1863 წელს საქართველოში ბატონყმობა გადაეარდა. გამოაცხადეს, რომ გლეხები თავისუფლები არიანო; უღმერთობა იყო, რომ ამდენის ხნის განმავლობაში ისინი ყმებად ჰყავდათ ბატონებსაო და ისე ექცეოდნენ, როგორც პირუტყვისაო. მთელს გლეხობას აღდგომა გაუთენდა: გასახარი როგორ არ ჰქონდათ! დაუბრუნეს თავისუფლება, რომელიც უსამართლოდ ჰქონდათ ამდენის ხნის განმავლობაში წართმეული! ლოცვა-კურთხევით იხსენიებდნენ რუს-ხელმწიფეს, რომელმაც გლეხობა გაანთავისუფლა. ახლა ის ვიკითხოთ, მიწას რა უყვეს? რა უყვეს იმ მიწას, რომელსაც თავის სისხლითა და ოფლით რწყავდა გლეხი, რომელიც იმავე თავითვე იყო და ახლაც უნდა იყოს გლეხის ხელში? ეს მიწაც განათავისუფლეს მებატონეთა ხელისაგან და გლეხებს

გადასცეს? არა! მიწა მებატონეთა საკუთრებად გამოაცხადეს და უნდა გამოისყიდოს გლეხმაო. ახლა ის ვიკითხოთ, რასაც გლეხები ამუშავებდნენ, ყველა ის მიწები დანიშნეს გამოსასყიდად? სრულებიდაც არა! მაშინ მებატონეთ რაღა უნდა ექნათ? საქმე სულ სხვანაირად მოაგვარეს. მებატონეებმა რაც ცუდი მიწები იყო, გლეხებს მიუქრეს, აი ეს მიწები შეისყიდეთო, თვითონ კი საუკეთესო მიწები დაიტოვეს.

გლეხებს იმდენი მიწები მიუზომეს, რომ არც სულს არგებდა რასმე და არც ხორცს, სრულებით არ ჰყოფნიდათ და იძულებულნი გახდნენ, მებატონეთაგან აეღოთ ქირით მიწა. რა ბევრი ლარი და ხაზი უნდა იმას, რომ გლეხს ოთხი-ხუთი დღიური მიწა და ისიც ხშირად სხვა და სხვა ადგილას მდებარე, კუქს ვერ გაუძღვებ. ხალხი, რაც ღროს მიდის, მატულობს, ხოლო მინაზომი („ნადელი“) თან და თან ჰკლებულობს. და რადგან გადასახადი შედარებით დიდია, გლეხს ხელს არ აძლევს მიწაზე გაჩერება. რასაც მიზომილმიწიდან აიღებს, სულ ხაზინაში უნდა შეიტანოს, თვითონ კი შიმშილისაგან კუჭი უნდა უცხვებოდეს. და ისევ, როგორც წინად, ხალხი იძულებულია მიწას თავი გაანებოს და მისგან დატოვებული მიწა-კი სოფლის წურბელებისა და ხალხის სისხლის მწოველთა ხელში უნდა გადავიდეს. მაგრამ სად-ღა წავიდნენ ის გლეხები, რომელთაც თავიანთ მიწას თავი დაანებეს? ისეთი თავისუფალი მიწა, სხვას რომ არ ჰქონდეს დაკავებული, როგორც ძველად იყო, ახლა აღარ არის. მემამულეთა და ბატონთა უსამართლობას ვერსად გაექცევა გლეხი. და აი უმიწა-წყლო გლეხები ძალაუნებურად ან მემამულეს უნდა დაუდგნენ დაქირავებულ მუშად ან არა და ქარხანაში შევიდნენ სადმე. საშინელი აჩრდილი შიმშილ-მეფისა უმამულო გლეხს თავს ადგას და იძულებულ ჰყოფს კლანჭებში ჩაუვარდეს ან მემამულეს ან მეფობრიკეს. ამათაც ეს უნდათ. მემამულეს ხელში გლეხი იმავ გლეხურ გუთნითა ხნავს იმ მამა-პაპეულ მამულს, რომელსაც ქვეყნის დაარსებიდანვე ამუშავებდნენ გლეხის ხელები.

მაგრამ მუშის ოფლის ნაყოფი მის ხელში კი არა რჩება, არამედ მემამულის ბედელში მიდის. თვითონ დაქირავებულ გლეხს ერგება საცოდავი ქირა, რომელიც მასა და მისს ცოლშვილს არც კი გააძღვებს. აი, ამიტომაც, რომ ბაზარზე მებატონე მიწის პატრონი ჰყიდის იმ ხორბალს, რომელიც იმას კი არ მოუწევია, არამედ დაქირავებულ გლეხს. გლეხმა ამავე მებატონეს მიჰყიდა თავისი მარჯვენა და ეს მარჯვენაა, რომ იწვევს ხორბალს იმავე მებატონისათვის.

ეს-ეს არის, დავინახეთ, თუ როგორ გადაიქცა მწარმოებელი მიწადმომქმედი მემამულის „მუშა ხელად“. ახლაც ვნახოთ, რა მოუვიდა მწარმოებელ-ხელოსანს.

ძველ დროში პატარა საზოგადოებათა მცხოვრებთ საქმე ძალიან უკირდათ. საკმელ-სასმელს, ასე იქნებოდა თუ ისე, იშოვნიდნენ, მაგრამ გარეშე მტრის შიში კი ძილს უფრთხობდათ: მტერი ხშირად თავს ესხმოდა და მათს ავლადიდებას ანიორწყლებდა. მტრისაგან თავის დასაფარავად პატარა საზოგადოებებმა ერთმანეთის თანამშრომლობას მიმართეს, როგორც ეს ველურებმა ჰქნეს ადრე. ამ თანამშრომლობამ ველურები საზოგადოებად შეაერთა, ახლაც კი იმავე თანამშრომლობამ რამდენიმე პატარა საზოგადოება ერთ დიდ საზოგადოებად შეაერთა და შეადგენინა ქალაქი. საცა მცხოვრებნი ბევრი არიან, იქ, რა თქმა უნდა, მტერსაც უფრო ადვილად გაუძღვებიან, ვიდრე გაფანტულ საზოგადოებაში.

ქალაქის გარშემო ჩნდება ეგრედ წოდებული ქალაქის განაპირები ანუ პატარა საზოგადოებები. აქაური მცხოვრებნი შიშინაობის დროს ქალაქში მირბიან თავის დასაფარავად. შრომის დანაწილების დროს ყოველ საზოგადოებაში ჩნდებიან ხელოსნები: მეწაღენი, ხარაზები, ქონები, მკედლეები და სხ. მაგრამ პატარა საზოგადოებაში ხელოსანთა რიცხვი ძალაუვნებურად მცირეა. თუ ერთის საზოგადოებისათვის ერთი მკედელი სამყოფია, მეორე მკედელი ან სხვაგან უნდა წავიდეს ან სხვა ხელობას უნდა დაადგეს. ქალაქში კი სულ სხვა საქმეა. შიგ

ბევრნი სცხოვრობენ; გარშემო რაც საზოგადოებებია, იქაური მცხოვრებნიც მოდიან ქალაქში თავიანთ საქონლის გასაცვლელად. ამიტომ ხელოსნის გაკეთებულ საქონელს ყოველთვის ბლომად თხოულობენ; ამიტომაცაა, რომ ხელოსნები უმეტეს წილად ყველანი ქალაქს ეტანებიან და მხოლოდ ქალაქშია ყოველგვარი ხელობა აყვავებული. ყოველ ხელოსანს უნდა ჰქონდეს ყოველგვარი ხელსაწყო, რაც კი სჭირია მის საქმეს, უნდა შეეძლოს თავის ნაწარმოებისათვის მასალის ყიდვა,—ერთის სიტყვით, უნდა ჰქონდეს ეგრედ წოდებული **საწარმოვო იარაღი**.

ქალაქში მოვიდა, მაგალითად, რომელიმე ზეინკალი; თან მოაქვს ყოველგვარი ხელსაწყო; ხელად მოაწყო სახელოსნო და შეუდგა მუშაობას. კარგი მუშაა და კარგადაც სცხოვრობს. მაგრამ უბედურება შეემთხვა: დაუცდა და ფეხი მოსტყდა. მუშაობა აღარ შეუძლია და ჰამა-სამა კი უნდა. რაც შევდღისათვის შენახული ჰქონდა, ყველაფერი შესქამა, მაგრამ მუშაობა მაინც არ შეუძლია. ახლა რაღა ჰქნას? გზა აღარა აქვს, უნდა ხელსაწყო გაჰყიდოს. ბარემ ემძიებება მათი მოშორება, მაგრამ მეტი გზა აღარ აქვს. რამდენიმე თვე იწვა ლოგინში, ბოლოს, როგორც იქნა, წამოდგა, მაგრამ რა წამოდგა: ხელსაწყო ყველა გაყიდული შეექნა, უიმისოდ კი მუშაობა ვეღარ შეეძლო. ჩვენი ზეინკალი ნაცნობ ზეინკალს მიადგა, უამბო თავისი გაჭირვება და სთხოვა: იქნება, ხელსაწყო რამ მათხოვო და თან ზოგიერთი გასაკეთებელი საქმე მე გადმომცე, შენ მუშტარი ისედაც ბევრი გყავსო. მაგრამ, საუბედუროდ, ნაცნობი ზეინკალი გამოქნილი კაცი გამოდგა. მაშინათვე მოისაზრა ყველაფერი და გულში სთქვა: მოხვდა თეფზი ჩანგალსო. გაჭირებულს ზეინკალს უთხრა: „არა ჩემო ძმაო, ხელსაწყოს ვერ მოგცემ, ისევ სჯობია ჩემთან იმუშაო, სამუშაო თავსაყრელი მაქვს! რაც ხელფასი გერგება, მოგცემ, მხოლოდ შენი გაკეთებული საქონელი-კი ჩემი უნდა იქნეს!“ გაჭირებული ზეინკალი კარგად მიხვდა ყველაფერს, მაგრამ მაინც დასთანხმდა,—

შიშშილით სიკვდილს ისევ ესა სჯობიაო. დაუდგა სამუშაოდ თავის მოხერხებულ ნაცნობს. მოხერხებულმა ზეინკალმა ტყუილად კი არ დაიწყო ასეთი საქმე. ახალ მოსულ ზეინკალის ქირაც აიღო და თვითონაც მოგება დარჩა. სხვისმა შრომამ მოგების მადა უფრო გაუღვიძა და დაუწყო ძებნა ისეთ ზეინკლებს, რომელთაც ამა თუ იმ მიზეზით ხელსაწყო აკლდათ, და ყველას თავისთან აყენებდა. რა თქმა უნდა, ბევრიც იპოვნა, რადგან ხელოსნებს ზოგს რა გაკირვება ატყდება თავზე და ზოგს რა. ერთს ცეცხლი გაუჩნდა და ყველაფერი დაეწვა, მეორე საზოგადოებიდან გამოიქცა, რადგან მებატონემ გააჩანაგა, და სხ. ხერხიანი ზეინკალი ყველას თავისთან ეპატიჟება. თავის სახელოსნო გაადიდა, ხელსაწყო კიდევ შეიძინა და მუშაობა გააჩალა. თვითონ, დიდი ხანია, მუშაობაზე ხელი აიღო, რადგან არა სცალია: თავის სახელოსნოს უნდა გაუძღვეს. იმან ახლა კარგად იცის, რომ თავის სახელოსნოს მანუფაქტურა უნდა დაარქვას და შიგ გაკეთებულ საქონელსაც თავისი სახელი და გვარი დააწეროს, ვითომ რა და ამა და ამ კაცის ფაბრიკაშია გაკეთებული ეს საქონელიო. მანუფაქტურა კი იმასა ნიშნავს, რომ მუშები-ხელოსნები ერთ პატრონის სახელოსნოში აკეთებენ საქონელს, ხელსაწყო პატრონისაა და მასალაც იმისივეა. რასაც გააკეთებენ, პატრონისაა, თვითონ ხელოსნები-კი ხელფასს ღებულობენ. მანუფაქტურის პატრონი უკვე კაპიტალისტია (თანხის პატრონია); ხარჯავს თანხას (კაპიტალს), ჰქირაობს სახელოსნოს, ჰყიდულობს მასალასა და ხელსაწყოს, რომ სხვათა შრომის წყალობით გაზარდოს კაპიტალი, უფრო მეტი მოგება დარჩეს.

საცა კი ხელოსნური შრომაა და საცა კი საქირაო ძვირი ხელსაწყო (საზეინკალო, სამკედლო და სხ.), ჩნდება მანუფაქტურა, ამიტომ რომ ყველგან გაჩნდებიან „გამოქნილი კაცები“, რომელნიც თავიანთ გაკირებულ მეზობელს უარესად წაუქვრენ ყელში.

ასეთი „გამოქნილი კაცები“ განსაკუთრებით ვაქრებსა და

ჩარჩებში გამოერევა ხოლმე. ხელოსანთა ერთი ნაწილი-ღა თუ მუშაობს პირდაპირ მუშტართათვის. ამასთან, ხან არის სამუშაო და ხან არა. ზოგი დღე გამოერევა, გულხელდაკრეფილი ზის ჩვენი ზეინკალი, ზოგჯერ-კი ისე მოაყრიან სამუშაოს, ვეღარც კი აუღის. რომ წელიწადში რამდენიმე თვე უსაქმურად არ გაატაროს და საჭირეობის დროს მზად ჰქონდეს საქონელი, იმას კი არ უნდა უცადოს, თუ ვინ შემოუკვეთავს საქონელს, არამედ მთელის წლის განმავლობაში ამზადოს საქონელი გასასყიდად. ამ ნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ ზოგი ხელოსანია, საქონელს მარტო იმისთვის აკეთებს, ვინც რასმე შემოუკვეთავს, ზოგი ხელოსანია, საქონელს გასასყიდად ამზადებს და საქონლის ამნაირად მზადებას შინათმრეწველობა ჰქვიან. ასეთი შინათმრეწულობაა ჩვენში საჩოხე შალეების, ხის ჯამ-ჭურჭლის, აბრეშუმის ქსოვილების, თიხის ჭურჭლის და სხ. კეთება. დაამზადებენ ასე საქონელს და მერე ელოდებიან ბაზრობას, რომ გაასაღონ. რადგან ამ საქონლის გასაღება სახათაბალო საქმეა, ცოდნა და მოხერხება უნდა და სატრიალებელი თანხა სჭირია, შინათმრეწველნი ჩარჩებს უვარდებიან ხელში. ჩარჩი შინათმრეწველთ დამზადებულ საქონელს ართმევს, ხელად ჩაუთვლის ფულს და ზოგჯერ ბესაც-კი აძლევს მომავალ საქონლისათვის. სამაგიეროდ შინათმრეწველი ჩარჩისათვის ისევე მუშაობს, როგორც ქალაქის მუშა მექარხნისათვის. მხოლოდ სახელია განსხვავებული, — შინათმრეწველი ჰქვიან, თვითონ არის თავის ბატონი და პატრონი; საქმით კი იმნაირივე ტყვეა, უჩარჩოდ ნაბიჯს ვერ გადასდგამს. მთელი ვაჭრობა ჩარჩების ხელშია; ჩარჩები ბეს აძლევენ ნამუშავისათვის, ხშირად ხამი მასალაც-კი მოაქვსთ მრეწველთან. ვაი შენი ბრალი, თუ ჩარჩი გაარისხე; შენგან საქონელს აღარ იყიდის და შიმშილით სული უნდა ამოგხდეს. რა თქმა უნდა მთელი მოგება ჩარჩისა რჩება, ხოლო შინათმრეწველის ხვედრი — მონური შრომა და სიღარიბეა.

გაქირვებულია სოფლის შინათმრეწველი, მაგრამ არც

ქალაქის ხელოსანია უკეთეს დღეში. ესენი ყმებად უხდებიან დამზადებულ საქონლის მაღაზიების პატრონებს და მოიჯარადრებს. ზოგია, წალას ვერ შეჰკერავს, მაგრამ ქალაქის გამგეობისა ან საინტენდანტოსაგან ათას წყვილ წალის შეკერვას იჯარით იღებს, შეაქვს გირაო, ხოლო სამუშაოს ნამდვილ მეწაღეებს ურიგებს. თვითონ ჩხირსაც არ გადააბრუნებს, მოგებას კი ჯიბეში იჩხრიალებს და თანაც მეწაღეებთან ტრაბახობს; „მე თქვენი კეთილისმყოფელი ვარ, სამუშაოს გაძლევთ, მე რომ არ ვიყო, შიმშილით დაიხოცებოდითო“. ხოლო ის მაღაზია, სადაც შეკერილი ფეხსაცმელი იყიდება, წაღების შეკერვას კისრულობს; მაგრამ შესაკერ წაღებს ორ-სამ მეწაღეს აძლევს. ასეა ყველგან. ხელოსანი-პატრონი ყოველთვის ყმად უხდება თავისსავე ძმას ხელოსანს. სულ ცოტა ხნის წინად ისიც იმნაირივე მშრომელი იყო, წელში ოთხად მოხრილი სამუშაოს ჩაჰკირკიტებდა, ახლა კი ახლოსაც კი ვერ მიეკარები. რაკი სხვისის ხელით ნარის გლეჯა ისწავლა, ცოტ-ცოტათი თავისივე ძმები-ხელოსნები მუშებად დაიყენა და მანუფაქტურა გახსნა და გაჩაღბა საქმე.

დაეუბრუნდეთ ჩვენს „მოხერხებულ ზეინკალს“, რომელმაც თავისი მანუფაქტურა გაიჩინა. საქმე კარგად წაუვიდა. გასუქდა, ღიპი გაუშვა, დიდკაცური ფერი დაედო, ყველა „ბატონს“ უძახის. ეკკლესიაში ხშირად დადის, ხატებს ფუთიან კელაპტრებს უნთებს და მადლობასა სწირავს, რომ ასე გაამდიდრეს და სახლი ბარაქით გაუვსეს. ამავე დროს მის მანუფაქტურაში მომუშავე მუშები გაჩენის დღეს იწყებდნენ, — დღესა და ღამეს ვასწორებთ და მაინც ნახევარჯერ მშვიდები ვართო. ახლა დაფხედოთ, რა დღეს დააყენებდა ჩვენის „გამოქნილ“ ზეინკლის მანუფაქტურა სხვა ზეინკლებს, რომელნიც თავისთვის მუშაობენ და საკუთარი სახელოსნოები აქვსთ. „გამოქნილ“ ზეინკლის მანუფაქტურაში, სიტყვაზე, ათი კაცი მუშაობს. ათისთვისვე საკმაოა ერთი სახელოსნო. ხოლო მარტოხელ ზეინკლებს თითოეულს საკუთარი სახელოსნო აქვსთ. ათი ზეინკალი ერთს სახელოსნოში მუშაობს, ხოლო ათ თავისუფალ ზეინ-

კალს ათი სახელოსნო უჭირავს. მაშასადამე, მანუფაქტურის პატრონს ათჯერ ნაკლები უჯდება სახელოსნოს ქირა, განათება და გათბობა. მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. ყოველ თავისუფალ ზეინკალს, რაც საზეინკლოში ხელსაწყო სჭირია, ყველა უკლებლივ უნდა ჰქონდეს, თუ კი უნდა, რომ მუშაობა და საქმის გაკეთება დაუბრკოლებლივ შეიძლოს. მაგრამ ერთი ნაწილი ხელსაწყოებისა მოცდენილი უდევს: თუ რასმე სჭედავს, ქლობი ისე გდია. ხოლო „გამოქნილი“ ზეინკალი თავის საზეინკლოში სულ სხვანაირად ატრიალებს საქმეს: ზოგს რომ შავად აკეთებინებს ბოქლომებს, სხვები საბოლოოდ ამთავრებენ; ასე რომ ხელსაწყო უსაქმურად თავის დღეში არ უყრია. ასე რომ ხელსაწყოშიც ხეირსაც ხედავს, ვიდრე თავისუფალი ზეინკლები. ეს კიდევ რა არის! მარტოხელი ზეინკალი, რომელიც ბოქლომებს აკეთებს, ჯერ ბოქლომის სხვა და სხვა ნაწილებს აკეთებს, მერე ერთმანეთს უნდა მიაკრას ეს ნაწილები და შემდეგ საბოლოოდ გაქლიბოს. ამ სახით, ჯერ რომ ერთ ხელსაწყოს აიღებს ხელში, მერე მეორეს უნდა მოჰკიდოს, შემდეგ—მესამეს და ბევრი დრო უნდა დაჰკარგოს ამ ხელსაწყოების ცვლაში. ხოლო თუ ხელში ერთი ხელსაწყო გიჭირავს და მისს ხმარებაში ხელი გაავარჯიშე, მთელი დღე კარგად და სწრაფად იმუშავებ. ხოლო თუ ხელსაწყოს ხშირად იცვლი, სანამ შეეჩვევოდე და მოიმარჯვებდე, ბევრი დრო გეკარგება. „გამოქნილი“ ზეინკალი კარგად ხედავს, თუ რამდენად უხერხულია ჯერ ერთის ხელსაწყოს ხმარება, მერე მეორეს აღება და ასე ამ გვარად დაუსრულებელი ცვლა ხელსაწყოებისა. ამიტომ თავის მანუფაქტურაში სულ სხვა წესი შემოაქვს მუშაობისა. თავისს მუშებს ეუბნება: „გეყოფათ სამკედურიდან სახელოსნოში და სახელოსნოდან სამკედურში ხეტიალი. სამმა სამკედურში იმუშავეთ და ბოქლომის სხვა და ნხვა ნაწილები შავად გააკეთეთ, ხუთმა დაამთავრეთ და ორმა ერთიმეორეს შეურჩიეთ ეს ნაწილები“. ერთის სიტყვით, ჩვენს ზეინკალს თავის მანუფაქტურაში „შრომის განაწილება“

შემოაქვს. როცა სოფლის საზოგადოებაში „შრომის განაწილება“, ყველა ერთს რასმე საქონელს აკეთებს. ხოლო როცა მანუფაქტურაში ინაწილებენ შრომას, ყოველი მუშა მთელს საქონელს კი არ აკეთებს, არამედ მის რომელსამე ნაწილს. ერთი ბოქლომის ნაწილს სქედავს, მეორე ამთავრებს, მესამე სხვა-და-სხვა ნაწილებს ერთად უყრის თავს და სხ. მანუფაქტურული განაწილება შრომისა თვით შრომას უფრო ნაყოფიერად ხდის, ვიდრე საზოგადოებრივი განაწილება შრომისა. ჯერ ერთი, თითოეული მუშა დროს არა ჰკარგავს ერთ ხელსაწყო-დან მეორე ხელსაწყოზე გადასვლაზე და მეორე, რაკი ნიადაგ ერთი ხელსაწყო უჭირავს ხელში, მუშა ეჩვევა ამ ხელსაწყოს და უფრო მარჯვედ მუშაობს, ვიდრე ხელსაწყოების ხშირად გამოცვლის დროს. და აი სწორედ ამ შრომის მანუფაქტურულ განაწილების ხეირს ვერა ხედვენ თავისუფალი ზეინკლები და ამიტომ მათი შრომა მანუფაქტურულ შრომასთან შედარებით ნაკლებ ნაყოფიერია. ათი თავისუფალი ზეინკალი, როცა ცალ-ცალკე მუშაობს, დღეში თითო კაცი ხუთ ბოქლომს გააკეთებს ანუ ათივე—50 ბოქლომს, ხოლო სამანუფაქტურო ზეინკლები დღეში პატრონს გაუკეთებენ 60 ანუ 70 ბოქლომს. ამნაირად ჩვენა ვხედავთ, რომ მანუფაქტურის პატრონი უფრო მოგებულა, ვიდრე თავისუფალი ზეინკალი. ერთად თავმოყრილ ათ მუშაზე მანუფაქტურაში ნაკლები ეხარჯება, ვიდრე ათს ზეინკალს ცალ-ცალკე ეხარჯებათ თავიანთ თავზე, იარაღსა და სახელოსნოსათვის; მოგებაც მეტი რჩება; მასალას ნარდად ყიდულობს და ამიტომ უფრო იაფად აძლევენ. გაყიდვის დროსაც შეუძლია დაიცადოს, სანამ საქონლის ფასი აიწევდეს, ამიტომ რომ სათადარიგო თანხა აქვს. ერთის სიტყვით, წვირილ ხელოსანთან შედარებით ყოველთვის მოგებულა. სატყვაზე, მემანუფაქტურეს ბაზარში თავისი საქონელი გამოაქვს, თავისუფალს ხელოსანს—თავისი; საქონელი ორსავე ერთნაირი აქვს, მაგრამ ამ საქონლების ღირებულება-კი სხვა და სხვა ნაირია: მემანუფაქტურესთან მუშა დღეში 7 ბოქლომს

აკეთებდა, ხოლო თავისუფალმა ზეინკალმა კი დღეში მხოლოდ 5 ბოქლომი გააკეთა. რა თქმა უნდა, მემანუფაქტურეს შეუძლია უფრო იაფად გაყიდოს თავისი ბოქლომი; ვიდრე თავისუფალ ზეინკალს. მემანუფაქტურესა და თავისუფალ ზეინკალს შორის შეცილება (კონკურენცია) გაიმართება. და ეს შეცილება ბოქლომების ფასს დასცემს (7 ბოქლომი—1 დღის შრომა). და თუმცა თავისუფალი ზეინკალი დღეში 5 ბოქლომს აკეთებს, მაგრამ იმავე ფასად უნდა გაჰყიდოს, რა ფასადაც მემანუფაქტურე ჰყიდის, თორემ თავისუფალ ზეინკლისაგან ბოქლომს არავინ იყიდის. რა თქმა უნდა, ბოლოსა და ბოლოს, უნდა გაკოტრდეს და თავისუფალ მუშაობაზე ხელი აიღოს. მემანუფაქტურე ყოველ ამ უპირატესობით სარგებლობს, კრიჭაში უდგას წვრილ ხელოსანს და ართმევს საწარმოვო იარაღს და აიძულებს თავისუფალ ხელოსნობაზე ხელი აიღოს და სხვის მოჯამაგირედ გადაიქცეს. მაგრამ მემანუფაქტურენი ეცილებიან არა მარტო წვრილ ხელოსნებს, არამედ ერთიმეორესაც. რაც უფრო მსხვილია მანუფაქტურე, წვრილ მანუფაქტურასთან შედარებით მეტს ხეირსა ხედავს, საწარმოვო იარაღზე ნაკლები ეხარჯება და შრომასაც უფრო ვრცლად ანაწილებს. მაშასადამე, მანუფაქტურა რაც უფრო მსხვილია, მით უფრო ნაყოფიერია მისი წარმოება და მით უფრო იაფად შეუძლია გაჰყიდოს საქონელი. მსხვილ მანუფაქტურასა და წვრილ მანუფაქტურას შორის შეცილება ნიადაგ არის და მსხვილი მანუფაქტურა სპობს წვრილ მანუფაქტურას ისე, როგორც წვრილი მანუფაქტურა წვრილ ხელოსნურ წარმოებასა სპობს. მანუფაქტურათა კონკურენცია იმაში გამოიხატება, რომ ყოველი მათგანი ცდილობს ბაზარი თავის საქონლით გაავსოს. ამისთვის სცდილობს თავისი საქონელი სხვისაზე იაფად გაჰყიდოს, ხოლო იაფად მხოლოდ მაშინ შეუძლია გაჰყიდოს საქონელი, როცა მის გაკეთებაზე ადამიანის შრომა ნაკლებ ექნება დახარჯული. და აი მემანუფაქ-

ტურე სკდილობს უფრო და უფრო გააუმჯობესოს წარმოება, გაადვილოს ადამიანის შრომა.

ჩნდება მანქანები. საცა მანქანა ჩნდება, იქ ხელოსნობა ქრება. მანქანა თავისთ და ჩქარა აკეთებს საქონელს; ისე კი ამავე საქონლის გაკეთებას მეტად გაფარჯიშებული და მკოდნე ხელოსანი უნდა: თუ გვინდა კარგი ფეიქარი გავხედეთ, ჯერ კარგახანს უნდა ვისწავლოთ ეს ხელობა, ამიტომ ფეიქრის შრომა უფრო მეტი ღირს, ვიდრე შრომა, სიტყვაზე, მიწის მთხრელისა, რომელსაც ცოდნა არავითარი სჭირია. კაპიტალისტმა, რომელსაც სურს საქსოვი მანუფაქტურა გახსნას, უნდა მონახოს ისეთი ხელოსანი-ფეიქრები, რომელთაც საწარმავო იარაღი არა აქვსთ და ქირით ამუშავოს თავის მანუფაქტურაში თავის სასარგებლოდ. ფეიქრის ხელფასი, რალა თქმა უნდა, უბრალო მუშის ხელფასზე მეტი იქნება. მაგრამ, აჰა, გამოიგონეს საქსოვი მანქანა, ორთქლით სატრიალებელი, რომელიც ფეიქარზე უფრო ჩქარა და უფრო სუფთათა ქსოვს. მემანუფაქტურეს, რომელმაც ეს ორთქლით სატრიალებელი მანქანა შემოიღო, არა სჭირია ფეიქრის სიმარჯვე და იმის მაგივრად უბრალო მუშას ქირაობს, ამიტომ რომ ორთქლის მანქანის ყურის გდებას დიდი არაფერი ცოდნა უნდა, ხოლო უბრალო მუშას ქირა ცო ზა უნდა, ვიდრე ხელოსანს. ამ სახით, რაკი მანქანამ ხელოსნის სიმარჯვე მეტ ბარგად გახადა, კაპიტალისტს ეს ხელოსანი აღარ სჭირია და იმის მაგივრად უბრალო მუშას ქირაობს. გაჩნდა ფაბრიკა. ამ ფაბრიკაში ყოველ სამუშაოს, რომელსაც ხელოსნის სიმარჯვე და ცოდნა სჭირია, მანქანა აკეთებს და ამ მანქანას უძღვება უბრალო მუშა, რომელსაც ცოდნა არავითარი სჭირია. საფაბრიკო წარმოების დროს შრომა უფრო ნაყოფიერია, ვიდრე სხვა ყოველგვარ წარმოების დროს. რომელსამე მკედელ-ხელოსანს, სიტყვაზე, დღეში შეუძლია გააკეთოს 600 ლურსმანი, ხოლო უბრალო მუშას ქარხანაში შეუძლია დღეში რამდენიმე ათასი გააკეთოს. რა თქმა უნდა, მანქანით გაკეთებული ლურსმანი გაცილებით ნაკლებად ელი-

რება მკედელ-ხელოსნისაგან გაკეთებულზე. საზოგადოდ ფაბრიკა სკობს წვრილ წარმოებას და მანუფაქტურას და თავის კარებს უღებს უბრალო მუშებს, სკობს სახელოსნო წარმოების საქროებას. ხელოსნები კი ან სწყდებიან თან და თან შიმშილისა და სხვა გაჭირებისაგან, ან ფაბრიკის მუშებად, მეფაბრიკის „მუშა ხელად“ იქცევიან.

მოკლედ მოვჭრათ ის, რაც ამ თავში ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ როგორ გადაიქცევა ხოლმე მწარმოებელი-მხენელმთესველი და მწარმოებელი-ხელოსანი კაპიტალისტის „მუშა-ხელად“. ძველ დროში საზოგადოებაში სამხედრო საქროებამ (მტრისგან თავის დაცვა და თავდასხმა) დაჰბადა მთავრობა და ეს მთავრობა ხელში იგდო იმან, ვინც საზოგადოების წევრთა შორის უფრო ღონიერი და გულადი იყო და საზოგადოების წინამძღვრად გახდა. ასეთი წინამძღვრები კოტ კოტათი იმორჩილებენ იმ საზოგადოებებს, რომელთაგან თვითონ ისინი გამოვიდნენ და მათს ბრძანებლებად ხდებიან. ესენი მუშაობაზე ხელს იღებენ, რაზმელებთან ერთად იმ ხარკით სცხოვრობენ, რომელსაც თავიანთ ხელქვეითებს ახდევინებენ; იმათივეა ნადავლი, რასაც სხვა საზოგადოებებს წაართმევენ. საზოგადოებათა შორის გამუდმებულ ომებს ის მოსდევს, რომ უფრო ძლიერ საზოგადოებათა წინამძღვარი უფრო სუსტ საზოგადოებებს იმორჩილებს და თავის მოხარკედ ახდის. შემდეგში, ეს უფრო ძლიერი წინამძღვრები, რომელთაც სუსტი საზოგადოებები დაიმორჩილეს, ერთმანეთთან ასტეხენ ბრძოლას, სანამ ბოლოსა და ბოლოს, განსაზღვრულ ადგილას ერთი მათგანი დანარჩენ წინამძღვრებს მათ საზოგადოებებითურთ არ დაიპყრობს. ჩნდება სამეფო, თავში უდგას სახელმწიფოს გაძლიერებული წინამძღვარი ანუ მთავარი. მეფენი და მთავრები მთელს სოფლებს ურიგებდნენ თავიანთ რაზმელებს-თავადებს. თავადები სოფელს ართმევდნენ შემოსავალს, მაგრამ მიწა საზოგადოების საკუთრებად რჩებოდა და თავადები მიწის მფლობელობის საქმეში არ ერე-

ვოდნენ და როცა ხალხს ისე გაუმწარეს სიცოცხლე, რომ ერთს ალაგას არ ედგომილებოდა და სხვაგან დაიწყო გადახვეწა, მეფემ ისეთი ბრძანება გამოსცა, რომ გლეხს უფლება არა ჰქონდა მიწიდან აყრილიყო და სხვაგან წასულიყო. მემამულენი გლეხების მესაკუთრენი გახდნენ, ხოლო მიწა საქმით საზოგადოების საკუთრებად დარჩა: მაგრამ მერე, როცა გლეხი ბატონყმობისაგან განთავისუფლდა, მემამულეებს გლეხები ჩამოართვეს და იმის მაგივრად იმ მიწების მესაკუთრედ აღიარეს, რა მიწებიც უხსოვარ დროიდანვე გლეხების ხელში იყო. გინდ მგელს შეეუქამივარ და გინდ მგლის ფერს ძაღლსაო, სწორედ ისე მოხდა. ამიტომ რომ გლეხები ვითომ გაანთავისუფლეს, მაგრამ მიწა კი საკმაოდ არ მიუზომეს. ასეთ გლეხებს ანუ მიწები უნდა აეღოთ იჯარით მემამულეთაგან ან იმავე მემამულეებს მოჯამაგირედ დასდგომოდნენ. მემამულე, როგორც ძველს დროში, გლეხს კისერზე აზის და მისს სისხლსა სწოვს. ამ ნაირად, მწარმოებელი გლეხი, უმიწაწყლოდ დარჩენილი, „მუშა ხელად“ გადაიქცა. მწარმოებელი-ხელოსნები ქალაქებში არიან. ვინც უფრო ჰკვიანი და გამოქნილია, სუსტებს ყოველთვის სჯობნის. სუსტები ბოლოსა და ბოლოს საწარმოვო იარაღსა ჰკარგავენ და უფრო ღონიერებს ქირის მუშად უდგებიან. ჩნდება მანუფაქტურა. რაკი ერთი გაჩნდა, შეცილებით სულსა ხდის წვრილ მწარმოებლებს და შეუჩერებლივ იქითკენ მოსწრაფვის, რომ ხელში ჩაიგდოს მთელი ხელოსნური წარმოება. მანუფაქტურებათა შეცილება სცდილობს გააფართოვოს წარმოება და გააიფოს საქონელი, ამას მოსდევს მანქანებისა და საფაბრიკო წარმოების გაჩენა, რომლის დროსაც ადამიანის სიმარჯვე საჭირო არ არის, არ არის საჭირო ხელოსანიცა, მის საქმეს ადვილად ასრულებს უბრალო მუშაცა. ფაბრიკა შეცილებით ჰკლავს მანუფაქტურასა და წვრილს ხელოსნობას, ხოლო თვით ხელოსანს, რომელსაც დაკარგული აქვს საწარმოვო იარაღი, უბრალო მუშად, მანქანის „მუშა ხელად“ აქცევს.

საზოგადოებრივ ცხოვრების განთიადისათანავე შრომის განაწილება ადამიანებს ორ დიდ ნაწილად ჰყოფს—მწარმოებელ მიწადმომქმედებად და მწარმოებელ-ხელოსნებად. მთელის საუკუნოებით ყოველი ნაწილი ასრულებს მისთვის მიზომილ ნაწილს ზოგად კაცობრიულ შრომისას. მწარმოებელი-მხენელ-მთესველი ათას წვალებას და გაჭირვებას ითმენს მემპულისაგან, ხოლო მწარმოებელი-ხელოსანი მანუფაქტურასა და ფაბრიკაში. და ბოლოს ორივე მწარმოებელი, ორივე შრომის იარაღს მოკლებული, ისევ ერთმანეთს ხედება ფაბრიკის მანქანასთან. მაგრამ მათ შორის განსხვავება არაფერია: ორივე „მუშა ხელია“. პირველყოფილ დროში ველურებმა არ იცოდნენ, რა არის შრომის განაწილება და ამიტომ არ ჰქონდათ ის ცოდნა და ის გონებრივი განვითარება, რომელიც შემდეგში შეიძინა მიწის. მუშამ და ხელოსანმა და როდესაც მიწის მუშამ და ხელოსანმა, ამდენის ტანჯვა-ჯახირის შემდეგ, ფაბრიკაში ამოჰყვეს თავი, საწარმოო იარაღთან ერთად დაჰკარგეს ის ცოდნა და ის გონებრივი განვითარება, რომელსაც მათგან თხოულობდა წარმოება. ცოდნისა და გონების ადგილი მანქანამ დაიკავა, კაცს ჰკუასა და თავიანობას არაეინა სთხოვს: ადამიანი-მწარმოებელი კაპიტალისტისათვის „მუშა ხელად“ არის გადაქცეული; მაშასადამე, მწარმოებელი ათავებს იმით, რითაც დაიწყო, — უნდა გადიქცეს ველურად. ყველაფერი კაპიტალისტის ნებაზე რომ იყოს, ეს ასეც მოხდებოდა. მაგრამ, კაცობრიობის საბედნიეროდ, ყველაფერი კაპიტალისტის ნებაზე როდია დამოკიდებული: ძალიან გულმოდგინობენ კაპიტალისტები, მაგრამ მათთვის სანატრელი წესწყობილება სავსებით არსადაა გამეფებული. ყველგან ფაბრიკის გვერდით მანუფაქტურასაც შეხვდებით და წერილ ხელოსნობასაც. ჯერ კიდევ სავსებით არ გაუშლია ფრთა კონკურენციას და წერილი მწარმოებელიც მედგრად ებრძვის კაპიტალისტის მტაცებლურ სურვილებს მწარმოებელს უმძიმს გამოეთხოვოს თავისუფლებას, ადამიანობაზე ხელი აიღოს და გადაიქცეს „მუშა ხელად“. კიდევ

ამიტომა ვხედავთ, რომ გლეხი ჩასცივებია ერთ მტკაველ მიწას და ცოცხალის თავით თავს არ ანებებს, ოღონდ კი დამოუკიდებელი იყოს, ბატონი და მბრძანებელი არაინა ჰყავდეს. მიუხედავად ამისა, გლეხს მიწა-წყალი ხელიდან ეცლება საშინელის სისწრაფით. ჯერ ახლაც არის რუსეთის იმპერიაში შვიდ მილიონზე მეტი უმიწა-წყლო გლეხი და თუ მალე არ გამოიცვალა საადგილ-მამულო წესწყობილება, უმიწა-წყლო გლეხთა რიცხვი უფრო იმატებს კაპიტალისტთა გასახარებლად, რომელნიც სულ იმას სტირიან—„მუშა ხელი“ სამყოფი არ არისო.

ახლა დავხედოთ, რას უშვრებიან კაპიტალისტები ამ „მუშა ხელებს“, რომელნიც მათ ხელში უვარდებათ, დავხედოთ, მათის შემწეობით როგორ ისქელებენ ჯიბეს კაპიტალისტები, რომელთა გაძღომას არაფერი ეშველა.

მეექვსე თავი.

ზედ-მეტი ღირებულება.

ყოველი კაპიტალისტი, რომელმაც ამა თუ იმ საქმეში ფული ჩასდო, რა თქმა უნდა, მოგებასა სცდილობს. მოგების იმედი რომ არ ჰქონდესთ კაპიტალისტებს, ისე საქმეს არავინ მოჰკიდებს ხელს. და რადგან ჩვენა ვხედავთ, რომ კაპიტალისტური საქმეები დღითი-დღე იზრდება, უეჭველია, კაპიტალი მოგებას იძლევა და კაპიტალისტიც ამ მოგებაზედ ოცნებობს. ახლა ის ვიკითხოთ, კაპიტალი როგორ იძლევა მოგებას? ხალხში გავრცელებულია ის ხმა, რომ მოგება სყიდვა-გაყიდვის შეილიაო: ვაჭარი იაფად იყიდის საქონელს და ძვირად კი ჰყიდისო, ე. ი. ბაზარზე კაპიტალი მოგებას გაცულა-გამოცვლის გამო იძლევაო. გამოვარკვიოთ, ეს აზრი მართალია თუ არა. მეფაბრიკებ, სიტყვაზე, უნდა იყიდოს ორთქლით საქსოვი მანქანა; ბაზარზე გამოაქვს ჩითეული, რომელშიაც 500

.დღის შრომაა და რომლის ნამდვილი ღირებულება, სიტყვაზე, 500 მანეთია. ბაზარზე ეს საქონელი მხოლოდ იმიტომ რომ მეფაბრიკემ გასასყიდად გამოიტანა, ახალის ღირებულების ხომ არ გახდება? რა თქმა უნდა, არა. მეფაბრიკის საქონლის ღირებულება იყო 500 მანეთი, ხოლო მყიდველის ფულის ღირებულება 500 მანეთი. როცა ერთი-მეორეს გაუცვალეს ფული და საქონელი, ბაზარზე წინანდებურად 1000 მანეთის ღირებულება დარჩა და ერთის დრამის ოდენაც არ მოჰმატებია ამ ღირებულებას. მაშ საიდან რა მოიგო მეფაბრიკემ? ახლა ის წარმოვიდგინოთ, რომ ყოველი მეფაბრიკე თავის საქონელს, რა ღირს, იმაზე მეტად ჰყიდის. ჩვენი მეფაბრიკე თავის ჩითს 500 მანეთად კი არა, 600 მანეთად ჰყიდის. როცა მორიგდებიან, ბაზარზე ახალს ღირებულებას მაინც ვეღარ გააჩენენ. სულ ღირებულება იყო 1100 მანეთისა, (500 მანეთის საქონელი მეფაბრიკისა, 600 მანეთი ფული მყიდველისა), და ამდენივე დარჩა. მხოლოდ ახლა მეფაბრიკეს 600 მანეთის ღირებულება აქვს, ხოლო მყიდველს 500 მანეთისა. ღირებულება იმდენივე დარჩა, რამდენიც იყო, მხოლოდ მეფაბრიკემ 100 მანეთის მეტი ღირებულება აიღო. შეიძლება ეს 100 მანეთი იყოს მეფაბრიკის მოგება? სრულიადაც არა. თუ ყოველი მეფაბრიკე თავის საქონელს მის ღირებულებაზე მეტად გაჰყიდის, ბოლოს და ბოლოს მათგანი არავინ არას მოიგებს. ჩვენმა მეფაბრიკემ 500 მანეთის ღირებულების ჩითებში 600 მანეთი აიღო; უნდა იყიდოს საქსოვი მანქანა, რომელიც 500 მანეთად ღირს. მაგრამ საქსოვ მანქანის მეფაბრიკესაც უნდა ღირებულებაზე მეტი აიღოს, ე. ი. 500-ს მაგიერ 600 მანეთი. ჩვენმა ჩითეულობის მეფაბრიკემ, რომელმაც ჩითის გაყიდვაში 100 მანეთი მოიგო, ახლა იგივე მოგება მანქანის ყიდვის დროს უნდა დაადოს, თორემ უმანქანობა არ შეუძლია. ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ გაცვლით ახალი ღირებულება არა ჩნდება და რომ კაპიტალს გაცვლა კი არ მოაგებინებს ხოლმე. მაგრამ მეფაბრიკემ თავისი საქონ-

ნელი მაინც უნდა გაჰყიდოს და, სადაც იქნება, უნდა მოიგოს. უამისოდ საქმეშია არ ჩაებმებოდა. მართალია, მეფაბრიკე თავის საქონლის გაყიდვის დროს მოგებას ხედავს, მაგრამ გაყიდვისაგან (გაცვლისაგან) კი არა, მაშასადამე, მოგება მეფაბრიკემ გაყიდვამდე ანუ გაცვლამდე უნდა ნახოს სადმე. მაგრამ რადგან ზედმეტი ღირებულება (მოგება) ციდან არ დაეყრება კაპიტალისტს თავზე, ის და დავგრჩენია ვიფიქროთ, რომ კაპიტალი იგებს თვით საქონლის წარმოების დროს. საქონელს აწარმოებს „მუშა ხელი“, მაშასადამე მხოლოდ ეს უბედური ხელებია, რომ საქონელს აწარმოებენ და კაპიტალისტს მოგებას აძლევენ. მოდი ვნახოთ, როგორა ხდება ეს ამბავი.

კაპიტალისტს უნდა საქსოვი ფაბრიკა გააშენოს. ააშენა სახლი, იყიდა მანქანები, გამოიწერა ბამბა. მაგრამ „მუშა ხელიც“ საჭიროა. უიმისოდ, რაც უნდა მანქანები ჰქონდეს, ობრად დაურჩება ყველაფერი. ჩვენ ვიცით, რომ „მუშა ხელის“ შოვნა ბაზარზე შეიძლება სხვა საქონელთან ერთად. კაპიტალისტიც იქითკენ მიემართება. ჰქირაობს მუშა ხელს. რას ნიშნავს ეს? ეს იმას ნიშნავს, რომ მუშებისაგან მათს სამუშაო ძალას ჰქირაობს რამდენისამე ხნის ვადით: ერთის დღით, ერთის თვით და სხ. მერე რამდენს აძლევს ამაში? რადგან სამუშაო ძალა ბაზარზე იყიდება და ისიც საქონელია, ღირებულება ამ სამუშაო ძალისა, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულება, განიზომება შრომის იმ რაოდენობით, რომელიც საჭიროა ამ საქონლის შესაქმნელად. სამუშაო ძალა საქონელია, მხოლოდ სხვა საქონელს კაცის ხელი ჰქმნის, ეს კი თვით ადამიანის სხეულში ჩნდება. ამ სამუშაო ძალის შესაქმნელად საჭიროა ადამიანმა სკამოს, სვას, ტანთ ჩაიცვას და ბინა ჰქონდეს; ხოლო ყოველ ამისათვის საჭიროა შრომა. მაშასადამე სამუშაო ძალის ღირებულება განიზომება იმ შრომის რაოდენობით, რომელიც მუშის ცხოვრების საშუალების მოსაპოვებლად არის საჭირო, მაგრამ მუშა მომაკვდავია, ხო-

ლო სამუშაო ძალა ნიადაგ საქიროა. მუშა რა წამს მოკვდება, მისი სამუშაო ძალაც ჰქრება და კაპიტალისტი უმუშახლოდ დარჩება. ამიტომ საქიროა მუშას მოადგილე ჰყავდეს, რომ კაპიტალისტს სამუშაო ძალა არ დააკლდეს. ამიტომ სამუშაო ძალის ღირებულება განიზომება იმ შრომის რაოდენობით, რომელიც საქიროა მუშისა და მის ცოლშვილის ცხოვრებისათვის საშუალების მოსაპოვებლად. ამ ღირებულებას მუშა იღებს სამუშაო ქირის სახით. ამ გვარად, კაპიტალისტმა, ანუ მომავალმა მეფაბრიკემ მუშებს უნდა მისცეს მათი სამუშაო ძალის ღირებულება. ამის მაგივრად რას იღებს კაპიტალისტი მუშებისაგან? ბაზარზე მუშა ხელის ხროვას თავს რომ მოუყრის კაპიტალისტი, წამოიყვანს ფაბრიკაში ო სამუშაოზე დააყენებს. მუშა ხელი დაიწყებს ჩითის ქსოვას. მეფაბრიკემ მუშას უნდა მისცეს მისი სამუშაო ძალის ღირებულება გადაქრილ დროსთვის, ხოლო თვითონ ღებულობს მუშის შრომას იმავე დროის განმავლობაში. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ შრომის განაწილება შრომას უფრო ნაყოფიერადა ხდის, ე. ი. ყოველი მწარმოებელი, მაგ., ერთს დღეში უფრო მეტს ნაყოფს აქვთებს, ვიდრე მას ერთს დღეს დასჭირდება თავის შესანახავად. სხვა სიტყვით რომ ვსთქვათ, მუშა მეტს ღირებულებასა ჰქმნის, ვიდრე მისი ძალა ღირს ამ ერთ დღეში. თუ საქმლისა, ტანისამოსისა და სხვა საქიროებისათვის მუშამ დღეში 6 საათი უნდა იმუშაოს, ამ 6 საათის შრომას აუცილებელი შრომა ჰქვიათ. დღეში 6 საათის მუშაობა ესაქიროება მუშას, რომ თავი ირჩინოს, რომ თავის სამუშაო ძალის ღირებულება შეჰქმნას. ხოლო თუ დღეში 6 საათზე ზევით მუშაობს, ეს ექვს საათზე მეტი შრომა მისი დამატებითი შრომა იქმნება. ამ სახით, სამუშაო დღეში შედის შრომა აუცილებელი (სამუშაო ძალის ღირებულება) და შრომა დამატებითი.

ჩვენი ჩითეულის მეფაბრიკე მუშებს ქირაობს და უნდა მისცეს სამუშაო ძალის ღირებულება ყოველ დღისა, ე. ი. ყოველ დღე მხოლოდ აუცილებელ სამუშაო შრომისათვის

(6 საათის). მუშამ რომ ყოველ დღემხოლოდ 6 საათი იმუშაოს, იწრომებს იმდენს, რამდენიც ღირს მისი შენახვა და კაპიტალისტი მოგებას ვერაფერს ნახავდა. ის კი მუშებს დღეში 12 საათს ამუშაევებს. ამ ნაირად, მუშებისაგან ყოველ-დღე ღებულობს ზედმეტს ექვსი საათის შრომისას, ე. ი. ექვსი საათის დამატებითს შრომას, რისთვისაც ხელფასს არ აძლევს. მუშები ყოველ-დღე შრომის პირველ ექვს საათში (აუცილებელი შრომა) თავისის სამუშაო ძალის ღირებულებას ღებულობენ (იმას, რასაც კაპიტალისტისაგან სამუშაო ქირის სახით ღებულობენ); ხოლო დანარჩენ ექვს საათს ზედმეტ მუშაობას ასრულებენ, რისთვისაც მეფაბრიკე არაფერს იძლევა. აი ეს დამატებითი ღირებულება კაპიტალისტის მოგებაა. მაგალითით დავასურათოთ ჩვენი ნათქვამი. მეფაბრიკე მუშებს დღეში ათ შაურს აძლევს. ყოველ მუშას შეუძლია დღეში მოქსოვოს ათი ადლი ჩითი, ყოველი ადლი იყიდება თითო აბაზად. ვსთქვათ, საჩითე მასალა ყოველ ადლისათვის ღირს შაურად და ხარჯიც მანქანებისა, შენობებისა და სხ. თითო შაურია; ასე რომ ყოველი ადლი ჩითი მეფაბრიკეს ორი შაური უჯდება. მუშამ მუშაობა დაიწყო და ნახევარ დღეს იმუშავა, ამ დროის განმავლობაში 5 ადლი ჩითი მოქსოვა. ვიკითხოთ, რა ღირებულება შექქმნა მუშამ? 5 ადლი ჩითი, ადლი რომ თითო აბაზათ ჩავადგოთ, ეღირება მანეთი. მეფაბრიკეს მასალა უჯდება თითო ადლია—ორი შაური, 5 ადლისა—ათი შაური. მაშასადამე, მუშამ ნახევარ დღეში შექქმნა ათის შაურის წმინდა ღირებულება. ეს სწორეთ იმდენია, რამდენსაც კაპიტალისტი აძლევს მთელს დღეში მის სამუშაო ძალისათვის. მუშამ ექვსი საათი რომ იმუშავა, ეს მისთვის—აუცილებელი შრომაა. ათის შაურის ღირებულება, იმან რომ შექქმნა, მისთვის—აუცილებელი ღირებულებაა. მუშას რომ ამ ექვსის საათის შემდეგ მუშაობა აეკვეთნა, მეფაბრიკე მოგებას ვერავითარს ნახავდა. დახარჯა ერთი მანეთი (ათი შაური მუშას მისცა, ათი შაური—ხუთი

ადლის მასალას) და მიიღებდა ერთს მანეთს, მაგრამ მუშა კიდევ 6 საათს მუშაობს,—ეს მისი დამატებითი შრომაა და კიდევ 5 ადლ ჩითსა ქსოვს. ახლა რა ღირებულება შექმნა? მოქსოვა კიდევ ხუთი ადლი ჩითი, რომელიც ადლი ღირს აბაზად—ანუ სულ ერთ მანეთად. გამოვაცლოთ მასალის ათი შაური, დარჩება წმინდა ათი შაური. მუშამ თავისის დამატებითის შრომით შექმნა დამატებითი ღირებულება ათის შაურისა, რომელიც პირდაპირ მეფაბრიკეს ჯიბეში ჩადის. აი ეს არის მოგება. ამ სახით, ჩვენი მეფაბრიკე ყოველ მუშისაგან ღებულობს დღეში ათის შაურის დამატებითს ღირებულებას ანუ მოგებას. ახლა ჩვენთვის ადვილი გასაგებია, თუ მაგრე რად წუწუნებენ მეფაბრიკენი—„მუშა ხელი“ ცოტააო, მუშები მათ სკირდებათ, რომ მეტი დამატებითი ღირებულება წაპვლიჯონ. ამ დამატებითის ღირებულების რაოდენობა დამოკიდებულია: პირველად, კაპიტალისტისათვის მომუშავეთა რიცხვზე; მეორედ იმაზე, თუ რამდენად ხანგრძლივია სამუშაო დღე და მესამედ—რამდენად ნაყოფიერია შრომა. რამდენიც მეტი კაცი მუშაობს კაპიტალისტთან, იმდენად მეტს დამატებითს ღირებულებას ღებულობს, იმდენად მეტს იგებს. რამდენად უფრო გრძელია სამუშაო დღე, იმდენად მეტია დამატებითი შრომა, იმდენად უფრო მეტს დამატებითს ღირებულებას იღებს კაპიტალისტი. თუ ჩვენმა კაპიტალისტმა მოახერხა როგორმე და მუშები 12 საათის მაგიერ დღეში 18 საათი ამუშაეა, ყოველი მუშა დღეში 15 ადლ ჩითს მოქსოვს და მოანდომებს 6 საათის მაგიერ 12 საათს დამატებითს შრომას და მეფაბრიკესაც ააღებინებს ათის შაურის კი არა, მთელის მანეთის დამატებითს ღირებულებას. რაც უფრო ნაყოფიერია მუშის შრომა, მით უფრო ნაკლებს იმუშავენს თავის თავზე, ე. ი. მით უფრო ნაკლებია აუცილებელი შრომა, და მით უფრო მეტს იშრომებს კაპიტალისტისათვის, ე. ი. მით უფრო მეტი იქმნება დამატებითი შრომა და შექმნა დამატებითის ღირებულებისა. ჩვენს მეფაბრიკესთან მუშა დღეში

ღებულობს ათს შაურს და ქსოვს ათს ადღს ჩითს; მაშასადამე, ყოველ ადღზე იღებს ერთს შაურს. მეფაბრიკე ერთს ადღს ჩითს ყიდის აბაზად. აქედან ორი შაური მასალის ფასია. მეფაბრიკისა და მუშის წილად ორი შაური რჩება. შაურს იღებს მუშა (სამუშაო ქირა ერთის ადღისა), ხოლო შაურს—კაპიტალისტი (მისი მოგება). ე. ი. წმინდა ღირებულება საქონლისა (უმასალოდ) შესდგება სამუშაო ქირის და კაპიტალისტის მოგებისაგან. აქედან ის უნდა დავასკვნათ, რომ რამდენად უფრო დიდია სამუშაო ქირა, იმდენად ნაკლებია მოგება და წინაუკმო. თუ მუშის ქირამ დღეში სამაბაზნახევრამდე აიწია, კაპიტალისტის მოგება ექვს შაურზე ჩამოვა; ჩითის თითოეულ ადღის წმინდა ღირებულებიდან მუშა აიღებდა 7 კაპიკს, ხოლო კაპიტალისტი—3 კაპიკს.

აქედან ისა სჩანს, რომ კაპიტალისტსა და მუშის შორის მუდმივი ბრძოლაა. კაპიტალისტი იმის ცდაშია გააგრძელოს სამუშაო დღე და შეამციროს სამუშაო ქირა, ხოლო მუშა ცდილობს შეამციროს სამუშაო დღე და გაადიდოს ქირა.

შემდეგში ჩვენ დავინახავთ თუ რა ხერი აქვს კაპიტალისტს ამ ბრძოლის დროს და როგორ იჩაგრება მუშა, დავინახავთ, თუ როგორა ჰყავს ხელში დაქერილი კაპიტალისტს ხელ-ფეხ-შეკრული მუშა. ეს-ეს იყო ვსთქვით, რომ თუ სამუშაო ქირამ მოიმატა, მეფაბრიკის მოგებაც ამდენზედვე შემცირდება. მაგრამ შეიძლება დანაკარგი იმით აინაზღუროს, რომ საქონელს ფასს აუწევს, მაგალითად, ერთს ადღ ჩითს აბაზის მაგივრად 22 კაპიკად გაჰყიდის? კაპიტალისტს სულ თავის ქეიფზე სიარული არ შეუძლია. თუ თავისს ჩითს ფასი აუწია, სხვა მეფაბრიკენი შეეცილებიან. სხვები ადღ ჩითს აბაზად გაჰყიდნიან და ჩვენი მეფაბრიკე უმუშტროდ დარჩება. მეფაბრიკე იმ მოგებას უნდა დასჯერდეს, რაც რჩება მის წილად საქონლის წმინდა ღირებულებისაგან, სამუშაო ქირისა და სხვა ხარჯების გამოკლების შემდეგ. ახლა ჩვენა ვხედავთ, რომ მოგებას მეფაბრიკე თავის საქონლის გაყიდვის დროს კი

არა ხედავს, მოგება რჩება გაყიდვამდე, ბაზარს გარეშე, მოგებასა ჰქმნის მუშის დამატებითი შრომა, დამატებითი ღირებულების სახით. მაგრამ მხოლოდ საქონლის გაყიდვის დროს ჩნდება კაპიტალისტის მოგება, მხოლოდ მაშინ ჩნდება, რომ მეფაბრიკე თავის საქონლის სახით ჰყიდის მუშების შრომას, რომელიც დახარჯულია განსაზღვრულ ხნის განმავლობაში, ხოლო მუშებს მისცა მათის შრომის მთელი ქირა კი არა, არამედ იმ შრომისათვის, რაც აუცილებელი იყო მათის არსებობისათვის, ე. ი., სამუშაო ძალის ღირებულება.

ჩვენ მიერ განხილული ამბავი იმისა, თუ საიდან წარმოსდგა დამატებითი ღირებულება, აშკარად და ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ იყვლიფება მუშა კაპიტალისტისაგან. მართლაც და ამაზე ცხადი და ნათელი რაღა უნდა იყოს! ერთის მხრით ვხედავთ მუშას, რომელსაც ხელების მეტი არაფერი გააჩნია, მეორეს მხრით კაპიტალისტს, რომელსაც ხელში ჩაუგდია ყოველი სწავლა წარმოებისა; ცხადია, რომ მუშას გაჭირება აიძულებს ხელში ჩაუვარდეს კაპიტალისტს და ისიც უკანასკნელს სისხლსა სწოვს თავისს მსხვერპლს. უსამართლო და უღმობელია ასეთი წესწყობილება, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ წარმოებაში თავი და თავი საქმეა კაპიტალი: მისის შემწეობით აშენებენ ფაბრიკებს, ჰყიდულობენ მანქანებს, ამზადებენ დაუმუშავებელ მასალას, ანაწილებენ სამუშაოს, ჰპოულობენ ბაზარს საქონლის გასასაღებლად; იგივე კაპიტალია, ნიდაგ რო ცდილობს გაადიდოს შრომის ნაყოფიერება. რამდენადაც კაპიტალის პატრონი პირდაპირ მონაწილეობას იღებს წარმოებაში, იმასაც, როგორც მუშას, უფლება აქვს ნაწარმოების წილი მოითხოვოს, წილი იმ ნაწარმოებისა, რომელიც საერთო შრომით არის შექმნილი. მხოლოდ უბედურება ის არის, რომ კაპიტალისტი, თავისის მდგომარეობის წყალობით, საუყველაფერს თავისკენ ითლის.

მაგრამ სხვა სახითაც იყვლეფება მუშა კაპიტალისტისაგან. ეს ის სახეა, როცა კაპიტალისტს თვით წარმოების საქმესთან

არავითარი კავშირი აქვს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად მუშათა შრომით შექმნილ დამატებითს ღირებულებას სავსებით ევატრონება. ზოგი სოფლებია, მაგალითად, შინათმრეწველობით რო სცხოვრობს. შინათმრეწველი წვრილი ხელოსანია—მკედელი, ხარაზი, მეკეცე, შაღების მქსოველი და სხ. ესენი თავიანთს სახლებში საქმობენ, აქვსთ საქირო ხელსაწყო, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში დაუმუშავებელ მასალის (მატყლის, რკინის, ტყავის და სხ.) სასყიდელი თანხა არა აქვსთ, იმ მასალისა, რომლისაგან თავიანთს ნაწარმოებს აკეთებენ. აი სწორედ აქა სჩნდება კაპიტალისტი ქალაქელ ვაჭრისა ან სოფელელ ჩარჩის სახით. უბედურ შინათმრეწველს ეუბნება: „მართალია, ხელსაწყო გაქვს სამუშაოდ, მაგრამ მასალის სასყიდელი ფული გაკლია. მასალის სასყიდლის ფულს მე მოგცემ, მაგრამ მერე საქონელი ხელსაყრელ ფასად უნდა მომცე“. მწარე გამოცდილებით იცის შინათ-მრეწველმა, თუ რას ნიშნავს ეს „ხელსაყრელი“ ფასი; იცის, რომ თავის გაკეთებულ საქონელში იმაზე ოდნავ მეტს აიღებს, ვიდრე თვით მასალა ღირს. მაგრამ მეტი გზა აღარაა, დანა ყელთან არის მისული. ვაჭარს ფულს ართმევს, ჰყიდულობს მასალას და დროებით თითქო დამოუკიდებელი მწარმოებელია. მაგრამ ეს მხოლოდ მწარე დაცინვაა ბედისა: როცა საქონელს დაამზადებს და თავის მოვალე ვაჭარს წაუღებს, დაინახავს, რომ მოგება იმდენივე რჩება, რამდენიც რომელიც გინდა ქარხნის მუშას, რომელსაც თავის „ხელების“ მეტი არაფერი გააჩნია ქვეყანაზე.

ჩვენი ვაჭარი თვით წარმოების საქმეში არ ერია. იმას დარდი სრულებით არ აწუხებს, შინათმრეწველი რა იარაღით მუშაობს ან ზეინკალი რამდენს ღროს ანდომებს ბოქლომის გაკეთებას ან მეწაღე წაღებს რამდენს ხანში ჰკერავს, იმისი დარდი ისაა, თუ როგორ გააუმჯობესოს წარმოება და შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადოს; იცის, რომ თავისას აიღებს. თუ ფაბრიკის მეტოქეობის წყალობით ბოქლომების ფასი დაეცა, უფრო ხელს მოუქერს შინათმრეწველს და

მის კისრიდან არამც თუ მისის შრომით შექმნილ დამატებითს ღირებულებას ამოიღებს, არამედ აუცილებელ შრომის ღირებულების ნაწილსაც წაართმევს.

რა დამოკიდებულებაშია ვაკარს შინათმრეწველი ჰყავს, იმავე დამოკიდებულებაში ჰყავს მიწისმუშა გლეხი მემამულეს. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ მიწა, რომელსაც მთელის საუკუნობით გლეხი ამუშავებდა, მემამულის საკუთრებათ გახდა და რომ ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ გლეხებს ისე ცოტა მიწა მიუზომეს, რომ ცოლშვილის შესანახავად არ ეყოფოდათ. ასე ცოტა მიწა იმიტომ მიუზომეს, რომ გლეხები იძულებული გაეხადნათ მემამულეთა მიწები დაემუშავებინათ და ამ დამუშავებისათვის, რა თქმა უნდა, სასყიდელი უნდა მიეცათ. მემამულე გლეხს ან იჯარით აძლევს მიწას ან სალალოდ. გლეხი თავის გუთნითა ხნავს მიწას, თესლი თავისი აქვს, როცა საჭიროა, ზედ პატივს აყრის, ერთის სიტყვით, მიწას ყველაფერს უშვრება, რაც კი საჭიროა პურის მოსაყვანად. მემამულე კი პურის მოწევაში არ ერევა; ის იმასღა სკდილობს, საიჯარო ქირის ან ღალის სახით აიღოს დამატებითი ღირებულება, რომელიც შექმნა გლეხმა.

ნათქვამიდანა სჩანს, რომ კაპიტალისტი მწარმოებელისაგან დამატებითს ღირებულებას არა მარტო მაშინ იღებს, როცა ეს უკანასკნელი მოკლებულია საწარმოო საშუალებას და გადაქცეულია „მუშა ხელად“, არამედ მაშინაც კი, როცა მწარმოებელი ნახევრად დამოუკიდებელ პატრონის მდგომარეობაშია. კაპიტალისტმა, რომელსაც ჩაუგდია „მუშა ხელი“, თვითონ უნდა მოაწყოს წარმოების საქმე და იზრუნოს მის წარმატებისა და გაუმჯობესებისათვის. თუმცა კაპიტალისტი ამ შემთხვევაში თავის პირად სარგებლობას მისდევს, ე. ი. სკდილობს მოიგოს და უსულღმერთოდ ყვლეფთავს მუშას, მაგრამ ამავე დროს თავისდა უნებურად საზოგადოებისათვის სარგებლობა მოაქვს იმით, რომ ძალაუნებურად ნიადაგ აუმჯობესებს წარმოების საშუალებას და იმიტომ აღიღებს შრომის

ნაყოფიერებას და თანაც მუშებს აჩვევს საერთო რთულ მუშაობას—საზოგადოებრივ წარმოებას. ხოლო როცა კაპიტალისტი ნახევრად დამოუკიდებელ მწარმოებელთ უკანასკნელ სისხლსა სწოვს და თვით წარმოებაში კი მუქთახორობის მეტს არაფერს აკეთებს, მისი და მისთა მსგავსთა საქციელი ძარცვა-გლეჯაა, რომელიც თანამედროვე ცხოვრებისაგან კანონიერად და სამართლიანად არის აღიარებული.

დამატებითი ღირებულება, რა სახითაც უნდა იქმნას აღებული მუშათა კლასისაგან, ერთად-ერთი წყაროა მოგებისა კაპიტალისტურ წარმოების დროს. ამიტომ ყოველ წარმოების დროს კაპიტალისტის მიერ აღებულ მოგების სიდიდე პირდაპირ წარმოებაში გაბმულ მუშათა რიცხვზეა დამოკიდებული: რაც უფრო მეტი მუშა ჰყავს, იმდენად მეტს დამატებითს ღირებულობას იღებს, იმდენად მეტი უნდა იყოს მისი მოგება. ახლა წარმოვიდგინოთ ასეთი შემთხვევა. ვაჭრის ორს შეიღსა მამისაგან მემკვიდრეობად დარჩათ თითოს 10,000 მანეთი. ორივე ძმა იმ აზრისა იყო, რომ კაპიტალი საქმეში უნდა ჩავაბანდოთ და გავზარდოთ, მხოლოდ გემოვნება კი სხვადასხვა ჰქონდათ. ერთი ჩუმანა კაცი იყო და უფრო ძველებურ ცხოვრებას უჭერდა მხარს. მეორე კი უფრო გაბედული იყო და უნდოდა რამე ახალი და მოსაგები საქმე დაეწყო. ჩუმანამ ნიშანში ამოიღო ერთი ტყავის ქარხანა, სადაც ყველაფერი ძველებურად, მამაპაპურად კეთდებოდა: აღარც მანქანები იყო, შენობაც უბრალო იყო, ყველაფრის მოწყობა იაფად შეიძლებოდა. მართალია, საქმე ისეთი იყო, რომ მუშები ბევრი სჭირდებოდა—მთელი 50 კაცი—მაგრამ ჩუმანას ამის არ ეშინოდა: გამოცდილი იყო და იცოდა, რომ კაპიტალის საშუალებით მუშას თოკად დავგრებო, შეუძლებელი შეიძლებოდა. მთელი თავისი 10,000 მანეთი ჩაჰყარა საქმეში: იყიდა ქარხანა, დაუმუშავებელი მასალა, დაიქირავა მუშები, —ერთის სიტყვით, საქმე ციბრუტივით დაატრიალა.

მეორე ძმამ ყური მოჰკრა, რომ ამერიკაში ისეთი მანქანა

გამოუგონიათ, რომ თავისით ფეხსაცმელს ჰკერავსო. „ფეხსაცმელის მეხანიკურ მანუფაქტურას“ გაიჩენო, იფიქრა თქმა ჭ ასრულება ერთი იყო. ზღვის გაღმელიდან ძვირფასი მანქანები გამოიწერა, ააშენა შესაფერი შენობა, იყიდა ტყავები, დაიქირავა მუშები და დაიწყო წაღების კერვა. თავის ძმასავე, ამანაც თავისი 10,000 მანეთი მთლად ჩასდო საქმეში. მაგრამ მისს მანქანებს მხოლოდ 30 კაცი სჭირდებოდა. საქმე ორსავე ძმას კარგად წაუვიდა. ამ სახით, ორმავე ძმამ საქმის დაწყებას ერთნაირი თანხა მოახმარა—10,000 მანეთი. მაგრამ ერთ საქმეს ისე აწარმოებენ, რომ 50 კაცი სჭირია, ხოლო მეორეს-კი მხოლოდ 30 კაცი უნდება. ახლა ვიკითხოთ, რომელი ძმა უფრო მეტს ფულს მოიგებს?

რადგან ჩვენ ვიცით, რომ სიდიდე დამატებითის ღირებულებისა და ამიტომ მოგებისაც მატულობს მუშების რიცხვთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, რომ მეტყავემ მეტი მოგება უნდა ნახოს, ვიდრე „ფეხსაცმლის მეხანიკურ მანუფაქტურის“ პატრონმა: პირველს 50 მუშა ჰყავს, ხოლო მეორეს მხოლოდ 30. ეს ასეც იქმნებოდა, რომ საქმეში არ გარეოდა ერთი ჩვენი ნაცნობი მოვლენა—შეცილება.

მეტყავეს, მართლაც, თავის გაბედულ ძმაზე მეტი მოგება რომ ჰქონოდა, დიდხანს არ გაუგრძელდებოდა მისი სიხარული. რისთვის? იმისთვის, რომ მოგება გულს არაფის დამარავს და არა ერთი და ორი კაპიტალისტი მოჰკიდებდა ხელს მეტყავეობას იმ იმედით, რომ სხვაზე მოსაგები საქმეა და გავკეთდებიო. და ბოლოს ის იქნება, რომ ტყავებს ბევრს გააკეთებენ, წინადადება გაძლიერდება, გამყიდველთ შორის გაიმართება შეცილება, საბაზრო ფასი ტყავისა მის ნამდვილ ფასზე დაბლა დაეცემა და ამიტომ მეტყავის მოგება შემცირდება: ნაწილი დამატებითის ღირებულებისა, მუშას როჰ წაჰგლიჯა, ხელიდან გაუსხლტდება. ასეთი ამბავი მანამდე გაგრძელდება, სანამ მეტყავეების საქმის მოგება გაუტოლდება მოგებას, რომელსაც იძლევა „ფეხსაცმლის მეხანიკური მანუ-

ფაქტურა“, ანუ მისი მსგავსი საქმე, სადაც ერთმანეთის ტოლი თანხაა დახარჯული, მუშების რიცხვი შედარებით მცირედია და შედარებით მეტია დახარჯული მანქანებისა, შენობებისა და სხვათათვის. თუ ტყავეულების ფასმა კიდევ დაიწია, მაშინ ერთი ნაწილი კაპიტალისტებისა ამ საქმეს თავს დაანებებს და ხელს მოჰკიდებს ისეთს, რომელიც კაპიტალზე იმდენს მოგებას მაინც მისცემს, რამდენსაც იძლევა „ფეხსაცმელის მეხანიკური მანუფაქტურა“. წარმოების შემცირებასთან ერთად საბაზრო ფასი ტყავეულებისა აიწევა და ჩვენი ჩუმიანი მეტყავე ისევ მეტს მოიგებს, მაგრამ იმაზე მეტს არა, რამდენსაც მისი ოსტატი ძმა გებულობს; იმიტომ რომ შეცილება დარაჯად უდგას ორთავეს და ეუბნება—თქვენს გაუმადლობასაც საზღვარი უნდა ჰქონდესო.

ამნარიდ, შეცილება (კონკურენცია) კაპიტალისტურ წარმოების ყოველ დარგში ათანასწორებს მოგებას. ეს ამბავი ისე ხდება, რომ წარმოების იმ დარგში, რომელმაც კაპიტალისტს სხვა საქმეზე მეტი მოგება უნდა აჩვენოს, კაპიტალისტი იძულებულია საქონელი მის ნამდვილ ღირებულების ნაკლებად გაჰყიდოს და ხელი აიღოს მოგების ერთ ნაწილზე, თუ უნდა დანარჩენი შეინარჩუნოს.

განა მუშის შრომა როდისმე დაჯილდოვებულა სავსებით? მუშა ათასნაირ ხარკს იხდის და ამის მაგიერ სახელმწიფო რას აძლევს მას! უმეტესი წილი ამ გადასახადებისა მთავრობის შესანახავად მიდის. მეორე წილი ჯარს უნდება, იმ ჯარს რომლისათვისაც მუშა ოჯახებიდან გაჰყავსთ უფრო ღონიერი და უფრო ტან-მრთელი ყმაწვილები, ოჯახის ბურჯნი და შემნახველნი. არა ნაკლები ფული იხარჯება გაკოტრებულ მემამულეთა და გაუმადლარ მეფაბრიკეთა შესაწევრად და მშრომელ ხალხს ორიოდე გროში თულა ერგება შიმშილობის დროს, იაფ ფასიან დაბალ სკოლებისათვის, საექიმო შემწევობისათვის და სხ. თითქო საკმარისი არ იყოს ისა, რომ მემამულე და მეფაბრიკე მშრომელ ხალხს ცალკ-ცალკე უსასყიდლოდ ართმევენ, ყველანი ერთად,

სახელმწიფოს დახმარებით, უსასყიდლოდვე ართმევენ ნაშრომს, ნარდად.

უსასყიდლო შრომა, დამატებითი ღირებულება ყველა ნაირი და ყველა სახისა — აი საძირკველი ყველა მდიდარ კლასთა და წოდებათა სიმდიდრისა. ახლანდელს დროში თუ ფული გაქვს, შეგიძლიან ჩხირიც არ გადააბრუნო და ისე იცხოვრო: ფული ბანკში შეიტანე და შენ-კი არხეინად სარგებელი აიღე. ფული ფულსა ჰშობს. ვიკითხოთ, ფული ფულს როგორღა შობს? და ან ამ მშობიარობის დროს ბებიაღ ვინ არის? ვინა და იგივე მემამულე, იგივე მეფაბრიკე, იგივე ვაჭარი, რომელნიც მშრელ ხალხს დამატებითს ღირებულებას ართმევენ. ამ ღირებულების წართმევა უსასყიდლოდ იმიტომ შეუძლიათ, რომ ცარიელის ხელით გაკეთება არაფრისა შეიძლება: უნდა გქონდეს მიწა, მასალა, ხელსაწყო, მანქანები, ხოლო ყოველივე ეს რომ შეიძინო, ფულია საჭირო. მოხერხებულ კაცს ოღონდ ფული მიეცი, და ელვის სიმალეზე მოგიწყობს მუშების ყვლეფის საქმეს. მაგრამ არიან მოუხერხებელი კაცებიც, რომელთაც არ იციან, თავიანთს ფულს რა უყონ. აი სწორედ ასეთებისათვის არის ბანკები და შემნახველ-დამზოგველი კასები. ზარმაცსა და უგერგილო კაცს ფული აქ შეაქვს. ხოლო მოხერხებული და მარჯვე კი ამ ფულებს ღებულობს და ატრიალებს, მოგებას კი იყოფენ! ერთს ნაწილს აძლევენ ფულის მიმბარებელს, ერთს ნაწილს ბანკის პატრონი იღებს, ხოლო დანარჩენი იმასა რჩება, ვინც რამე საქმეს მოახმარა მიმბარებული ფული.

და აი მშრომელ ხალხის ზურგზე წამომჯდარან და ბუქნაობენ: ჩარჩი, ქვეყნის წურბელა, მოიჯარადრე, ვაჭარი, მემამულე, მექარხნე, მეფაბრიკე, ბანკირები და სხ. ყველა ესენი შეადგენენ ერთს ოჯახს, ერთს უშველებელ კლასს ეკონომისტურებისას (სხვისის შრომის წამგლეჯთა); ხოლო მათს პირისპირ დამდგარია ერთი განუზომელად უფრო დიდი კლასი მშრომელ მუშათა.

მეზვილე თავი

ხელფასი

ყოველი ადამიანი, ვისაც კი არ შეუძლია სხვისის ნაშრომით და ნაოფლარით იცხოვროს, იძულებულია თვითონ თავის მარჯვენით მოიპოვოს სახსარი არსებობისა. რისთვის უნდა იშრომოს? ან რას ჰქვიაან შრომა? შრომა იმასა ჰქვიაან, როცა კაცმა თავის სამუშაო ძალით უნდა დაიმუშოს ბუნების ესა თუ ის საგანი და ეს საგანი გამოიყენოს ცხოვრებაში. გლეხი მიწას ხნავს და შიგ ოფლსა ჰღვრის, რომ მერე სასარგებლო საგანი — პური მოიწიოს; მადნის მთხრელი მიწასა ჰქექავს, რომ იქიდან სასარგებლო საგანი ამოიღოს — სპილენძი, ვერცხლი და სხ. აქედან ნათლადა სჩანს, რომ ადამიანს არსებობისათვის საჭირო სახსარის მოსაპოვებლად უნდა ჰქონდეს, ჯერ ერთი, სამუშაო ძალა და; მეორედ, ბუნების ის საგანი, რომელიც უნდა დაამუშავოს, ანუ საწარმოვო საშუალება. უხსოვარ დროში მაინც ასე იყო: ვისაც სამუშაო ძალა ჰქონდა, საწარმოვო საშუალებაც იმასა ჰქონდა. მაგრამ მას შემდეგ კაცობრიობამ ახალი წესწყობილება შემოიღო. ჩვენ დავინახეთ, კაცობრიობამ რამდენი წვალება გამოირა, როგორ წაერთვა საწარმოვო-საშუალება. წინად, მწარმოებელი და საწარმოვო საშუალება განუშორებელი იყო, ისე როგორც განუშორებელია თევზი და წყალი, რომელშიაც ის სცხოვრობს. ახლა მწარმოებელი ორად არის გაგლეჯილი: დატოვებული აქვს სამუშაო ძალა (აღბად იმიტომ რომ, სხეულიდან ველარ ამოჰგლიჯეს), ხოლო საწარმოვო საშუალება წაერთვა და კაპიტალისტების ხელში გადავიდა. სამუშაო ძალას, რაც უნდა დიდი იყოს, არ შეუძლია შეჰქმნას ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალება იქ, საცა არაფერია: სჭირია საწარმოვო საშუალება, შიმშილი კი ვალაღას აყრის და თავს ამტვრევენებს საშუალების საშოვნელად. აქ კაპიტალისტი კისერზე საბელს მოაბაძს ტანჯვის შვილს და თავისთვის ამუშავებს.

წინა თავში ჩვენა ვხედავდით, სამუშაო ძალისაგან როგორ გამოსწურავს ხოლმე კაპიტალისტი დამატებითს ღირებულებას—თავისს შოკებას— და ამავე დროს მუშას როგორ აძლევს მხოლოდ სამუშაო ძალის აუცილებელ ღირებულებას. ახლა ჩვენ დაახლოვებით განვიხილოთ ეს აუცილებელი ღირებულება, რომელსაც მუშა ხელფასის სახით ღებულობს.

მუშას თავისი სამუშაო ძალა ბაზარზე გამოაქვს, სადაც ამ ძალას კაპიტალისტი ჰყიდულობს. ბაზარზე სამუშაო ძალა იგივე საქონელია, ამიტომ მისი ღირებულება იმნაირადვე ფასდება, როგორც ღირებულება ყველა სხვა საქონლისა.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ სამუშაო ძალის ღირებულება განიზომება შრომის რაოდენობით, რომელიც მის შესაქმნელად არის საჭირო ე. ი. საცხოვრებელ სახსარის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მუშისა და მის ოჯახისათვის. ამ საშუალებათა ღირებულებას ანუ ეგრედ წოდებულ აუცილებელ ღირებულებას მუშები იღებენ სამუშაო ქირის სახით. რაც უფრო მცირეა ღირებულება მუშის ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალებისა, იმდენად ნაკლებია მისი ხელფასი, და წინაუკმო. მაშასადამე, ხელფასის მომატება კიდევ იმას არა ნიშნავს, რომ მუშათა მდგომარეობა ვითომ გაუმჯობესდა. უნდა ვიკითხოთ, თუ რა ზომისაა ღირებულება საცხოვრებელ საშუალებათა და მერე ვსთქვათ რამე. თუ, მაგალითად, 15 წლის განმავლობაში ხელფასმა ერთი ორად იმატა, ხოლო საცხოვრებელი საშუალება წინანდელზე ერთი ორად გაძვირდა, ამ შემთხვევაში მუშათა მდგომარეობა გაუარესდება, თუმცა ხელფასმა, წინანდელთან შედარებით, იმატა.

საცხოვრებელ საშუალებათა რაოდენობა ანუ სიდიდე ხელფასისა, რომელსაც მუშები ღებულობენ, დამოკიდებულია მუშების ზნე-ჩვეულებასა, მოთხოვნილებასა და ჰავაზე, რომელშიაც ისინი ცხოვრობენ. ინგლისელი მუშა უხორცოდ და უყავოდ პურს არა სჭამს და ამასთან ბევრს ლუდსა სვამს. ეს ჩვეულება ისე გაუჯდა იქაურს მუშას ძვალსა და რბილში,

რომ ეს სანოვავე არსებობისათვის აუცილებელ საჭიროდ მი-
აჩნია და უიმათოდ უხალისოდ მუშაობს. ასე რომ ინგლისელ
მუშის ხელფასში უნდა შედიოდეს ამ სანოვაგეთა ღირებულე-
ბაცა. ჩვენებური მუშა ყოველ დღე ასეთს საქმელს სიზმარში
თუ ნახავს.

ჩვენში ქარხნის მუშა ხელფასს იმდენს იღებს, რომ შეუ-
ძლია მხოლოდ იყიდოს პური, შეატანოს ყველი და დაყო-
ლოს ცოტაოდენი ღვინო.

ინგლისელი მუშა კი ისეთს ფაბრიკასაც დაღეწდა, სა-
დაც ასეთ საქმლისათვის სასყიდელ ქირაზე მეტს ვერ აიღებ-
და. ჩვენი მუშა კი ამას სჯერდება.

რაც უფრო ნასწავლი და განვითარებულია მუშა, იმ-
დენი მეტი საშუალება სჭირია ცხოვრებისათვის, რომ ადამია-
ნურად იცხოვროს და კარგად მუშაობაც შეიძლოს.

ინგლისელი და გერმანელი მუშა ისეთს ქოხში არ იც-
ხოვრებს, როგორშიაც ჩვენებური მუშა სცხოვრობს. გარდა
ამისა, იქაური მუშა ხანდისხან წიგნსაც ყიდულობს, დრო-გა-
მოშვებით თეატრშიაც წავა. მათი სამუშაო ქირა ყოველსავე
ამ ხარჯს უნდა გასწვდეს, თორემ ფაბრიკებში ხშირად უწე-
სოებას მოახდენენ, და მუშაობა შეფერხდება.

ჰავასაც გავლენა აქვს ხელფასის მეტნაკლებობაზე. იტა-
ლიაში ან კიდევ ჩვენში ისეთი თბილი და შეზავებული ჰა-
ვაა, რომ მუშას ისეთი ტანისამოსიც ეყოფა, რომელსაც მარ-
ტოოდენ მისის სიშიშვლის დაფარვა შეეძლოს; თუ ბინაც
აქვს, კარგი, თუ არა და, არც იმისთვის დაგიღონდებათ: სადმე
სახლის აივანზე ან პირდაპირ ქუჩაშიაც ცის ქვეშ კარგად და-
იძინებს. ცივ ქვეყნის მუშას კი სჭირია ტყაპუქი, ფეხის სათ-
ბურები, უნდა ჰქონდეს თბილი ბინა. არაყიც არ უნდა აკლ-
დეს, თორემ სიცოვის დროს და ისიც ცუდ საქმელთან უამი-
სოდ ტანს ვერ გაითბობს. იტალიელ მუშასთან შედარებით
რუსეთის მუშა დიდ ხელფასს იღებს, მაგრამ ეს მაინც
ტრემლს ვერ მოსწმენდს, რადგან ფული ისეთს რაშიმე

ეხარჯება ურომლოდაც თბილ ჰავაში იოლად გაივლიდა. მაშასადამე, ხელუასის რაოდენობა დამოკიდებული უნდა იყოს მუშის ზნე-ჩვეულებასა, გონებრივ განვითარებასა და ჰავაზე, რომელშიაც ისა სცხოვრობს.

მანუჟაკტურის მუშები ფაბრიკის მუშებზე მეტს ხელუასს ყოველთვის ღებულობენ. მანუჟაკტურაში მუშაობენ ხელოსნები, რომელთაც საწარმოვე იარაღი დაეკარგათ. სანამ კარგი ხელოსანი გაბდებოდეს კაცი, ბევრი უნდა იშრომოს, რომ ხელობა ისწავლოს. სწორედ ეს სწავლისათვის საჭირო შრომაა, რომ ხელოსნის სამუშაო ძალის ღირებულებას ადიდებს. მოვიტანოთ მაგალითი. წარმოვიდგინოთ, რომ ზეინკალმა, სანამ თავის ხელობას ისწავლიდეს, უნდა დახარჯოს თავის შესანახად, გაფუჭებულ მასალისა და ხელსაწყოსათვის, ხელოსანს უნდა მისცეს სწავლებისა—სულ 900 მანეთი. სულერთია, ზეინკალს ეს ფული აქვს და ზემოჩამოთვლილისათვის ხარჯავს, თუ სასწავლებლად რომელსამე ზეინკალს შაგირდად მიეზარება. უკანასკნელ შემთხვევაში პატრონთან უნდა იმუშაოს სწავლებამდე ან სწავლის შემდეგ. ერთის სიტყვით, რომ კაცმა ისწავლოს ზეინკლობა, საჭიროა 900 მანეთის ღირებულება ნაწარმოების ან შრომის სახით. თუ სწავლის შემდეგ ყოველს ხელოსანს შეუძლია საშუალო რიცხვით იმუშაოს 30 წელიწადს, სწავლისათვის დანახარჯ ფულადან წლიურად მოუწევს 30 მანეთი. თუ აუცილებელა დარეზუქსა ჩვეულებრივის სამუშაო ძალისა (ე. ი. მუშისა და მის ოჯახის საცხოვრებლად საჭირო საშუალება) წელიწადში 150 მანეთია, იმ შემთხვევაში მემანუჟაკტურე, რომელიც წლიურად ჰჭირაობს ხელოსანს, მისცემს არა მარტო ამ 150 მანეთს, არამედ 30 მანეთსაც (სწავლაში რომ არის დახარჯული), რომელიც მოუწევს ამ წლის მუშაობაზე. მაშასადამე, ხელოსნის სამუშაო ძალის ღირებულება შეიცავს არა მარტო ცხოვრებისათვის საჭირო საშუალების ღირებულებას, არამედ ღირებულებას იმ საშუალებისასაც, რომელიც დახარჯულია მის სწავლებაში.

რაც უფრო მეტი სწავლა სკირია ხელოსანს, მისი სამუშაო ძალის ღირებულებაც მეტია, მისი ხელფასიც მით უფრო დიდია. ზეინკალი უფრო მეტს ხელფასს ღებულობს, ვიდრე მკედელი; მესაათე—უფრო მეტს ღებულობს, ვიდრე ზეინკალი; ხოლო ხელოსანი, რომელიც აკეთებს დურბინდებს, წვრილმადიდებს და სხ., უფრო მეტს ხელფასს ღებულობს.

ჩვენ განვიხილეთ სამუშაო ძალის ღირებულება, ახლა განვიხილოთ მისი საბაზრო ფასი. ჩვენ დავინახეთ, თუ რამდენი სკირდება მუშას; ახლა გავიგოთ, რამდენს ღებულობს მუშათაის სამუშაო ძალისათვის.

მეოთხე თავიდან უკვე ვიცით, რომ საბაზრო ფასი საქონლისა ხან მეტია, ხან ნაკლები მისის ნამდვილის ღირებულებისა. როცა მოთხოვნა მატულობს, შეცილება იმართება მყიდველთ შორის, საქონლის ფასი მატულობს; ხოლო როცა წინადადება მატულობს, შეცილება იმართება გამყიდველთა შორის და საქონლის ფასი ეცემა. საზოგადოდ, შეცილების წყალობით საქონლის ნამდვილი ღირებულება და მისი საბაზრო ფასი ერთმანეთს უტოლდება. ეგვევ ხდება სამუშაო ძალის შესახებაც. თუ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნილება დიდია, მაგალროცა ახალი კაპიტალისტური საქმეები იწყება, გაიმართება შეცილება მყიდველთა შორის (კაპიტალისტები) და ხელფასი იმაზე მეტი იქნება, რამდენადაც აუცილებლად ღირს სამუშაო ძალა. ჩვენ ვიცით, რომ როცა რომელსამე საქონელზე მოთხოვნილება იზრდება, მოკლე ხანში ამ საქონელს ბევრსა კეთებენ და იზრდება წინადადება. ვიკითხოთ, როგორ იზრდება წარმოება და წინადადება სამუშაო ძალისა იმის შემდეგ, როცა იმატებს მაზე მოთხოვნილება? მოგახსენებთ.

როცა ხელფასი აუცილებელ ღირებულებაზე მეტია, ე. ი. იმაზე მეტია, რამდენიც მუშასა სკირია არსებობისათვის, უმჯობესდება მუშის მდგომარეობა. ეს გაუმჯობესება იმით გამოიხატება, რომ მუშები უკეთ სკამენ, უკეთეს ბინებზე დგანან და სხ. ამიტომ გაქირავებისა და ავადმყოფობის მსხვერ-

პლთა რიცხვი წინანდელზე ნაკლებია. ცოცხლად დარჩებიან ისეთი მუშები, რომელნიც, წინანდელი ცუდი ცხოვრება რომ ჰქონოდათ, საიქიოს გზას გაუდგებოდენ, და სწორეთ ეს მუშები აღიდებენ სამუშაო ძალის წინააღმდეგს. გარდა ამისა, მუშების ყოფაცხოვრების გაუმჯობესებასთან ერთად, ქორწინებათა რიცხვი მატულობს, ბავშები უფრო მეტი იბადებიან. ახალმოზარდ ბავშვებს, რაკი უკეთესად სცხოვრობენ, სიკვდილის შიში ნაკლები აქვსთ, ვიდრე წინანდელ ცუდ პირობების დროს, როცა, მაგ. ოთხ ბავშვში სამუშაო ასაკამდე ერთი თუ მიაღწევდა! ამნაირად, ხელფასის მომატებასთან ერთად მცირდება სიკვდილი მუშებისა და მათის შვილებისა, რაკი უდრის მცხოვრებთა რიცხვის მომატებას. ქორწინებათა გამრავლების დროს მცხოვრებნიც მრავლდებიან, ე. ი. რაკი ხელფასი აუცილებელ ღირებულებას აღემატება, წარმოება სამუშაო ძალისა (პირდაპირი და არაპირდაპირი მრავლება მცხოვრებთა) და მისი წინადადება მატულობს. ეს გარემოება თავის მხრივ გამოიწვევს გამყიდველთა (მუშათა) შეცილებას, და ხელფასმაც უნდა დაიწიოს. თუ ხელფასმა აუცილებელ ღირებულების ქვეით დაიწია, უეჭველად დაიწვეს სამუშაო ძალის წინადადებაც, როგორც ეს ყველა სხვა საქონელს ემართება ხოლმე. როცა საბაზრო ფასი საქონლისა მის ნამდვილ ღირებულების ქვეით დაიწვეს, ამ საქონლის წარმოება მცირდება და მისი წინადადებაც მცირდება. მაგრამ ვიკითხოთ, როგორღა შევამციროთ სამუშაო ძალის წარმოება და მისი წინადადება? სამუშაო ძალა თვით მუშებში მზადდება, მაშასადამე, რათა შევამციროთ მისი წარმოება, უნდა მოვსწოთ 'ხედმეტი მუშები!!

ასედაც ხდება. ხელფასი მის ნამდვილ ღირებულებაზე იმაზე, რაც საქიროა მუშის არსებობისათვის) ქვეით როგორც კი დაიწვეს, მუშებს შიმშილი დაერევა ხოლმე. ხელფასის დაცემის დროს მუშებს არ შეუძლიანთ თავიანთი მოთხოვნების სავსებით დაიკმაყოფილონ; ნახევარჯერ მშიერნი არიან, ქუჩიან და ნესტიან ქოხ-მახებში სცხოვრობენ, ტანისამო-

სი სიცივისაგან მათს ტანს ვეღარ იფარავს. ვინც უფრო სუსტია, ასეთს ჯოჯობხეთურს ცხოვრებას ვეღარ უძლებს. შიმშილისაგან მუსრი ველება სუსტებსა და დავროდომილებს. ხელფასის შემცირების დროს ქორწინებისა არავისა სცხელა, ოჯახს არავინ ეკიდება, ბავშვები აღარ იბადებიან. ამ ნაირად, სამუშაო ქირის მომატების დროს მცოვრებთა რიცხვი მატულობს არაპირდაპირ—მუშები მეტს ხანს სკოცხლობენ, და პირდაპირ—ქორწინებათა რიცხვის მომატების გამო; პირიქით, როცა ხელფასი კლებულობს, მცხოვრებთა რიცხვი კლებულობს პირდაპირ—„ზედმეტი“ მუშები იხოცებიან და არაპირდაპირ—ქორწინებათა რიცხვი კლებულობს. ამ ნაირ საშუალებითაა, რომ მცირდება წარმოება სამუშაო ძალისა (მკვდარ მუშებს არ შეუძლიათ მისი წარმოება!) და მისი წინადადება. ხოლო როცა წინადადება იკლებს, ხელახლა განიშართება შეცილება კაპიტალისტთა შორის და ხელფასი ისევ მოიმატებს. ამსახით, თუ ახალი სამუშაო რამე არ გაჩნდა, თვითონ მუშებს ხელფასის მომატება მაშინ შეუძლიათ, როცა ათასი გაპირვება, შიმშილი და სიკვდილი სხვა მუშებს მუსრს გაავლებს.

აი ასეთს უბედურ დღეში არიან მუშები იმიტომ, რომ სამუშაო ძალა (და ამასთან ერთად თვით მუშის პიროვნება) საქონლად არის გადაქცეული!

როგორც შეცილებას შეუძლია საბაზრო ფასი საქონლისა მის აუცილებელ ღირებულებამდე მიიყვანოს, ეგრეთვე იმავე შეცილებას შეუძლია ხელფასი მიიყვანოს სამუშაო ძალის ნამდვილ ღირებულებამდე. თუ დროებით მოიმატა მოთხოვნილებამ და ხელფასმა, დროებითვე გაუმჯობესდება მუშათა მდგომარეობაც, მაგრამ ამას ზედ მოჰყვება შიმშილი და სიკვდილი და სასტიკადა სჯის მუშებს მათის უხანო კეთილდღეობისათვის.

ამ უბედურ მდგომარეობას გერმანელმა სოციალისტმა ლასალმა უწოდა რეიჩის კანონი ხელფასისა. ეს კანონი ისე საშინელი და უღმობელი იმიტომ არის, რომ მუშებს წართმეული აქვთ საწარმოვო იარაღი და იძულებულნი არიან თავიან-

თი სამუშაო ძალა მოჰყიდონ იმათ, ვისაც ეს იარაღი აქვსთ. მუშები სამუშაო ძალას ჰყიდიან როგორც საქონელს რასმე. ამიტომ მათს შორის იმართება შეცილება, როგორც იმართება შეცილება სხვა საქონლის გამყიდველთა შორის. ერთის სიტყვით, სამუშაო ქირის ზღვის კანონი და შიმშილის საშინელი ბატონობა პირდაპირ წარმოსდგება აწინდელ კაპიტალისტურ წარმოებისაგან. მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ეს რკინის კანონი მხოლოდ იმიტომაა რკინისა და მხოლოდ მანამდე დარჩება ასეთად, სანამ მუშათა შორის შეცილება იქნება. რატომ უნდა, თუ მუშამ ყველამ ცალ-ცალკე პირადად თავისთავისთვის იფიქრა, უეჭველია, თვითონვე დასცემენ თავიანთს ხელფასს ზე იქამდე ჩამოიყვანენ, რომ ცარიელ პურის სასყიდლად-ღა თუ ეყოფათ. და მუშები ამ ჯოჯოხეთურ სიცოცხლეს მანამდე ვერ დააღწევენ თავს, სანამ ვერ შეიგნებენ, რომ ერთი ყველასათვის უნდა ზრუნავდეს და ყველანი ერთისათვის; ერთიმეორეს კი არ უნდა დაეცილონ, ერთმა მეორეს პირიდან ლუკმა კი არ უნდა გამოაცალოს, არამედ ერთიმეორეს მხარი მისცენ ზე შეერთებულის ძალით იერიში მოიტანონ საერთო მტერზე—კაპიტალისტზე და იძულებულ ჰყონ თავიანთს სასარგებლოდ დაათმობინონ.

მხოლოდ მაშინ ამოვარდება ძირიანფესვიანად კაპიტალისტური წესწყობილება. მხოლოდ მაშინ გაჰქრება მუშათა შორის შეცილება, მაშასადამე, გაჰქრება საშინელი ჩრდილი „რკინის კანონისა“. მაგრამ კაცმა რო სთქვას, არც ახლაა მუშათა მდგომარეობა უნუგეშო. მუშათა კავშირები, გაფიცვები, ყოველგვარი ცდა თავის მდგომარეობის გაუმჯობესობისა თუ საესებით ვერ მოსპობენ მუშათა შორის შეცილებას, იმას მაინც შესძლებენ, რომ შესამჩნევად შეასუსტონ ეს მეტოქობა. და თუ შესუსტდა მუშათა შორის შეცილება, რა თქა უნდა, მაშინ ხელფასიც აიწევს.

მაშასადამე, თუმცა ზოგიერთმა სოციალისტმა ხელფასის კანონს „რკინის კანონი“ უწოდა, მაგრამ ამ გარემოებამ მუშებს გული არ უნდა გაუტეხოს. ეს კანონი დეე „რკინისა“

იყოს, მაგრამ შეთანხმებული და ერთობრივი მოქმედება მუშებისა — ისეთი ძალაა, რომ მაგარ რკინასაც კი გალუნავს. და არამც-
თუ გალუნავს, გასტეხს კიდევცა. თუ სამუშაოს პატრონებს გა-
მუდმებით ებრძვიან მუშები, ახლაც შეუძლიათ ეს რკინა ცოტა-
ოდნად გალუნონ. მაგრამ მოვა დრო და მუშა ხალხი სრულე-
ბით დაამსხვრევს ამ რკინას. ეს მაშინ იქნება, როცა მუშები
ბოლოს მოუღებენ მთელს კაპიტალისტურ წყობილებას.

ახლა ჩვენ განვიხილავთ კაპიტალისტურ წყობილებას;
განვიხილავთ, თუ რა გავლენა აქვს ამ წყობილებას მუშათა
მდგომარეობაზე და რა წილი უდევს კაცობრიობის ბედ-იღბლის
გადაწყვეტის საქმეში.

მმრვე თავი

კაპიტალისტური წარმოება.

მეხუთე თავში, როცა მკითხველს მანუფაქტურის გაჩენის
ამბავი ვუამბეთ, „ქკვიან“ ზეინკალს, რომელმაც მანუფაქტურა
დაარსა, ჩვენ კაპიტალისტი ვუწოდეთ, ხოლო თვით წარმოე-
ბას — კაპიტალისტური წარმოება. როგორია კაპიტალისტურ
წარმოების ნიშნები და რა არის თვითონ კაპიტალი?

ჩვენს „ქკვიანს“ ზეინკალს, სანამ გაუბედურებულ ზეინ-
კლებს შეაბამდა უღელში, უნდა ჰქონოდა სახელოსნო, ხელ-
საწყო, მასალა, უნდა ჰქონოდა საწარმოვო იარაღი. ეს საწარ-
მოვო იარაღი (მასალა და ხელსაწყო), რა თქმა უნდა, ციდან
არ იყო ჩამოცვინული, არამედ შექმნა შრომამ. სახნავ-სათე-
სად გაწმენდილი მიწა, შინაური საქონელი, გუთანის, ხელსაწყო,
ყოველივე, რაც საქირთა გონიერულ შრომისათვის — ადა-
მიანის შრომის ნაწარმოებია. წინდაწინ თუ ეს ნაწარმოები
არა გვაქვს, შემდეგში შრომა და რისამე გაკეთება შეუძლე-
ბელია. ყოველივე ეს კი ზოგი თვით მწარმოებელთა
ხელშია, ზოგს კი ისეთები დაპატრონებიან, ვინც
თვითონ-კი არ ხმარობენ საქმეში, არამედ ამ ნაწარმოების
საშუალებით სხვებს ამუშავენ. თუ საწარმოვო იარაღი
თვით მწარმოებელთა ხელშია და თვით ისინი იყენებენ

საქმეში, ამათ შეუძლიათ, თუ უნდათ, შეალიონ მხოლოდ აუცილებელი შრომა და შეჰქმნან მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება თავიანთის არსებობისათვის, აგრეთვე იმისათვისაც, რომ იარაღი ყოველთვის სახმარად გამოსადეგი ჰქონდესთ. მაგალითად, გლენს შეუძლია მხოლოდ იმდენი იმუშაოს, რომ ეყოს მასა და მის ცოლშვილს სარჩენად, რომ ეყოს გაფუჭებულ იარიღის შესაკეთებლად და საქონლის გამოსაკვებად. ზეინკალსაც შეუძლია მხოლოდ იმდენი იმუშაოს, რომ ეყოს თავისა და თავის ცოლშვილის სარჩენად და აგრეთვე სახელოსნოს და ხელსაწყოს მოსავლელად. ერთის სიტყვით, ის მწარმოებელი, ვისაც საწარმოვო იარაღი და სამუშაო მასალა აქვს, იძულებული არ არის შეალიოს დამატებითი შრომა და შეჰქმნას დამატებითი ღირებულება, რადგან შეუძლია უამისოდაც იოლად გამოვიდეს. სულ სხვა საქმეა, თუ საწარმოვო იარაღი ეკუთვნის იმას, ვინც საქმეში თვითონ-კი არ იყენებს, არამედ ამოქმედებს სხვისის შრომის შემწეობით. ამნაირი პატრონები იარაღისა ვერ დასჯერდებიან იმას, რომ მუშებმა მარტო აუცილებელი შრომა შეალიონ საქმეს და მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება შეჰქმნან, ამიტომ რომ ამ შემთხვევაში იარაღის პატრონებს არაფერი დარჩებათ და იმათთვის ანგარიში არ არის საქმე დაატრიალონ. ამათ არ შეუძლიათ, რომ არ აიღონ დამატებითი შრომა (სხვისი) და დამატებითი ღირებულება, რომელიც მათს მოგებას შეადგენს და რომლისათვისაც მთელს საქმეს იწყებენ. აი ასეთი პატრონები სამუშაო იარაღისა — კაპიტალისტები არიან, ხოლო თვით იარაღი — კაპიტალი. კაპიტალისტი კაპიტალსა ხარჯავს, მაგრამ ხარჯავს იმისთვის, რომ დაუბრუნდეს გაზრდილად, მოგებაიანად. მაშასადამე კაპიტალი — აღამიანის შრომის ნაყოფის ნაწილია, რომელსაც მისი პატრონები სხვის შრომის შემწეობით ატრიალებენ მოგებისათვის. რადგან აღამიანის შრომის ყოველ ნაყოფის ღირებულება ფულით გამოიხატება, ფულიც კაპიტალია, თუ მას მოგებისათვის ვატრიალებთ. ნათქვამიდან ის უნდა დაგასკვნათ,

რომ კაპიტალისტური წარმოება მხოლოდ მაშინ შეიძლება დაიწყოს, როცა ადამიანის შრომის ნაყოფიერება ასე თუ ისე ძლიერია. თუ მუშას თვისის შრომით შეუძლია შეჰქმნას მხოლოდ აუცილებელი ღირებულება (იმდენი, რამდენიც თავის შესანახავად სჭირია), კაპიტალისტს ეს შრომა დამატებითს ღირებულებას ვერ მისცემს. გარდა ამისა, კაპიტალისტურ წარმოებისათვის საჭიროა „მუშა ხელი“. ე. ი., მუშები, რომელთაც საწარმოვო იარაღი არა აქვს და შიმშილისაგან იძულებულნი არიან კაპიტალისტებს მიჰყიდონ თავიანთი სამუშაო ძალა. კაპიტალისტურ წარმოებას ჯერ არსად განუდევნია წვრილ მწარმოებელთა წარმოება და ყოველგან შევხდებით ერთი მეორის გვერდით ორთავე წარმოებას. ჩვენში წვრილ წარმოებას უფრო მაგრად აქვს ფეხი მოკიდებული, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. წვრილ მესაკუთრე გლეხების გარდა, ჩვენში ბევრია შინათმრეწველი, ე. ი., წვრილი ხელოსნები, რომელთაც საესებით ჯერ კიდევ არ დაუკარგავსთ საწარმოვო იარაღი. მაგრამ კაპიტალისტური წარმოება თან და თან იმის წყალობით ვრცელდება, რომ გლეხობა უმიწა-წყლოდა რჩება და მემამულის „მუშა ხელად“ იქცევა ხოლმე. ამის შესახებ რამდენსამე სიტყვას ვიტყვით. თუმცა წვრილ წარმოების დროს მწარმოებელი არა მარტო აუცილებელს ღირებულებას ღებულობს, არამედ დამატებითსაც, რომელიც კაპიტალისტურ წარმოების დროს კაპიტალისტის ჯიბეში მიდის, მიუხედავად ამისა წვრილ მწარმოებელ-გლეხის მდგომარეობა სახარბიელო არ არის, რადგან რასაც აწარმოებს, ყველაფერი უნდება მინაზომ („ნადელი“) მიწების გამოსყიდვას, გადასახადებს, მემამულის მიწის იჯარას. დიდი ღვთის წყალობა უნდა, რომ მწარმოებელ-გლეხს აუცილებელი ღირებულება დარჩეს, ე. ი. თავის საკუთარ მეურნეობისაგან დარჩეს იმდენივე, რამდენსაც მემამულესთან დაქირავებული გლეხი ღებულობს. თუ ჩვენა ვხედავთ, რომ გლეხი მაინც თავის სახლ-კარს ჩასცივებია, იმიტომ კი არ ჩასცივებია, რომ მის მიერ შექნილ დაბატებაის ღირებულებისა ცოტა

მაინცა რჩება; არა, მიწას იმიტომ არა შორდება, რომ ემძიმება თავისუფლებაზე ხელი აიღოს და კაპიტალისტს მუშა-საქონლად გაუხდეს. მაგრამ ისიც მოხდება ხოლმე, რომ გადასახადებს და ათას გვარ ბევრას მთლად უნდება არა მარტო გლეხის მიერ შექმნილი დამატებით ღირებულება, არამედ აუცილებელ ღირებულების ნაწილიცა. მწარმოებელს საჩიო აკლია, არსებობა აღარ შეუძლია, ამიტომ რომ ვაინაჩრობით მოპოვებული ლუკმა პირიდგან გამოჰგლიჯეს. საქმელ პურში მათრობელას და ათას ბალახ-ბულახს ურევს, მაგრამ ასე ცხოვრებაც დიდს-ხანს არ შეუძლიან. თუ ოჯახი უკან-უკან მიდის, იმან მიწას თავი უნდა დაანებოს და მემამულეს ქირაზე დაუდგეს ან ფაბრიკას მიაშუროს და საშუავეო ქირის სახით აუცილებელ ღირებულებას მაინც აიღებს. რადგან გლეხებს მიწა ცოტა აქვსთ მიზომილი, რადგან ხაზინაში შესატანი გადასახადებიც ბევრია და, ამასთან, რადგან მიწის საიჯარო ფასიც მეტად დიდია, გლეხებს თავიანთს მიწაზე დიდს ხანს არ შეუძლიათ დარჩნენ, ამიტომ რომ მთავრობა და მემამულენი არამცთუ დამატებითს ღირებულებას, არამედ აუცილებელ ღირებულების ნაწილსაც ართმევენ.

აი ეს არის გლეხების უმიწაწყლოდ დარჩენის მიზეზები. როგორცა ხედავთ, გლეხის უმიწაწყლოდ დარჩენა წარმოების ბრალი არ არის და გლეხი სრულებით არა ჰგავს იმ ხელოსან-მწარმოებელს, რომელსაც საწარმოვო იარაღი მანუფაქტურის შეცილების წყალობით ეცლება ხელიდან. შეცილება—წმინდა წარმოების მიზეზია. ჩვენში კი გლეხს უმიწაწყლოდ მსხვილ მემამულეთა შეცილება კი არა, სტოვებს (პირიქით, მემამულეებს თვითონ გლეხები ეცილებიან იმით, რომ გადასახადების აკრეფის დროს თავისს მოწეულ ქირნახულს ჩალის ფასად ჰყიდიან), არამედ ამის მიზეზია პირდაპირ ძალმომრეობა.

ხოლო რაც შეეხება ხელოსნებს-მწარმოებლებს, რომელნიც საკუთარის იარაღით მუშაობენ, ისინიც, როგორცა

ვსტკვით, მანუფაქტურის შეცილების წყალობით, ცოტ-ცოტათი ჰკარგავენ თავიანთს დამატებითს ღირებულებას; ხოლო როცა თავიანთის თავისუფალ შრომით, იმავე კონკურენციის წყალობით, აუცილებელ დარბეულებას ნაკლების აღებას იწყებენ, მეტი გზა არა აქვსთ, საკუთარ წარმოებაზე ხელს იღებენ და კაპიტალისტის „მუშა-ხელად“ იქცევიან.

კაპიტალისტური წარმოება მანუფაქტურიდან იწყება. მანუფაქტურა, როგორც ამის შესახებ მეხუთე თავში გვქონდა ლაპარაკი, ქალაქებში ჩნდება იმ დროს, როცა იწყება ფართე განაწილება შრომისა, ე. ი. როცა მუშის შრომა იმდენად ნაყოფიერია, რომ შეუძლია არამცთუ მუშა არჩინოს, არამედ კაპიტალისტსაც მოაგებინოს. მანუფაქტურა ერთ კაპიტალისტის ხელქვევით თავს უყრის საწარმოვო იარაღს მოკლებულ ხელოსნებს და შრომა უფრო ნაყოფიერია ხოლმე, ვიდრე ის იყო წვრილ ხელოსნურ წარმოების დროს. ეს იმიტომა ხდება, რომ მანუფაქტურულ წარმოების დროს სახელოსნოსა და ხელსაწყოზე ნაკლები იხარჯება, ხოლო მანუფაქტურული განაწილება შრომისა კიდევ უფრო ნაყოფიერადაა ხდის ამ შრომას.

შრომის მანუფაქტურულ განაწილების დროს ყოველი მუშა მთელის ნაწარმოების მხოლოდ ერთს ნაწილს აკეთებს, იმ დროს როცა შრომის საზოგადოებრივ განაწილების დროს ყოველი მუშა მთელს ნაწარმოებს აკეთებს.

ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა გავლენა აქვს მანუფაქტურას წვრილ ხელოსნებზე. ახლა ვნახოთ, რას უშვება მანუფაქტურა იმ „მუშა ხელებს“, რომლებსაც უბედური ბედი მის მსხვერპლად ახდის.

მანუფაქტურის მთავარი ძალა შრომის მანუფაქტურულ დანაწილებაშია. შორსმჭვრეტელი თვალი პატრონისა ხედავს ამ დანაწილების ყოველსავე ხერს და სცდილობს თავის მანუფაქტურაში რაც შეიძლება ფართედ შემოიღოს ის დანაწილება. თუ რა ზომამდე აღწევს შრომის დანაწილება მანუფაქტურაში, იქიდან შეგვიძლიან დავინახოთ, რომ მანუფაქტურაში,

ივალ., ყოველი ნემსი, სანამ საბოლოოდ გაკეთდებოდეს, 2 მუშის ხელში გაივლის. ამ 72 მუშიდან ყოველი მუშა მთელის მუშავოს მხოლოდ ერთ ნაწილს აკეთებს: ერთი მავთულსა ქიმავეს, მეორე ყურებს უკეთებს, მესამე წვერს ულესავს და ა. ყოველი მუშა ეჩვევა თავისს გასაკეთებელს და ასრულებს აქმეს უფრო ჩქარა და უფრო უკეთესად. მთელ ნემსის გაკეთებას მუშა ასე ჩქარა თავის დღეში ვერ შეიძლებს. 72 მუშა ანუ ფაქტურისა ერთსა და იმავე დროს უფრო ბევრს ნემსს ააკეთებს, ვიდრე 72 თავისუფალი ხელოსანი. მაგრამ მუშებს კირად უჯდებათ ისა, რომ მთელის ნაწარმოების მხოლოდ ერთ ნაწილს აკეთებენ და იმის კეთებაში ვარჯიშდებიან. როცა ხელოსანი მანუფაქტურაში შედის, იმის მაგივრად, რომ პელი ნემსი აკეთოს, როგორც ადრე უკეთებია, ნემსს ხელი მისცემენ და ეტყვიან, ამ ნემსს მხოლოდ წვერი გაუღესო. ა ისიც დილიდგან საღამომდე ამ წვერის ღესეაშია. ხელები აე შეეჩვევა ამ ერთფეროვან საქმეს, რომ, ბოლოს, სრულყოფით გადაეჩვევა სხვა სამუშავოს კეთებას. ხელოსანს თავისი ელობა სრულებით ავიწყდება. როცა ხელოსანი მთელს ნაწარმოებს მარტო აკეთებს, ხშირად ჭვიქრობს ხოლმე, როგორა ქნა, რომ ნაკლები დრო ზოვანდომო და საქმეც უკეთესად აეკეთოვო. მთელის ნაწარმოების კეთების დროს მისი აზრი მუშავობს. ხოლო როცა განუწყვეტლივ ნაწარმოების ერთს ნაწილს აკეთებს, მისი ხელები, მომართულ მანქანასავით, თავისით უშავობს, ასრულებს მხოლოდ ამ ნაწილს, მისი აზრი აღარ უშავობს, და მომქანცველ და ერთფეროვან მუშაობისაგან გონება სრულებით ეხშობა. ამ სახით, მანუფაქტურული დანაწილება შრომისა ამახინჯებს მუშის სხეულს იმით, რომ ეჩვევა ულ მცირედს მოძრაობას და უჩლუნგებს გონებას, რადგან უშავობის დროს ფიქრი და აზროვანება მისთვის მეტი ბარგია. აუ მანუფაქტურა, საცა მუშა ამგვარად დამახინჯებულია და უჩვეულია მხოლოდ სამუშავოს ერთის ნაწილის კეთებას, შემხვევით დაიხურა, ამ გვარი სახიჩარი მუშა ღეთის სინაბარა

რჩება. მაშინ შავ მუშაზე უარეს დღეში ჩავარდება: სამუშაოს შოვნა მხოლოდ იმ მანუფაქტურაში შეუძლია, სადა სჭირიათ, მან რომ იცის, იმ „ნაწილის“ გამკეთებელი.

დასახიჩრებელი ხელოსანი იზნაირადვეა მიჯაჭვული მისს დამამახინჯებელ მანუფაქტურასთან, როგორადაც მადნებში მომუშავე დამნაშავეა თავის ხელურემასთან მიჯაჭვული.

ამგვარ პირობების წყალობით პატრონი-კაპიტალისტი სრული ბატონი და ბრძანებელია მანუფაქტურის მუშებისა. თავისუფალ ხელოსნებს-კი ბატონი არაფინა ჰყავსთ გარდა შეცილებისა, და არაფისი ეშინიათ.

მანუფაქტურაში. კი კაპიტალი თავის რკინის ხელში იჭერს მუშას, ასახიჩრებს ხორციელად, აჩლუნგებს გონებით, რომ მერე უფრო ადვილად გამოსწოვოს მოგება. მაგრამ ჩქარა კაპიტალისტი არა სჯერდება ამ თავისს უფლებას და მანუფაქტურის მუშებზე გაბატონებას. მარად უნდა გვახსოვდეს, რომ რაც უნდა იყოს, მანუფაქტურის დღეგრძელობა და წარმატება მუშების სიმარჯვეზეა დამყარებული.

ბაზარზე „მუშა ხელთა“ შორის ხელოსანი ცოტა ურევია, ასარჩევი არ არის. ხელოსნებმა თავის თავის ფასი იციან, თავის თავს ასე თუ ისე იცავენ და კაპიტალისტების თავდასულობას ებრძვიან.

კაპიტალისტიც ხედავს მათში ამ ძალას, ხედავს, რომ ეს ძალა ხელს უშლის თავისი კაპიტალი ზარდოს და ზარდოს.

როცა კაპიტალისტებს შორის შეცილება გაიმართება, ყოველი მათგანი იმასა სცდილობს, თავისი საქონელი როგორმე სხვისაზე უფრო იაფად გაყიდოს; ეს კი მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა კაპიტალისტი შეამცირებს იმ შრომას, რომელიც საჭიროა ამა თუ იმ საქონლის გასაკეთებლად. ამიტომ ყოველი მანუფაქტურისტი იმასა სცდილობს—თავისს მანუფაქტურაში მუშის სიმარჯვე საჭირო აღარ იყოს, იმ მუშისა, რომელიც მაინცა და მაინც ხალისით არ ეწევა პატრონის უღელს,—სცდილობს გაადვილოს შრომა, მსუბუქად გახადოს. ჩნდება მანქა-

ები. ყოველი მანქანა ორ მთავარ ნაწილისაგან შესდგება: რთია ის ნაწილი, რომელიც ამოძრავებს, მეორეა თვით სამუშაო, საქმის მაკეთებელი ნაწილი. თუ კარგად დავაკვირდით ამუშაო ნაწილს, ადვილად დავინახავთ, რომ სამუშაო, როგორც ხელსაწყოთი ხელოსნის ხელი აკეთებს, მანქანაში იმ ხელსაწყოთი და იმავე მოძრაობით მექანიზმის წყალობით კეთდება. ასე იტყვიტ, ხელოსნისათვის ხელიდან ხელსაწყო გამოიქცევა ვისმე და ხელოსნის შესასრულებელ საქმის გასაკეთებლად ესულო მანქანისათვის გადაუციაო. სახერხავ მაშინაში ხერხი ქირავს და ამოძრავებს ორს აზარმაცს, რომელიც ხელებსაკავს და ისეთნაირადვე გააქვს და გამოაქვს, როგორც მხერხავს ხელებს. ამასვე ვხედავთ რისამე სახერხეტ დაზგაზე. საშალაქინებელ დაზგაზე (ლითონის ფიცრების გასაშალაშინებლად) ეშველებელ შალაშინს ამოძრავებს „რკინის ღურგალი“.

ერთის სიტყვით, მანქანა ასრულებს მექანიკურ სამუშაოს. რომ ამისთანა სამუშაო ასრულოს, მუშა დიდხანს უნდა წავლობდეს ხელობას. მანქანა აკეთებს იმას, რასაც ხელოსანი არულებს.

მანქანა კაპიტალისტს დიდს ხეირს აძლევს.

ჯერ ერთი, მანქანა ხელოსნის საქმეს აკეთებს და მუშისათვის საჭირო არ არის ხელოსნობა იცოდეს. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ როცა ეს ცოდნაა საჭირო, იქ მუშის ძალ-ღონის ირებულება მეტია. მაშასადამე რაკი მანქანას არა სჭირია ხელოსნობის მცოდნე მუშა, ამცირებს სამუშაო ძალ-ღონის ირებულებას ანუ სამუშაო ქირას. და ეს კი პირდაპირ სახე-როა კაპიტალისტისათვის.

მეორედ, მანუფაქტურაში წარმოების მთელი წარმატება იმყარებულია მუშების ხელოსნურ სიმარჯვეზე, მაშასადამე, ამოკიდებულია კერძო პირებზე. ამის წყალობით, მანუფაქტურულ წარმოების წარმატება სათუთაა, მანუფაქტურის პატონს მეტის მოგების გულისთვის არ შეუქლია მუშებს ის ქოს, რაც მოეფუნებება. სამანქანო წარმოების დროს-კი საქმე

სულ სხვა რიგად ტრიალდება. მუშა ქარხანაში მოდის და მთელი „ჩონჩხი“ წარმოებისა მზა-მზარეულადა ხვდება: იმის საქმეა მხოლოდ თავისი ძალ-ღონე გაზოიჩინოს, ცოდნას და მოხერხებას არავინა სთხოვს. მანუფაქტურაში ხელსაწყო მუშას ემსახურება, მუშაა მთელის საქმის თავის გამართმევი ღ წამყვანი; ფაბრიკაში კი მუშა მანქანას ემსახურება, მანქანა ყველაფერს აკეთებს, მუშა-კი თითქო თვით ამ მანქანის ნაწილიაო. ამ გარემოების წყალობით ფაბრიკანტს მეტი ძალა და უფლება აქვს მუშებზე, წარმოების საქმე უფრო მტკიცე და მკვიდრ ნიადაგზეა. ფაბრიკანტი ამბობს: „ოლონდ მანქანები მქონდეს და მუშა ხელა კი ყოველთვის იშოვებოა“. და ამის მთქმელი კაცი მართალსაც ამბობს.

მესამედ, მანქანების წყალობით შრომას ნაყოფიერება ემატება, ე. ი. სამანქანო წარმოების დროს მუშას ერთსა და იმავე დროს მეტის საქმის გაკეთება შეუძლია, ვიდრე მანუფაქტურულ წარმოების დროს. ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ კაპიტალისტური წარმოება იმითაა სახეირო, რომ შრომა უფრო ნაყოფიერია; და რაც უფრო ნაყოფიერია მუშის შრომა, მით უფრო ნაკლებია მისი აუცილებელი შრომა (სარჩო-საბადებელისათვის აუცილებელი შრომა), მით უფრო დიდია მისი დამატებითი შრომა და მუშა მით უფრო დიდ დამატებითს ღირებულებასა ჰქმნის კაპიტალისტისათვის.

თუ რამდენად სახეიროა სამანქანო წარმოება მანუფაქტურულთან შედარებით, ამის შესახებ მეხუთე თავში ვილაპარაკებო. ახლა ვნახოთ, თუ რა დღეში აყენებს სამანქანო წარმოება იმ მუშებს, მანქანებთან საქმე რომ აქვსთ.

ჩვენი საუკუნე მანქანების საუკუნედ ითვლება. მართლაც, იშვიათია ისეთი დარგი წარმოებისა, რომ შიგ მანქანებს არ იშველიებდნენ. ხვნათესვისათვის მოგონილია ორთქლითმმობი-ძრავი გუთნები, სათიბავი და სამკალი მანქანები, სათესავი და სანიავებელი. ჩვენს დროში ისეთი ხელობა არ არის, რომ მანქანით არ შეიძლებოდეს გაკეთდეს. ერთის სიტყვით, საცა კი

აღამიანს სჭირია თავისი სამუშაო ძალ-ლონე ბუნებას შეა-
ბრძოლოს, ყველგან მანქანას ხმარობს, და ეს მანქანა შესამჩნე-
ვად ამცირებს და აადვილებს მისს შრომას. რაც მანქანები
შემოვიდა, ადამიანის შრომა უნდა შემცირებულიყო; თუ მანქა-
ნებამდე დღეში 12 საათს მუშაობდა და თუ მანქანების შემწე-
ობით იმავე საქმეს, რასაც უმანქანოდ აკეთებდა, ახლა 8 სა-
ათში გააკეთებს, მისი სამუშაო დღეც 8 საათს უნდა გრძელდე-
ბოდეს. მაგრამ საქმით სულ სხვასა ვხედავთ: მანქანების შემო-
ღების შემდეგ სამუშაო დღე ისე გრძელდება, რომ ბოლოც კი
აღარ უჩანს. სად უნდა ვეძიოთ ამ შემადრწუნებელ უსამართ-
ლოების მიზეზი? წარმოვიდგინოთ, რომ რომელმამე მოხერხე-
ბულმა ვაქარმა ლურსმნების საკეთებელი მანუფაქტურა გააღო.
თანხა იმდენი აქვს, რომ შეუძლია 30 კაცს მისცეს სამუშაო.
თითოეული მუშა დღეში 2 ფუტს ლურსმანს აკეთებს; ფუთი
ლურსმანი ორ მანეთად იყიდება. თითოეულ მუშისაგან პატ-
რონი ათის შაურის დამატებითს ღირებულებას ღებულობს,
მაშასადამე, 30 მუშისაგან 15 მანეთს იღებს დღეში. მაგრამ
გამოიგონეს ლურსმნის საკეთებელი მანქანა, და ჩვენმა მემანუ-
ფაქტურამაც მაშინათვე მიაშურა და მანქანა შეიძინა. ამ მან-
ქანამ შრომის ნაყოფიერება გააორკვეცა, და ახლა 60 ფუტს
30-ის მაგიერ 15 კაცი აკეთებს. წმინდა ღირებულება ლურსმნი-
სა ახლა ერთიორად შემცირდა, ამიტომ რომ ყოველ ფუტის
გაკეთებას ორჯერ ნაკლები შრომა სჭირდება. თუ მასალის
ღირებულება ერთი მანეთია და თუ წინად წმინდა ღირებულე-
ბა 1 მანეთი იყო, ახლა წმინდა ღირებულება იქნება ათი შაუ-
რი, ხოლო მანქანით გაკეთებულ ლურსმნის ერთ ფუტის ღი-
რებულება იქნება 1 მ. და 50 კაპ. (1 მანეთი მასალისა და
50 კაპ. წმინდა ღირებულება). მაგრამ ჩვენი პატრონი არც
მაგრე ბრიყვია და ლურსმანს იმავე ფასებში ჰყიდის, რა ფასე-
ბშიაც აღრე ჰყიდდა—ფუტს 2 მანეთად. ამსახით, პატრონი
15 მუშის შრომისათვის აიღებს იმდენსავე, რამდენსაც აღრე
30 კაცის მუშაობისათვის აიღებდა, ე. ი., აიღებს არამართო

დამატებითს ღირებულებას იმ 15 კაცისას, რომლებიც მასთან მუშაობენ, არამედ მთელს აუცილებელს ღირებულებას იმ 15 მუშისას, რომლებიც მასთან არ მუშაობენ. ეს ამბავი მანამდე გაგრძელდება, სანამ სხვა მანუფაქტურისტებიც არ შემოიღებენ მანქანებს, კრიკაში არ ჩაუდგებიან პირველს და ლურსმნის ფასს ფუთზე ნამდვილ ღირებულებაზე არ დაიყვანენ — მანეთ და ათ შაურამდე. აი სწორედ ეს ტკბილი დრო, რომლის განმავლობაშიაც მარტო ის ტკებდა მოგონილ მაშინის ნაყოფით და ჯიბეში აუარებელ მოგებას იჩხრიალებს, სწორედ ეს დროა, რომ კაპიტალისტს მადანს უღვიძებს და მანქანას აძენინებს.

ვიკითხოთ, რა მოუვიდა მუშებს ჩვენს წინანდელ მემანუფაქტურესთან, ახლა რომ ლურსმნების საკეთებელი ფაბრიკა აქვს? თანხა იმდენი ჰქონდა, რომ შეეძლო ეყიდნა მხოლოდ ერთი მანქანა და 15 კაცისათვის მიეცა სამუშაო. ძალიან გულით უნდოდა მეორე მანქანაც შეეძინა დანარჩენ 15 მუშისათვისაც, რადგან ამ 30 კაცის საშუალებით იმდენს აიღებდა, რამდენსაც სხვა მანუფაქტურისტები უმანქანოდ 60 მუშებისაგან ღებულობდნენ. ძალიან გულით კი უნდოდა ასეთი მსუქანი ლუკმა, მაგრამ იძულებული იყო ერთს მანქანას და 15 მუშას დასჯერებულიყო, დანარჩენი 15 მუშა მეტი იყო და იმანაც თუთხმეტივე დაითხოვა.

სანამ კონკურენციამ ლურსმნების ფასი მისს ნამდვილ ღირებულებამდე არ დაიყვანა, ჩვენის ახლად გამოცხობილ ფაბრიკანტის საქმე კარგად მიდიოდა. მოგებას იმ მუშებისაგანაც ღებულობდა, რომლებიც იმასთან არ მუშაობდნენ. მაგრამ ასეთს მოგებასაც ბოლო უნდა მოჰღებოდა, რაკი ლურსმნების ფასი მანეთ და ათ შაურამდე ჩამოვიდა. ახლა ის იმ დამატებითს ღირებულებას უნდა დასჯერდეს, რომელსაც ამასთან მომუშავე 15 მუშისაგან ღებულობს. და აი სწორედ აქ დაინახა მემანუფაქტურემ, რომ კოჭი აღჩუს არ დაუჯდა.

ჩვენ ვიცით, რომ რაოდენობა დამატებითის ღირებულებ-

ზისა, რომელსაც კაპიტალისტი ღებულობს, დამოკიდებულია: 1) სამუშაო დღის სიდიდეზე, 2) მასთან მომუშავეთა რიცხვზე და 3) შრომის ნაყოფიერებაზე. მანქანის შემოღებამდე ჩვენი ფაბრიკანტი მუშებისაგან ყოველ დღე 15 მანეთის დამატებითს ღირებულებას ღებულობდა. მანქანის შემოღების შემდეგ შრომის ნაყოფიერება გადიდდა, აუცილებელ ღირებულების სიდიდემ იკლო, ხოლო დამატებითმა ღირებულებამ იმატა—ახლა ფაბრიკანტი ყოველ მუშისაგან დღეში სამ აბაზს ღებულობს. მაგრამ საქმე ის არის, რომ 15 მუშა და შერჩა ხელში და მათგან მხოლოდ 9 მანეთს ღებულობს დღეში. წინად კი 15 მანეთს იღებდა. მანქანა მხოლოდ პირველ ხანებში უქადიდა დიდ მოგებას, მერე კი ეს მოგება სიზმარსავეთ გაჰქრა. რა უნდა ჰქმნას? მუშების რიცხვს ვეღარ მოუმატებს: თანხა აკლია. შრომის ნაყოფიერების აწვეა—შემოღება უფრო გაუმჯობესებულ მანქანისა—ჯერ არ შეუძლია. ერთად-ერთი დარჩენილი დამატებითის ღირებულების გასადიდებლად—მოუმატოს სამუშაო დღეს. ისიც ამას შერება. მაგრამ მეფაბრიკემ ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ლურსმნის ფასი მანეთ და ათ შაურამდე არ დაიწევდა, გაადიდა სამუშაო დღე. ხელში შერჩენილ 15 მუშას, რაც შეუძლია, ამუშავებს, რომ რაც შეიძლება მეტი საქონელი გააკეთებინოს და ისარგებლოს მანამდე, სანამ სხვებსაც არ შემოუღიათ მანქანები.

ვიკითხოთ, როგორ და საიდან შეუძლია მეფაბრიკეს სამუშაო დღე გაადიდოს? საიდან და, რაკი მანქანა ფებს შემოსდგამს წარმოების რომელსამე დარგში, „მუშა ხელის“ ერთი ნაწილი, რომელიც წინად ამ საქმეში იყო გართული, საქირო აღარაა. ამ „ზედმეტ“ მუშა ხელს უბოდიშოდ ფაბრიკიდან გარედ გაუძახებენ, და უსაქმოდ დარჩენილნი უეჭველად ბაზარზე ამოჰყოფენ თავს. ბაზარზე ეს მუშები შრომის წინადადებას აღიღებენ. ხოლო წინადადების გადიდებასთან ერთად მუშათა შორის გაიმართება შეცილება,—არა მე მინდა სამუშაო ვიშოვო, არა მეო, და ამ შეცილების წყალობით მეფაბრიკე არა

მარტო სამუშაო ქირას უკლებს, არამედ სამუშაო დღესაც უზომოდ აღიღებს. ზედმეტი „ხელი“ ბევრია და მეფაბრიკის იმის დარდი არ აწუხებს, თუ მცირედ ქირისა და გადამეტებულ შრომისაგან მუშები ბუზებისავით იხოცებიან. მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. მანქანის შემოღების შემდეგ საჭირო აღარ არის არა მარტო მუშის ხელოსნური სიმარჯვე, არამედ მისი ფიზიკური ღონეც. მანქანასთან დგომა და მისი ყურისგდება სუსტსაც, იმგვარადვე შეუძლია, როგორც ღონიერს. ამის გამო მანქანის შემოღებასთან ერთად კაპიტალისტთან სამუშაოდ მოდიან ქალები და ბავშვები. ეს უფრო აღიღებს სამუშაოს წინადადებას, და მუშათა შორის შეცილებას.

ჩვენ დავინახეთ, რომ სამუშაო ქირაში უნდა შედიოდეს ღირებულება მუშისა და მის ოჯახის შესანახად საჭირო საშუალებებისა. მანუფაქტურულ წარმოების დროს ერთის მუშის შრომა მთელს მისს ოჯახს არჩენს. რაკი ქალები და ბავშვებიც დაიწყებენ მუშაობას ფაბრიკაში, და თანაც საშინელი მეტოქეობა დაიწყება, ოჯახის უფროსის სამუშაო ქირა იმდენზე უნდა დაეცეს, რომ მისა და მის ცოლ-შვილის-მიერ აღებული ფული მთელის ოჯახის შენახვას ეყოს. ამნაირად, მანქანების შემოღების შემდეგ, მთელი მომუშავე ოჯახი შრომის ფასად იმდენს იღებს, რამდენსაც მანუფაქტურულ წარმოების დროს ერთი ოჯახის უფროსი იღებდა. ზედნაღებად, მანქანის წყალობით კაპიტალისტი სამუშაო დღესაც აღიღებს.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ რა რიგ უბედურად სჩაგრავს მანუფაქტურული დანაწილება შრომისა მუშებს იმით, რომ ყოველი მათგანი იძულებულია სრულიად უბრალო რამ საქმე აკეთოს, ამახინჯებს და სხვა საქმის გაკეთების შნოს ართმევს. მუშებს უკეთეს დღეში არც მანქანა აგდებს.

დამოუკიდებელს მწარმოებელ-ხელოსანს უნდა ჰქონდეს: არამარტო ხელოსნური სიმარჯვე თავის საქონლის გასაკეთებლად, არამედ ასე თუ ასე გონებრივად განვითარებულიც უნდა იყოს, რომ ამ განვითარების წყალობით მიუხედე მთელის წა-

რომების სიძნელე-სიადვილეს და საკიროების-და კვალად გა-
აუმჯობესოს ეს წარმოება. ამ განვითარებას ხელოსანი იძენს
როგორც ხელობის შესწავლის, ისე თვით ხელოსნობის დროს.
როდესაც ხელოსანი მანუფაქტურაში შედის, სადაც ვრცე-
ლი დანაწილებაა წარმოებისა, სრულებით ავიწყდება,
თუ როგორაა სწარმოებს მთელი შრომა: თვითონ ნაწარ-
მოების ნაწილს-და აკეთებს, ხოლო მთელის ნაწარმოების შე-
სრულების ამბავი მხოლოდ პატრონმა იცის. მაგრამ როცა
იგივე მუშა მანქანას ამოუდგება უკან, ავიწყდება არამცთუ
საქონლის მთელის წარმოების ამბავი, არამედ მის ერთ ნაწილის
კეთებისაც. მან არ იცის, მისის შრომით რა საქონელი კე-
თდება და როგორ. მთელი ცოდნა, მთელი ქკუა-გონება მუ-
შისა მანქანაში გადავიდა, ხოლო მუშა თვით მანქანის ნაწი-
ლად გადაიქცა.

ამ ნაირად, ჩვენა ვხედავთ, რომ კაპიტალისტური წარმო-
ება მუშას, ჯერ ერთი, ხელიდან აცლის საწარმოვო იარაღს
და მეორედ, წარმოების გონებრივ მხარეს ფიზიკურ მხარეს
აშორებს. გონებრივი მხარე და კაპიტალი (ცოდნა, მანქანები)
კაპიტალისტის ხელშია, ხოლო ფიზიკური მხარე (სამუშაო
ძალა)—მუშებსა რჩებათ. ადვილი მისახვედრია, თუ რა ძალა
ექნება, სხვა უპირატესობასთან ერთად, კაპიტალისტს. მუშე-
ბზე.

მუშის სხეული საშინლად იჩაგრება მანქანისაგან. პატარა-
ობითვე მუშა იძულებულია მანქანასთან იდგეს და ერთს რასმე
საქმეს აკეთებდეს, თავისი მოძრაობა შეუფეროს მანქანის ნირ-
შეუცვლელ და მტანჯველ მოძრაობას. ცხადია, რომ მუშა
მხოლოდ მანქანასთან ვარგა, სხვა ყველა საქმისათვის გამოუსა-
დეგარია. მაგალითად, სწრაფლ-მბეჭდავ მანქანებზე 13-14
წლის ბავშვები მუშაობენ; მთელი მათი მუშაობა ის არის,
რომ ქალაღს აწვდიან პრესს და ასეთი მუშაობა დღეში 12
საათს გასტანს ხოლმე. საკვირველი არ არის, რომ ეს უბედუ-
რი არსებანი ადანიანის სახეს სრულიად ჰკარგავენ. მაგრამ

ყველაზე უარესი ის არის, რომ კაპიტალისტი ჯერ მუშას სა-
უკუნოდ დაამახინჯებს მანქანასთან მუშაობით, მერე ერთბა-
შად ქუჩაში გამოუძახებს! ახლავე დავინახავთ, რადა შერება
ამას კაპიტალისტი.

დამატებითის ღირებულების მომატება შეიძლება მხოლოდ
მაშინ, როცა მოუმატებთ მუშათა რიცხვს, გაახანგრძლივებთ
სამუშაო დღეს და გაადიდებთ შრომის ნაყოფიერებას. მანქა-
ნის შემოღების დროს მეფაბრიკესთან მცირდება მუშათა რიც-
ხვი და ამასთან ერთად მცირდება მისი დამატებითი ღირებუ-
ლებაც. მაშასადამე, დამატებითის ღირებულების გადიდება კა-
პიტალისტს მაშინ-ღა შეუძლია, თუ გაახანგრძლივა სამუშაო-
დღე და გაადიდა შრომის ნაყოფიერება. ჩვენა ვნახეთ, რომ
კაპიტალისტი უსინდისოდ სარგებლობს თვისის მდგომარეო-
ბით და სამუშაო დღეს უზომოდ ახანგრძლივებს. ახლა დავხე-
დოთ, მანქანის შემოღების შემდეგ როგორ აღიდებს კაპიტა-
ლისტი თავის მოგებას იმით, რომ აღიდებს შრომის ნაყოფიე-
რებას.

კაპიტალისტმა რაკი წარმოების ერთს დარგში შემოიღო
მანქანა, შემდეგში შრომის ნაყოფიერების გადიდება მხოლოდ
იმ შემთხვევაში შეუძლია, თუ წარმოების იმ დარგებშიაც შე-
მოიღო მანქანები, რომლებშიაც მანამდე არა ყოფილა, ანუ
და უკვე შემოღებულ მანქანის მაგიერ ახალი, უფრო გაუმჯო-
ბესებული მანქანა შემოიღო. ხოლო რადგან კაპიტალისტი
უეჭველად უნდა ეცადოს შრომის ნაყოფიერების გადიდებას—
მოგება სჭირია!—იმასაც სულ ახალ-ახალი მანქანები შემოაქვს.
მანუფაქტურაში რაკი შრომის დანაწილება შესაფერ ზომამდე
მიადწევს, თვით საქონლის წარმოების ხერხი უცვლელი რჩება,
ქვავდება. ეს ხერხი ერთ მოდემიდან მეორეზე გადადის, მამი-
დან შეიღზე, როგორც ამას ვხედავთ ამქრებში. საფაბრიკო
წარმოებაში კი ფაბრიკანტი სცილობს, რაც შეიძლება, მეტი
მოიგოს და ეს გარემოება აიძულებს განავითაროს შრომა,
ახალ-ახალი მანქანები შემოიღოს და ამით შესცვალოს თვით

ხერხი წარმოებისა. აი ამ ახალ, გაუმჯობესებულ მანქანების წყალობით ბაზარზე გამოაჟიან ხოლმე ბევრს მუშა ხელს, რაც ქარხანაში აღარა სჭირიათ. ამ მუშებმა სხვა ქარხნებში უნდა ეძებონ სამუშაო და ეს კი იმათვის ძნელია, რადგან ყოველი მანქანა მასთან შეჩვეულს, მის გემოზე დასახიჩრებულ მუშას თხოულობს. ამასხით, საფაბრიკო წარმოებაში სულ ახალ-ახალი მანქანები შემოაქვსთ, სულმოდამ მოძრაობს საქმე, მუშები ხშირად გარედ იყრება და მათგან თხოულობენ, რომ ყოველგვარ მანქანასთან შეეძლოსთ მუშაობა. ისევ მოწამენი ვართ კაპიტალისტურ წარმოების სიავისა და უკუღმართობისა, რომელსაც შედეგად მისდევს მუშათა წოდების საშინელი უბედურება. ფაბრიკანტების მადას საზღვარი არა აქვს, სულ მოგებას სცდილობენ და ეს გარემოება აიძულებს ახალ-ახალი მანქანები შემოიღონ. მაგრამ ისეთი ძალიან ძვირი მანქანებიცაა, რომ მათი შექმნა მხოლოდ მსხვილ კაპიტალისტს შეუძლია. თუ მსხვილმა კაპიტალისტმა ისეთი მანქანა შეიძინა, როგორც ყოველგვარ წვირულ კაპიტალისტს არ შეუძლია, მათს შორის გამართულ კონკურენციის დროს გამარჯვებული დარჩება მსხვილი კაპიტალისტი, ამიტომ რომ ახალი მანქანა, რაკი შრომის ნაყოფიერებას აღიდებს, მისს პატრონს ნებას აძლევს საქონელი წვირულ კაპიტალისტზე იათად გაჰყიდოს ხოლმე. ისე როგორც მანუფაქტურა კერძო მწარმოებელთ ამარცხებს, ისე მსხვილი მანუფაქტურა ამარცხებს წვირულს მანუფაქტურას; როგორც ფაბრიკა მსხვილ მანუფაქტურას ამარცხებს, ისე მსხვილმა ფაბრიკამაც შეცილებით წვირული ფაბრიკა უნდა დაამარცხოს. ერთის სიტყვით, კონკურენცია იმასა სცდილობს—წარმოება მსხვილ კაპიტალისტებს ჩაუგდოს ხელში.

მხოლოდ მსხვილს კაპიტალს შეუძლია წარმოებაში გააუმჯობესოს ყველაფერი, შრომას მეტი ნაყოფი გამოაღებინოს. ნიშანდობლივი თვისება კაპიტალისტურ წარმოებისა სწორედ ის არის, რომ მსხვილი კაპიტალი და მსხვილი წარმოება გამოდის ყველაფრის ბატონად.

მსხვილმა ფაბრიკანტებმა ზედმიწევნით არ იციან, თუ რამდენი საქონელია საქირო ბაზარზე. მაგრამ რაკი, რაც შეიძლება, მეტის მოგება სურსთ, მეტს საქონელსაც ამზადებენ. ამიტომ ხშირად ბაზარი საქონლით გაივსება ხოლმე და მუშტარი კი არსადაა. მანქანის შემოღების დროს „ზედმეტი“ მუშა უსაქმოდ რჩება და თვით საქმეში გართულ მუშების ხელფასიც დაბლა დაიწვეს ხოლმე, ამიტომ მუშები იძულებულნი არიან შეამცირონ ხმარება ყოველ გვარ საქონლისა, და საქონლის მოთხოვნილებაც მცირდება. ამავე დროს, თუმცა, მართალია, მოთხოვნილება შემცირდა კიდევ, მაგრამ ახლად-შემოღებული მანქანები წინანდელზე უფრო მეტს საქონელს ამზადებენ და აღიდებენ წინადადებას. ესეც ერთი უკუღმართობაა კაპიტალისტურ წარმოებისა, რასაც მოსდევს მრეწველობის შეჩერება ანუ ეგრედწოდებული კრიზისი.

რაკი ბაზარი საქონლით გაივსება და მუშები გაქირებულ დღეში ჩასცვივდებიან, საქონლის მოთხოვნილება მცირდება და ამიტომ უნდა შეამცირდეს ამ საქონლის წარმოებაც. მსხვილმა მეფაბრიკეებმა უნდა შეამცირონ წარმოება ან სრულიად შეაჩერონ; ამიტომ ხელახლა გამოაპყრიან აუარებელ მუშებს, რომელთაც ერთი-და დარჩენიათ—შიმშილით სიკვდილი! ამანირად, მსხვილი წარმოება—ორპირი სატევარია, რომელიც ორისავ პირით ერთნაირადა სჩეხავს მუშას. ერთხელ სჩეხავს მანქანების შემოღების დროს, როცა „ზედმეტი“ მუშა უსაქმოდა რჩება, მეორეჯერ ფაბრიკის დაკეტვის დროს სჩეხავს. და ამგვარი მდგომარეობა განუწყვეტლივ მეორდება, ამიტომ რომ თვით კაპიტალი გამუდმებულს მოძრაობაშია.

ახლა ჯამი გავუკეთოთ კაპიტალისტურ წარმოებას.

კაპიტალისტური წარმოება იქ იწყება, საცა შრომის საზოგადოებრივმა დანაწილებამ თვით შრომა გაანაყოფიერა და, ამავე დროს, საცა მუშები საწარმოვო იარაღს არიან

მოკლებულნი. კაპიტალისტურ წარმოების მთავარი საძირკველი — დაქირავებული შრომა და მუშების მიერ შექმნილ დამატებითის ღირებულების წყალობით კაპიტალის ზრდაა. მანუფაქტურა ერთის მხრით სჩაგრავს წვრილ დამოუკიდებელ მწარმოებელს, ხოლო მეორეს მხრით, ასახიჩრებს და აჩლუნგებს თავის მუშებს იმით, რომ შრომას დაუსრულებლივ ანაწილებს. მანუფაქტურათა მეტოქეობას მანქანების შემოდება მოსდევს. მანქანასთან მუშის ძალ-ღონე და სიმარჯვე საჭირო აღარ არის; მანქანის წყალობით ერთის მხრით, ზედმეტი „მუშა-ხელი“ უსაქმურად რჩება, მეორეს მხრით, კაპიტალისტის გასამდიდრებლად ამუშავებს ქალებსა და ბავშვებს. იმართება მაშინათვე საშინელი შეცილება მუშათა შორის. და ამით სარგებლობს კაპიტალისტი და სრული ბატონი ხდება. ეს ბატონობა იმით იჩენს თავს, რომ სამუშაო დღე განუსაზღვრელად დიდდება და ხელფასი მცირდება. ხელფასის სიმცირე მუშას იძულებულყოფს კაპიტალისტს თავის ცოლშვილის შრომაც მიჰყიდოს ხოლმე; მთელის მუშა ოჯახის შრომაში იმდენსვე აძლევენ, რამდენსაც მანუფაქტურის დროს აძლევდნენ: — მხოლოდ ოჯახის უფროსის შრომა ფასდება: სამანქანო წარმოება მუშების სხეულს ასახიჩრებს იმით, რომ მანქანას უფარდებს მთელს სხეულს, აჩლუნგებს მისს გონებას, რადგან წარმოების დროს მისი გონებრივი მხარე სხვაა და ფიზიკური ძალღონე სხვაა. მანქანის შემოდების შემდეგ კაპიტალისტმა უნდა იზრუნოს შრომის ნაყოფიერების მომატებისათვის. სულ ახალ-ახალი მანქანები უნდა შეიძინოს. წარმოება სახეს იცვლის. კაპიტალისტური წარმოება მუშების სულსა და გულს მიწასთან ასწორებს, რადგან მუშა სრული მონაა კაპიტალისა, რომელმაც არ იცის, რა არის სიმართლე, პატიოსნება, გულკეთილობა, რომლისათვისაც მხოლოდ ერთი კანონი არსებობს — მოგება.

მაგრამ კაპიტალისტური წესწყობილება ყოველ ამ ბოროტებას როდი გვაჯერებს. ეს წყობილება მარტო ქალაქის

მეშებსა და წვრილ ხელოსნებს არ აწვევა კისერზე მძიმე ლოდად. არა ნაკლებ იჩაგრება მისგან გლეხობაც.

ჯერ სამანუფაქტურო და მერე სამანქანო წარმოების შემოღების შემდეგ ბევრგვარი საქონელი, რასაც გლეხი ადრე შინ აკეთებდა, უფრო საჭიროა იმავე გლეხმა ბაზარზე იყიდოს. წინად გლეხი თითქმის მთელს თავის ტანისამოსს თავის მასალისაგან საკუთარის შრომით აკეთებდა ოჯახში. ახლა კი საფაბრიკო და სამანუფაქტურო საქონელი ისე გაიფუტა, რომ საჭირო არც კია იგივე საქონელი გლეხმა აკეთოს. საექვოა გლეხი მოუჯდეს და მაუდს დაუწყოს კეთება და, ესტკეათ, ოცის ღლის შრომა მოანდომოს, როცა იმნაირივე მაუდი და, შეიძლება კიდევ უკეთესიც და უფრო ლამაზი, ბაზარზე ათის ღლის შრომის ფასად იყიდოს. ეგვევ ითქმის სხვა საქონლის შესახებ, რომელსაც გლეხი თვითონ იმზადებდა და ახლა კი ბაზარზე ყიდულობს. წინად გლეხი მთელის წლის განმავლობაში იყო საქმეში გართული: ზაფხულობით ქირანახულს იწევდა, ზამთრობით—შინ, ოჯახში მუშაობდა. ახლა კი ბევრს ალაგას ზამთრობით საქმე თითქმის არა აქვს. თავისს საოჯახო საქმეებს ახლა უფრო ნაკლებ დროს ანდომებს, ვიდრე წინად. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ რაც უფრო ნაკლებ დროს ვანდომებთ წარმოებას, მით უფრო ნაკლებ ღირებულებას ვამზადებთ. მაშასადამე, გლეხი ახლა თავის საკუთარ მეოჯახეობაში ნაკლებს იკეთებს, ვიდრე წინად და შემოსავალიც უფრო ნაკლები აქვს.

გარდა ამისა, გლეხმა ბაზარზე უნდა იყიდოს ბევრი რამ ისეთი საქონელი, რასაც ადრე თვითონ აკეთებდა. უნდა იყიდოს არამც თუ ასეთი საქონელი, არამედ ბევრი სხვაცა, რომელიც თან და თან აუცილებლად საჭირო შეიქმნა ადამიანისათვის: ნავთი, თერმონია, შაქარი, ლამპარი, წიგნები და სხ. ამ ნივთების სასყიდლად გლეხმა უნდა გადასდოს თავის, ისედაც შემცირებულ, შემოსავლის ერთი ნაწილი. ფული უფრო და უფრო მეტია საჭირო, ხოლო მისი შოვნა

უფრო და უფრო სჭირს. კაპიტალისტურ წარმოების დროს გლეხის შრომის უმეტესი ნაწილი სრულებით ზედმეტი ხდება, იმ გვარადვე, როგორც ახალ საქონლის შემოღების დროს ზედმეტია ხოლმე უმეტესი ნაწილი ქალაქის მუშათა შრომისა.

კიდევ უფრო საგრძნობლად სჩაგრავს კაპიტალიზმი გლეხს იმითი, რომ შეურნეობაშია იჩემებს ბატონობას. მაგალითად, ამერიკაში მსხვილმა მემამულეებმა და კომპანიებმა ხელში ჩაიგდეს აუარებელი მიწები, მერე ისეთი მიწები, რომ ადამიანის ხელი არც-კი მიჰკარებია მანამდე, სრულებით უქმელი მიწები. ამ ადგილებს გაუმჯობესებულ სამეურნეო იარაღით ამუშავებენ და ამით ადამიანის შრომა საშინლად შეამცირეს. ბაზარზე აუარებელი პური გამოაქვთ, მეტად იაფად ჰყიდიან და პურის ფასს ძალზე სწევენ. პური სულ იაფდება და იაფდება. წინად რომ საკმაო იყო გლეხს ბაზარზე ერთი ფუთი პური გამოეტანა, გაეყიდნა და ალებულ ფულით გადასახადი გადაეხადნა და თავის ოჯახის სხვა რამ საჭიროებაც დაეკმაყოფილებინა, ახლა იქ მთელი ხუთი ფუთიც არა ჰყოფნის გლეხს. გლეხი რომ ცოტა ნასწავლი იყოს და თან ჯიბეში ერთი-ორი გროში მეტი ჰქონდეს, შეეძლო გაუმჯობესებული სამეურნეო იარაღი ეყიდნა, მიწა გაეპატიეებინა, შეეძინა კარგი თესლი და სხ. მაგრამ სიბნელეში განგებ ჰყავსთ გლეხები, არათერს ასწავლიან, და თან ცხვარსავით ჰკრეკენ, როცა მატყლი გაეზრდება. მეტი გზა არა აქვს საცოდავს, ჩასცივებია მიწას და მანამდე ხნავს და სთესავს, სანამ ღონეს არ გამოუღვეს და სრულებით არ გამოჰფიტავს. გლეხი სახედარსავით მუშაობს. მაგრამ მისს მუშაობას ბარაქა არა აქვს. მოკლედ რო ვსთქვათ, გლეხის შრომას ფასი ეკარგება და მისი კეთილდღეობა, მისს საკუთარ შრომაზე დამყარებული, თან და თან უარესად უნდა შეფერხდეს და დაეცეს.

ასე რომ გლეხთა საერთო კეთილდღეობა ქვეითდება. ეს ჩამოქვეითება იმის ბრალია, რომ გლეხის შრომას ფასი აკლ-

დება. ამის წყალობით გლეხის სეიდვითი ძალა სუსტდება, ე. ი. გლეხს ველარ შეუძლია იყიდოს იმდენი მანუფაქტურული და საქარხნო საქონელი, რამდენიც სჭირია. კაპიტალისტებს საქმის შეფერხება ძილს უფრთხობს, შორიდან მოვლიან კრიზისს. რომ ეს კრიზისი თავიდან აიცილონ, კაპიტალისტები იმისთვის ზრუნავენ, რომ თავიანთის საქონლის მუშტარი სხვაგან იშოვნონ, ანუ, როგორც ამბობენ, აღმოაჩინონ გარეშე ბაზარი. უთვალთვალევენ, სად შეიძლება იმის დაწყებაო, სად შეიძლება ძალით მიწები ჩაეიგდოთ, დავიპყროთ სხვა ხალხიო. თუ ეს მოახერხეს—კაპიტალისტებს ცა ქუდად არ მიაჩნიათ, დედამიწა—ქალაბნად. ახალდაპყრობილ ქვეყანაში შეუძლიათ თავისი საქონელი შეიტანონ უბაეოდ, და თუ უცხო ქვეყნიდან გაჰბედა ვაჭარმა მოსვლა, საზღვარზე აუარებელ ბაჟს მოსთხოვენ ან და უკან გააბრუნებენ.

ძლიერი სახელმწიფოები, რომელთაც დიდძალი ჯარი ჰყავთ, პატარა სახელმწიფოებს იძულებულ ყოფენ ისეთი ხელშეკრულება დაადებინონ, რომლის ძალით ძლიერ სახელმწიფოს საქონელი სუსტ სახელმწიფოში უფრო შეღავათიანად უნდა შევიდეს, ვიდრე სხვა რომელისაზე სახელმწიფოს საქონელი. და ყოველის ღონის ძიებით სცდილობენ თავიანთი საქონელი თავიანთ ქვეშევრდომთ შორის გასაღდეს. დასასრულს, დიდი, მუდმივი ჯარი ბურჟუაზისათვის იმიტომ არის საჭირო, რომ შიშსა და მორჩილებაში ამყოფონ ხალხი, რომელიც მას მისთვის აუცილებლად საქირო დამატებითს ღირებულებას აძლევს.

შენახვა აუარებელ ჯარისა, მოხელეთა, პოლიციისა, ურომლოდაც წარმოუდგენელია კაპიტალისტური წარმოება, მძიმე უღლად აწევება კისერზე მშრომელ ხალხს, განსაკუთრებით გლეხობას. გლეხი დამოუკიდებელ პატრონად ითვლება. ერთის შეხედვით, გლეხი თითქო უნდა იღებდეს არამცთუ თავისის შრომის მთელს ღირებულებას, როგორც ამას კარგს მხრობებში ქარხნის მუშა ღებულობს, არამედ იმ ზედმეტსაც,

იმ დამატებითს ღირებულებასაც, რომელიც დაქირავებულმა მუშამ პატრონს უნდა მისცეს, ხოლო გლეხს შეეძლო თვითონ დაეტოვებინა.

გლეხთა განიორწყობა არც მუშებს აყრის ხეირს. სამუშაოს მძებარი გლეხები ქალაქებს ეფინებიან, სულ მცირედ ხელფასსავე იღებენ, პატრონისაგან ყოველგვარ სისამაგლესაც თვითნებობას ითმენენ. პატრონები ამით სარგებლობენ და უკმაყოფილო და გაფიცვის მოყვარე მუშების მაგიერ შიმშილით შეწუხებულ და მორჩილ გლეხებს ჰქირაობენ. მუშებს ყელში უფრო და უფრო უჭერენ. პატრონებს ცათაფრენა აქვსთ შემდგარი. გლეხთა გაღატაკება ხელს უწყობს მუშათა გაღატაკების საქმესაც. შიმშილი გლეხს და ქალაქის მუშას ერთსა და იმავე ტაფაზე ჰყრის და ძალაუფლებურად ამუშავენს კაპიტალისტების, მთავრობის და ათასგვარ წურბელა და ჩარჩების გასამდიდრებლად და ჯიბის გასასქელებლად.

და აი ამიტომაც, რომ მიწათ-მომქმედ გლეხებს, რომელიც თითონ ამუშავენ თავიანთ მიწას, და დაქირავებულ მუშებს ერთი და იგივე მტერი ჰყავსთ.

და მართლაც რო ვიკითხოთ, რომელი უბედურება გინდათ, რომ მიზეზად კაპიტალისტური წარმოება არა ჰქონდეს? ქვეყანაზე არ არის უბედურება, რომელიც ან პირდაპირ არ იყოს კაპიტალიზმისაგან გამოწვეული, ან და მის გავლენით გაძლიერებული, — მხოლოდ სიკვდილია ბუნებისაგან გაჩენილი და ბუნების განაჩენს ადამიანი ვეღარ წაუეა. მაგრამ თვით სიკვდილიც ქალაქებში უფრო ხშირი სტუმარია ღარიბ უბნებისა, ვიდრე იმ უბნებისა, სადაც მდიდრები სცხოვრობენ. განსაკუთრებით ბავშვებსაა რომ მუსრავეს; რაკი, დედამის სიღარიბის გამო, ბავშვებს არც შესაფერი მოვლა აქვსთ, აღარც საკმელსასმელი აქვთ, აღარც ტანისამოსი, ბუზებსავე იჭუყებიან. ყოველგვარი ავადმყოფობა და სენი, განსაკუთრებით გადამდები, ჯერ იქ იბუდებს, სადაც მჭიდროდ სცხოვრობენ ღარიბები, სარდაფებსა და დაფეხვილ ქოხნახებში. სოფელშიაც ამას-

ვე ვხედავთ: სივიწროვე, ქუჩუკი, საქმელ-სასმელის სინაკლუ-
ლე, უმეცრება—აი მიზეზები ათასგვარ სენისა, სიმატინჯისა
და უბედურებისა. ხოლო როცა შიმშილობაც ჩამოვარდება,
მაშინ თავს იჩენს: სახადი და სხვა მისგვარი სენი, რე შიმშილისა-
გან ლანღალაგამოღოეულს გლახს უწყალოდ სამარისკენ მიერეკება.
ხოლო დიდ ქალაქებში, სადაც მუშების ცოლშვილი ბნელსა
და ნესტიან სარდაფებში სცხოვრობენ,—იქ სიკვდილი ფრთა-
გაშლილი დაფარფაშებს. დიდ ქარხნებში, სადაც მუშა სიკვ-
დილს თავის ძარღვების უკანასკნელ წვეთით აძლევს ხარკს, სადაც
მისი ფილტვები სნეულდება,—თვალები უბრმავდება და სიცო-
ცხლე უმოკლდება როგორც თვითონ მას, ისე მისს დატან-
ჯულ ცოლშვილს. მაშასადამე, თვით ასეთი ბუნებრივი უბე-
დურება, როგორც სიკვდილი, სიბერე და უძღურებაა, უმე-
ტეს შემთხვევაში, ვითარდება კაპიტალისტურ წარმოების და
მისგან დამოკიდებულ სიღარიბისა და სისაწყლისაგან.

რაც შეეხება სხვა უბედურებას, თვით ადამიანისაგან რომ
მომდინარეობს ხოლმე, იმაზე ლაპარაკიც კი მეტია: ყველას
ერთი ძირი აქვს—კაპიტალისტური წარმოება. გაბატონება
მდიდრისა ღარიბზე, ძლიერისა —უძღურზე. ნათქვამის გამო-
სარკვევად შეეჩერდეთ ზოგიერთ ფაქტებზე.

რუსეთის იმპერიის ციხეები სავსეა პატიმრებით; წელი-
წადში თითქმის 30,000 კაცზე მეტს ასამართლებენ სხვა და
სხვა სასამართლოებში და ნახევარზე მეტი იგზავნება ზოგი
ციმბირში დასასახლებლად, ზოგიც მადნებში სამუშაოდ. ამ დამ-
ნაშავეთა შესანახავად წლიურად 15 მილიონზე მეტი იხარჯე-
ბა: ეს სატუსალოების ასაშენებლადო, ეს ტუსალოთა ტანისამო-
სის სასყიდლადო, ეს ბორკილებისათვისო, ეს მათი გადაყვანაო
ერთ ადგილიდან მეორეზე და სხ. და სხ. საიდან ჩნდება ეს
ლაშქარი „უბედურთა“? შიმშილია ამ ლაშქრის გამჩენი. ადა-
მიანმა ერთს დღეს ვერ იშოვნა სამუშაო, მეორე დღესაც ვერ
იშოვნა და ისიც სასოწარკვეთილი ცუდს საქმეს ჰკიდებს ხელს.
მოსავალი არ მოვიდა ერთს წელიწადს, მოსავალი არ მოვიდა

მეორე წელიწადსაც, მოჰყვა შიმშილი და შველა კი არსაით არის: ბავშვები ბუზებსავით იხოცებიან და მწუხარებისაგან დედაც და მამაც მზად არიან, რაც გინდ სიავკაცე იყოს, ჩაიღინონ, ოღონდ კი მშვიერ ბავშვების ტირილი აღარ გაიგონოს მათმა ყურებმა. ახლა ყველამ იცის, რომ შიმშილობის წელიწადს სატუსალოები ივსება ხოლმე. ზამთრობით დიდ ქალაქებში გაჭირებულნი ასობით ჩადიან ავკაცობას მხოლოდ იმისთვის, რომ სატუსალიში ამოაყოფინონ თავი. ამ სატუსალოებში უმეტესად გლეხები და მუშები სხედან, უმუშაოდ დარჩენილნი. იქიდან რომ გამოდიან, მუქთად ცხოვრებას ეჩვევიან, პირველ დანაშაულის შემდეგ ავკაცობას უფრო ხშირად და უფრო მეტად ჩადიან. რუსის კანონი შიმშილისა და სიცივის გამო ჩადენილ მცირედ დანაშაულისათვის სასტიკადა სჯის კაცს; მაგრამ არის უფრო დიდი ავკაცობაცა, რომლის ამბავი ჩვენს ყურებამდე ძნელად მოაღწევს ხოლმე. უზომო სიმდიდრე, მუქთახორაობა, უსაქმურობა ხშირად მიზეზია ხოლმე უფრო მეტ დანაშაულობისა, უფრო უარესისა, ვიდრე სიღარიბე. კაპიტალიზმს, როგორც გინდა გადაატრიალო, ადამიანი გარყვნილებისა, დანაშაულისა და სიკვდილისაკენ მიჰყავს... დამნაშავენი სატუსალოებში სხედან. ქალები ნაკლებადაა მათს შორის. ქალებს შიმშილი ქუჩისა და დიდოჯახებისაკენ მიერეკება, — და ქალაქებში იძულებულნი არიან თავიანთი სხეული გაჰყიდონ, და მერე გარყვნილება და სენი ბოლოს უღებს. ყოველი დიდი ქალაქი სავსეა მეძავ ქალებით. ზოგი ქალაქია, შიგ ათ და ოც ათასობით არიან. სიღარიბეა, რომ ამ ქალებს ქალაქებისაკენ ერეკება. აქ ხელში უფარდებიან მდიდრებს და ათასობით მათის უნამუსობის მსხვერპლნი ხდებიან. ყოველ წლობით უდღემამო ბავშვები ათი-ათასობით შეჰყავთ დიდ ქალაქებში განგებ მათთვის აშენებულ სახლებში აღსაზრდელად. მაგრამ ცოტანი და იზრდებიან. ვისი ბრალია? ვისი და იმავე კაპიტალიზმისა, რომელიც გაუმადლარ მუცელს იყორავს ადამიანებით და ყველას უხამავს თვისის

საზიზლარის, მოწამლულის სულთქმით. ძნელია ამასთან ბრძოლა, ძნელია იმიტომ, რომ ყველა ტვირთმძიმენი და მაშვრალენი ჯერ მკიდროდ არ არიან შეერთებულნი, რომ ერთობრივის ძალით შეებრძოლონ და გაუმკლავდნენ კაპიტალიზმისა და ძალმომრეობის ბატონობას.

მაგრამ სადა სცალიან ადამიანს, განავითაროს თავისი ბუნება, აღმალლდეს გონებით,—მისი აზრი და ღონე იმას უნდება—შიმშილით არ ამოხდეს სული. მიმოიხედეთ და დაინახავთ, რომ მთელს საზოგადოებაში განუწყვეტელი ბრძოლაა ადამიანთა შორის, ერთი მეორეს ებრძვის, იბრძვიან სიმდიდრისათვის, იბრძვიან პატივისა და გავლენის მოსაპოვებელად, განსაკუთრებით იბრძვიან გამხმარ პურის ყუისათვის. ხოლო იმ ბრძოლას, რომელშიაც ავიწყდებათ, თუ რა განსხვავებაა სიმართლესა და სიცრუევს შორის, პატიოსნებასა და უსინიდისობას შორის, ასეთს ბრძოლას ადამიანი მიჰყავს გარყენილებისა, შეუბრალებლობისა, სასტიკობისა და დაუსრულებელ უბედურებისაკენ.

სოფლად გლეხები ერთიმეორეს ებრძვიან იმ ერთ მტკაველა მიწის გულისათვის, ხაზინამ და მემამულეებმა რომ გადაუგდეს, იბრძვიან, როგორც ობობას ქსელში მომწყვდეული ბუზი. ხოლო მათი ობობაა—ვაკრები, მევახშე და ჩარჩი სოფლისა. ქალაქად მუშები სამუშაოზე ერთიმეორეს ეცილებიან, სკდილობენ სხვებს დაასწრონ და პატრონებს თავიანთი სამუშაო ძალ-ღონე მიჰყიდონ. პატრონებიც უსინიდისოდ სარგებლობენ მათის გაკირებულის მდგომარეობით და ჩალის ფასად ამუშავებენ დღეში 10, 12 და ხან 14 და მეტს საათსაც. ერთისა და იმავე ხელობის წვრილი ხელოსნები ერთი-მეორეს სამარეს უთხრიან; სკდილობენ მეტოქე როგორმე თავიდან აიცილონ, ოღონდ კი მუშტარი მეორეს წაართვან. იმასვე სჩადიან წვრილი მედუქნეები მუშტრის მისაზიდავად. წვრილ ხელოსანსა და მედუქნეს ჯალათსავეთ თავზე დასდგომია და ძილს უფრთხობს. შეცილება მსხვილ ფაბრიკანტთა და დიდ

მაღაზიების პატრონთა, რომელნიც თავიანთს უძლურ მეტოქეს ყოველ წლობით აკოტრებენ, მათხოვრებად ხდიან და აიძულებენ იქცნენ დაქირავებულ ხელოსნებად ან კიდევ უბრალო მუშებად იმავე ვეშაპებთან, რომელთაც ხელი ააღებინეს დამოუკიდებელ ცხოვრებაზე. მაგრამ თვით გაუმაძღარი გველეშაპები თანხმობით მაშინ იქცევიან, როცა საჭიროა დასუსტებულ მეტოქეს მაგრად წაუჭირონ ყელზე მაყრუე, როცა საჭიროა უფრო ახლო მისწიონ თოკს, რომლითაც დაბმული ჰყავსთ ღამონებული მუშა ხალხი. ხოლო ერთმანერთ შორის ესენი განუწყვეტლივ იბრძვიან მოგებისათვის. მემამულენი, მეფაბრიკენი და ვაჭრები თავიანთ შორის განუწყვეტლივ იბრძვიან და ყოველი მათგანი სცდილობს მეორეს წაპვლიჯოს მშრომელ ხალხიდან აღებული მოგება.

ყოველ ამის მაგივრად რა მოგვცა კაპიტალისტურმა წარმოებამ? რა ღ ისა, რომ ამ წარმოებამ დაუჯერებელ ზომამდე გაადიდა შრომის ნაყოფიერება. ხოლო შრომის ნაყოფიერების გადიდება მუშათა სამუშაო დრო კი არ შეამცირა, არამედ გაამრავლა ისეთები, რომლებიც ხალხის ნაოფლარით სცხოვრობენ. ძველს დროში ყოველი გადასახადი და ხარჯი და ბორჯი, თავადები თავიანთ ხელქვეითებისაგან რომ აკროვებდნენ, ძლივას ჰყოფნიდა თავადის, მისის რაზმის და, შეიძლება, კიდევ სასულიერო პირთა შესანახავად. როცა გამრავლდნენ ისეთები, რომელნიც სხვისის ნაოფლარით სცოვრობდნენ და რომელნიც იძულებულნი არ იყვნენ თავის მარჯვენით ერჩინათ თავი, ამ გარემოებას ის მოჰყვა, რომ ბევრი მათგანი თავისუფალ დროს გონებრივ შრომას ანდომებდნენ. აი სწორედ ასეთებმა, რომ ყოველგვარი მეცნიერება და ხელოვნება შექმნეს და ამის წყალობით ადამიანი ყოველგვარ არსზე მალა დადგა. მაგრამ ყოველივე ეს ნაყიღია მილიონ მუშათა სიცოცხლითა. ადამიანის გონება, მეცნიერება, ყოველგვარი ხელოვნება, თქმა არ უნდა, მალა დგას, მეტად განვითარებულია, მაგრამ ყოველი ეს მშვენიერი საქმე მუშისათვის ხელმიუწდო-

მელია: ეს არსებობს მხოლოდ უპიკირესობისათვის, რომელსაც საზრუნავი არა აქვს ლუკმა-პური, რომელიც სხვის შრომითა სცხოვრობს! მუშის ხვედრია—ფეხებჩაუკრეფელად იმუშავოს. თუ რა ფასადაა კაცობრიობის წარმატება ნაყიდი—მხოლოდ დედამიწამ იცის, რომელიც მოსწრებია კაცობრიობის მთელს ტანჯვა-წვალებას, მისს ცრემლს, მისს გოდებას. ყველა ეს წარმატება მუშების მკლავმა, მუშების ზურგმა შექმნა და დროა ახლა მუშებმაც დაიდონ წილი თავიანთს ნამოქმედარში. შრომის ნაყოფიერება დიდია, დეე მუშებსაც მიეცესთ თავისუფალი დრო გონებრივ შრომისათვის და დეე პირიდან ლუკმას ნურავინ გამოაცლის!

ახლა ჩვენთვის გასაგებია ყოველი მოვლენა ცხოვრებისა, რომელიც პირველის შეხედვით გვაოცებს. ჩვენ ახლა ვიცით, ვინ მუშაობს და ვინ არა, ვისა შიან და ვინ არის ფუფუნებაში. ვიცით, როგორა ხდება ყოველივე ეს; ვიცით, თუ რისთვის დაწანწალებს მუშა ქვეყნად ლუკმა-პურისათვის. ბოლოს, ჩვენ ისიც ვიცით, თუ რა გავლენა აქვს ახლანდელს წესწყობილებაში შიმშილს. შიმშილი ადამიანზე ბატონდება კაპიტალისტურ წარმოების დროს, როდესაც გამართულია საერთო ბრძოლა, ბრძოლა ხელჩართული, როდესაც ყველანი ყველას ეჯიბრებიან, ლუკმას პირიდან აცლიან ერთმანერთს, როდესაც ადამიანი ადამიანზე ამხედრებული, ადამიანი ადამიანის გადაყლაპვას ჰლამის!

ახლა ვნახოთ, როგორ შეიძლება ადამიანმა წარმოება სხვანაირად მოაწყოს, ისე რომ კაპიტალისტურ წარმოებისაგან წარმოშობილ უბედურებას ადგილი აღარ ჰქონდეს, სრულიად მოისპოს.

მეცხრე თავი.

საზოგადოებრივი წარმოება.

დავინახეთ, რომ კაცობრიობას ბევრგვარი უბედურობა აწუხებს. ზოგი ამ უბედურობათაგანი პირდაპირ ბუნების მიზეზია (მაგ. სიბერისაგან სიკვდილი), ზოგ უბედურობის მიზეზი-კი თვით ადამიანების მიერ შექმნილი წესწყობილება და ადამიანთა შორის დამყარებული დამოკიდებულებაა. პირველ მიზეზის სრულიად მოსპობა შეუძლებელია, მისი ძალა შეიძლება მხოლოდ ოდნავ შევასუსტოთ; სხვა უბედურობის მოსპობა-კი შეიძლება და უნდა კიდევ მოვსპოთ. კაპიტალისტურ წესწყობილების მომხრენი სცდილობდნენ დამტკიცებინათ, რომ ეს წესი თვით ადამიანის ბუნების კანონია, მისი მოსპობა ისე არ შეიძლება, როგორც არ შეიძლება სიკვდილის მოსპობაო. ამიტომ მუშები თავიანთს ხვედრს უნდა დაემორჩილონ, ხოლო კაპიტალისტები თავიანთსაო. კაპიტალისტებისათვის, რა თქმა უნდა, ამ ხვედრის ატანა ადვილია, სიამის მეტს არაფერსა ხედავენ, ამიტომ ორისავე ხელით ებლაუქებიან იმ აზრს, რომ კაპიტალისტური წარმოება—ბუნების კანონია და „არიქა, გვიშველეთო“-ს ჰყვირილს გააბამენ, როცა სიტყვას ჩამოაგდებს ვინმე არსებულ წესწყობილების შეცვლის შესახებ. ამაზე მშრომელ კლასის დამცველნი საბუთიანად ეუბნებიან, რომ ბუნებას სრულებით არ გაუჩენია ზოგისა ხელი უსაქმურობისათვის და ზოგისა კი გამუდმებულ შრომისათვის; ზოგის მუცელი ძვირფას საქმელების ჩასალაგებლად, ზოგისა-კი—მათრობელიან პურისათვის; ბუნებას არ გაუჩენია კაპიტალისტები და მუშებიო! ბუნება მხოლოდ ადამიანსა ჰქმნის და ცხოვრებაში ადამიანნი ერთნი და თანასწორნი უნდა იყვნენ! და თუ ცხოვრებაში-კი სულ წინააღმდეგსა ვხედავთ, აქ ბუნება არაფერს შუაშია. კაპიტალისტური წარმოება ბუნებას კი არ შეუქმნია, არამედ ადამიანმა გააჩინა; ამიტომ ადამიანთ

შეუძლიათ და უნდა კიდევ მოსპონ ესეთი წესწყობილობა, რაკი კაცობრიობის უმრავლესობისათვის ეს წყობილება მძიმე სატვირთველია. ამ მოსაზრებით სოციალისტები ჰტიქრობენ, რომ საჭიროა შევქმნათ სხვანაირი წარმოება—სოციალისტური წარმოება. ასეთ წარმოების დროს შეუძლებელი იქნება ის უბედურება, რასაც ახლა კაპიტალისტურ წარმოების დროს ვხედავთ. კაპიტალისტურ წარმოებისა და ამავე დროს მშრომელ ხალხის ყოველგვარ უბედურობის დედა-ბოძი — დაქირავებული შრომა და შეცილებლა. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ კაპიტალისტურ წარმოებას წინ უძღოდა წვრილ მწარმოებელთა წარმოება, როდესაც ყოველ პატრონს წარმოების იარაღი ჰქონდა. შემდეგ, ყოველგვარ ძალმომრეობით და უსამართლობით, მწარმოებელთა საწარმოვო იარაღი წაერთვათ და გაჩნდა ერთის მხრით, კლასი კაპიტალისტთა და მეორეს მხრით—„მუშა ხელი“. ჩვენ დავინახეთ, თუ რა უბედურება მოჰყვა ამგვარ წესწყობილებას. ამიტომ პირველი და მთავარი საძირკველი სოციალისტურ წარმოებისა უნდა იყოს მოსპობა დაქირავებულ შრომისა. სამუშაო ძალ-ლონე და მასთან ერთად პიროვნება მუშისა უბრალო საქონელსავე არ უნდა იყიდებოდეს. მაგრამ თუ გვინდა, რომ მუშა იძულებული არ იყოს თავისი სამუშაო ძალ-ლონე გაჰყიდოს ხოლმე, თავის განკარგულებაში უნდა ჰქონდეს საწარმოვო იარაღი. ამ სახით, ერთის შეხედვით, კაცობრიობა უნდა დაუბრუნდეს იმ დგომარეობას, რა მდგომარეობით ცხოვრება დაიწყო: როგორც ძველად მწარმოებელი და საწარმოვო იარაღი ერთს განუყოფელს მთელს შეადგენდა, ისე ახალ სოციალისტურ წარმოების დროსაც მწარმოებელს საწარმოვო იარაღი არ უნდა ჰქონდეს ხელიდან გამოკლილი.

მაგრამ დიდი განსხვავებაა წვრილ მწარმოებელთა წარმოებასა და სოციალისტურ წარმოებას შუა. შრომის საზოგადოებრივ დანაწილების დროს ყოველი მწარმოებელი ერთს რას-მე აკეთებს, და კერძო მწარმოებელი (ზეინკალი, მეწულე და

:სხ.) ურთიერთშორის კავშირს არა ჰკრავენ წარმოების გასაადვილებლად. ამნაირად წვრილი წარმოება მოკლებულია ყოველ იმ ხეირს, რა ხეირიცა აქვს თანამშრომლობასა და შრომის მანუფაქტურულ განაწილებას; ჩვენ კი დავინახეთ, თუ რა ზომამდე აღიდებს შრომის ნაყოფიერებას მანუფაქტურული განაწილება შრომისა. ახლა რომ კაცობრიობა ერთბაშად წვრილ წარმოებას დაუბრუნდეს, დიდს ზარალსა ნახავდა. ჯერ ერთი, შრომის ნაყოფიერება შემცირდებოდა; მეორედ, ყველა საწარმოვო იარაღი, კაპიტალისტურ წარმოების დროს რომ შექმნა ადამიანმა, ყველა ფაბრიკები და მანქანები გადასაგდები გავვიხდებოდა, ამიტომ რომ შეუძლებელია ესენი წვრილ მწარმოებელთა გავუყუთ. მათი გამოყენება მხოლოდ ერთობრივის შრომით შეგვეძლებოდა. აი ამიტომაც, რომ უნაგარიშობა იქნებოდა, ახალი წარმოება წვრილ მწარმოებელთა განცალკევებულ წარმოებად გადაგვექცია და ყოველ მწარმოებლისათვის ცალკე მიგვეცა საწარმოვო იარაღი. ახალი წარმოება საზოგადოებრივი (სოციალისტური) წარმოება იქნება, და მწარმოებელთა შორის უნდა იყოს თანამშრომლობა და მანუფაქტურული განაწილება შრომისა. მეტად ძვირად უზის კაცობრიობას ყოველი გაუმჯობესობა საწარმოვო იარაღისა, კაპიტალისტურ წარმოებით შექმნილი, მეტად ძვირად უზის მთელი ცივილიზაცია, რომ ერთბაშად ხელი აიღოს ყველაფერზე და პირველყოფილ მდგომარეობას დაუბრუნდეს! კაპიტალისტური წარმოება ბევრს მუშას ერთად უყრის თავს რომელსამე საქმეში, ერთს ფაბრიკაში, საზოგადოებრივად ამუშავენს, მათს შრომას საზოგადოებრივ შრომად ხდის, და ამით აღიდებს შრომის ნაყოფიერებას; მანქანების შემოღებამ უნდა გაადვილოს და შეამოკლოს მუშათა შრომა. კაპიტალისტურ წარმოების დროს კი მანქანების შემოღება ყველა მუშათა შრომას არ ამოკლებს, ერთს ნაწილს სრულებით უსაქმურადა სტოვენს და ქუჩაში ჰყრის, ხოლო ვინც შიგ დარჩება, იმათთვის სამუშაო დრო უზომოდ დიდდება. მანქანები მუშებს შრომას

უმოკლებს და უადვილებს, მაგრამ კაპიტალისტურ წარმოების დროს მინქანა მოსისხლე მტერია მუშებისა. სოციალისტურ წარმოების დროს წარმოება სწორედ იმნაირივე რჩება, როგორც არის კაპიტალისტურ წარმოების დროს, ე. ი. მუშები ერთად იმუშავენ, მათი შრომა საზოგადოებრივი იქნება, ამიტომ რომ მხოლოდ საზოგადოებრივ შრომის დროს შეგვიძლია გამოვიყენოთ მანქანები, მხოლოდ ამ დროს შეგვიძლია უმწერვალესობამდე გავაუმჯობესოთ იარაღი, და რაკი გაუმჯობესებული იარაღი გვექნება, ადამიანის შრომაც მეტის მეტად განაყოფიერდება. მაგრამ რადგან საწარმოვო იარაღი მთელის საზოგადოების, ე. ი. თვითონ მუშების საკუთრება იქნება, მათი შექმნილი დამატებითი ღირებულებაც მათვე დარჩებათ. აი, სოციალისტურ წარმოების დედააზრი ეს არის. კაპიტალისტები მოისპობიან და წარმოების მიზანი მოგება კი არა, ადამიანის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება იქნება, ამიტომ სოციალისტურ წარმოების დროს მანქანების შემოღება ზედმეტ მუშა ხელს ქუჩაში არ გამოჰყრის, არც სამუშაო დროს გაადიდებს. არამედ ყველა მუშებს სამუშაო დღესაც შეუმოკლებს და შრომასაც გაუადვილებს. თუ, სიტყვაზე, რომელსამე ფაბრიკაში 100 კაცი მუშაობს და ახლადგამოგონილ მანქანის დროს 50 კაცი საჭირო არ იქნება, რადგან ამათს საქმეს ეს მანქანა გააკეთებს, ამ ზედმეტ 50 კაცს ქუჩაში არავინ გაჰყრის და ამავე დროს ასის კაცის სამუშაო დრო ერთიორად შემცირდება.

მაშასადამე, თუ გვინდა თავიდან ავიშოროთ ყოველი უბედურება კაპიტალისტურ წყობილებისა, საქონლის გასაყიდად მზადებისა და შეცილებისა; საჭიროა ვეცადოთ, რომ საწარმოვო იარაღი და საშუალება არავისი საკუთრება იყოს, ყველაფერი ყველა მშრომელთა საზოგადო საკუთრებად გადაიქცეს. უნდა მოვსპოთ კერძო წარმოება და იმის მაგიერ შევქმნათ ერთი დიდი ოჯახი, რომელშიაც ყველა საერთო კეთილდღეობისათვის იშრომებს. უნდა მოისპოს საქონლის წარმოება სცი-

დვა-გაყიდვისათვის და მოვაწყოთ საქმე ისე, რომ საქონელი საზოგადო სახმარად, მზადდებოდეს.

ერთის სიტყვით, საჭიროა სოციალისტური წესწყობილება შემოვიღოთ.

მაგრამ, ვიკითხოთ, შეიძლება თუ არა სოციალისტურ წარმოების შემოღება? საზოგადოებამ თუ იკისრა საზოგადოებისათვის იზრომოს მის კეთილდღეობისათვის, ამ საზოგადოებას შეუძლია თუ არა ყველა უზრუნველყოს?

ბურჟუაზულნი მსწავლულნი გაიძახიან—ეს არ შეიძლებაო. მათის სიტყვით, რაც ქვეყანაზე სიმდიდრეა, თუ ერთად თავი მოვუყარეთ და თანასწორად გავუყავით ყველას, სამყოფი არავის ერგებაო. ამიტომაო, დასძენენ ეს მსწავლულნი, ქვეყანაზე სიღარიბე და სისასწყლე არის და იქმნება, ჩვენს ხელთ არ არის მათი მოსპობაო. აწინდელ წესწყობილების დროსაო, ამბობენ ესენი, ზოგნი მანც არიან უზრუნველყოფილნი სხვისის შრომით და შეუძლიანთ წინ წასწიონ მეცნიერება, ხელოვნება, ახალ-ახალი რამ გამოიგონონ და ამით შრომის ნაყოფიერება გააძლიერონო. აბა ერთნაირად აშრომეთ ყველანიო, ამბობენ ისინივე, დაინახავთ, რომ მეცნიერება და შრომის ნაყოფიერება შეფერხდება და სრულიადაც შეჩერდება, მცხოვრებნი წინანდებურად გამრავლდებიან და მალე ქვეყანაზე გამეფდება საერთო სიღარიბე, და ლუკმა-პურისთვის ერთმანერთს დაესჭამთო. მართალია, თანამედროვე უთანასწორობის დროს ბევრია მწუხარე და გაჭირებული, მაგრამ რა ვქნათ, ქვეყანა ასეა გაჩენილი; ხოლო საზოგადო ერთობის დროს მთელს ქვეყანას ბოლო მოეღებოდაო.

ვნახოთ, ასეთი აზრი მართალია, თუ არა. გამოიანგარიშებულა, რომ მთელს ევროპაში და ქვეყნიერობის ზოგიერთ ადგილებში წელიწადში ამზადებენ 89,630 მილიონ. მანათის საქონელს და ყოველგვარ ნაწარმოებს. კაცის თავზე წელიწადში მოუწევს 208 მანეთის, ხოლო ყოველ ოჯახზე (ოჯახში ხუთი სული რომ ვიანგარიშოთ)—1,040 მანეთის. ეს კი არც

მაგრე ცოტაა. მაგრამ ჩვენ ყველა ქვეყნები ერთმანერთს მივათვალეთ. აბა ავიღოთ უფრო განათლებული ქვეყნები. ინგლისში ოჯახს წელიწადში 1,68წ მანეთი მოუწევს, ამერიკაში—1,950 მ. ეს კი ცხვირზევით ასაცილებელი სრულებითაც არ გახლავს!

მაგრამ სოციალიზმი განა ის არის, რომ რაც ქვეყანაზე სიმდიდრეა, ავიღოთ და ყველას თანასწორად გავუყოთ? სრულებითაც არა. ახლა ყველა კი არ მუშაობს, ბევრი სცხოვრობს უქმად, ბევრი ისეთს რასმე აკეთებს, რომ არც სულსა რგებს და არ ხორცსა და არამცთუ არა რგებს, პირდაპირ მაინებელია. მშვიდობიანობის დროს ყოველ ას მუშა კაცში 3—4 კაცი, ხოლო ომიანობის დროს—10 კაციც სასარგებლო შრომას მოწყვეტილია და ჯარში ჰკარგავს დროს; საზოგადოების რჩეული ნაწილი, ღონიერი და ტან-მრთელი, იმის მაგიერად რომ მუშაობდეს და ხალხს არჩენდეს თავის შრომით, თვით საზოგადოებას აწვება კისერზე სარჩენად. ახლა ხენა-თესვას და ხელოსნობას მცხოვრებთა სამი მეოთხედი თუ მისდევს; დანარჩენი მეოთხედი მისდევს ვაჭრობას, აღებ-მიცემობას და ისეთ საქმეს, რომელიც ქვეყნის სიმდიდრეს ერთს კაპეიქსაც არ ჰმატებს. ვინ იცის, რამდენია ისეთი, რომ უსაქმურ ბატონებს ემსახურებიან და მათს ჟინიანობას ასრულებენ? ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ თანამედროვე წესწყობილებაში სავაჭრო-სამრეწველო კრიზისები ხშირია. ვინ მოსთვლის რამდენი ხალხი რჩება მაშინ უსაქმურად! ან რამდენი საქონელი ოხრდება და მყიდველს ველარ შოულობს! გამოანგარიშებულია, რომ მხოლოდ პირდაპირი გაკოტრება ამა თუ იმ ქვეყანას კაპიტალის ყოველ ათ თუმანზე ხუთი მანეთი უჯდება! ან ის ვიკითხოთ, თუ რამდენი სამუშაო დღე იკარგება თანამედროვე წესწყობილობის დროს აუცილებელ გაფიცვების მიზეზით! რუსეთში, მაგალითად, 1901 წელს გაფიცვების დროს, ფინანსთა მინისტრის გამოანგარიშებით, დაიკარგა თითქმის 100,000 სამუშაო დღე. ჩვეულებრივს

დროს რამდენი ხალხი ზის უმუშაოდ! ან ზამთრობით გლახობას რამდენი დრო ეკარგება ტყუილა-უბრალოდ, რაკი სახლ გარედ სამუშაოს ვეღარ შოულობს! ცხადია, რომ საცა, ცოტათიც არის, გონივრად არის განაწილებული სამუშაო, იმ ქვეყანაში შემოსავალი ძალზე მატულობს. კაპიტალისტური წესი წარმოებისა ქვეყნისათვის საზარალოა და მისის არსებობის ყოველ დღეს საშინელი ზარალი მოსდევს ხალხისათვის.

ახლა შრომის ნაყოფიერება ვიკითხოთ! განა სოციალისტურ წარმოების დროს საოცარის სისწრაფით არ იმატებს? კაპიტალისტური წესწყობილება, როგორც დავინახეთ, აფერხებს შრომის ნაყოფიერების ზრდას. ავიღოთ, თუნდა, ხენა-თესვა. საშინელის ტაატით მიდის წინ მიწათ-მოქმედება, და აქ საკვირველიც არაფერია. ვინ უნდა გააუმჯობესოს მიწათმოქმედება? ჩვენი გლეხი დაბეჩავებულია, უმეცარია, გლახაკია. თუ სადმე ერთი კაპეიკი მეტი გაუჩნდა ჯიბეში, მაშინათვე მისცვივდებიან და ამოაცლიან ან ხარკთამკრეფნი, ან გაიძვერა სოფლის წურბელა. სადა აქვს იმისი თავი, რომ ხენა-თესვის გაუმჯობესობისათვის იფიქროს? საიდან იშოვოს ამისთვის საჭირო სახსარი? გამოფიტულ და გაუპატივებულ მიწას პირველყოფილ დროის სახნისითა სჩიჩქნის, შიგ უფარგის თესლსა ჰყრის და უცდის, ამინდი რა ხეირს დააყრის!.. ათასგვარ გადასახადებისაგან ხელფეხ-შეკრული, დიდ საიჯარო ფასით სულამორთმეული, დავალიანებული, უფულო, დიდ სარგებლის ხდით ილაჯგაწყვეტილი, უმიწაწყლობით დატანჯული გლეხი იძულებულია თავისი მოსავალი ჩალის ფასად ჰყიდოს და თვითონ კი ყველაფერი მამასისხლად იყიდოს ხოლმე. ასეთს გლეხს არ შეუძლია წელში გასწორდეს, გაკვირებას თავი დააღწიოს; მისი არსებობა ერთავად ბეწვზე ჰყიდია, მონაა ამინდისა და ბუნების ეინიანობისა.

მეორე მხრით, მსხვილ მემამულეებს ხშირად ხელს არ აძლევს ამა თუ იმ გაუმჯობესებულ იარაღის შემოღება, რადგან, ჯერ ერთი, ძვირად ღირს და მეორეც—გამოცდილი და

ნასწავლი მუშა სკირია ამ იარაღის ხმარების დროს. და როცა ამ გვარ მუშის შოვნა შეუძლებელია, როცა იქვე გვერდით ჩალის ფასად შეიძლება გლეხის შოვნა, რომელიც მზად არის დაამუშავოს მემამულის მიწა თავის საქონლით, თავის სახნისით, თავის ფარცხით ან როცა შეიძლება მემამულემ თავისი მიწა იჯარით გასცეს ერთისამად ან საღალოდ მისცეს იმავე მუშას, რა თქმა უნდა, მემამულე თავს არ გაიცხელებს იმისთვის, რომ იზრუნოს შრომის ნაყოფიერებისათვის, რადგან შეჩვეული არ არის საქმიანობას, რადგან იცის მხოლოდ ფლანგვა და არა შოვნა. ასეთის წესწყობილებისაგან კაცობრიობას იმდენი ზარალი ეძლევა, რომ მისი წარმოდგენაც კი გულსა ზარავს ადამიანს! შრომას ასეთი მცირედი ნაყოფი გამოაქვს და მემამულენი მაინც სჩივიან, — პურს ზედმეტს ვიწვევთო, ფასები საშინლად დავარდნილაო, და ხშირად არც კი სთესენ.

იშვიათია ისეთი კურთხეული ქვეყნები, სადაც მიწათმომქმედმა თავისუფლად ამოსუნთქვა შეიძლო, წელში გასწორდა და მოახერხა ეფიქრნა თავის წარმოების გაუმჯობესებისათვის, მიწის უკეთესად დამუშავებისათვის, — ასეთ ქვეყნებში ადამიანის ხელმა და გონებამ მართლა რომ სასწაული ქმნა.

იმ საძოვრებზე, როგორიც ჩვენ ახლა გვაქვს, საშუალო რიცხვით ერთი ძროხა შვიდ დღიურზე გამოიკვებება. როცა კი საძოვრები ხელოვნურად ირწყვის, ერთ სულ საქონელს ორი დღიური მიწაც ჰყოფნის; როცა საძოვარ ბალახსა სთესენ, როცა საკვებად თაღვამსა და გოგრას და სხ. ხმარობენ, ჯერ ახლაც ორ დღიურ მიწაზე ხუთ რქოსან საქონელს ადვილად ზრდიან; ხოლო საცა მიწა ძალიან კარგია, საცა საკვებად სიმინდსა ხმარობენ, საცა ახლად მოცედილ საკვებს ორმოებში ინახავენ და განსაკუთრებულ პრესის ქვეშ ატარებენ, ორი დღიური მიწა 8—10 ძროხას ჰყოფნის.

იმ დროს როცა ჩვენი გლეხი უფალს მადლობასა სწირავს,

თუ დღიურზე 80 ჩანახი პური მოუვიდა, ჩრდილოეთ საფრანგეთში იმავე დღიურ მიწაზე ერთი-სამად და ერთი-ოთხად მეტი მოჰყავს მზენელ-მთესველს. ასე რომ მანდაური დღიური ნ კაცს არჩენს! რა თქმა უნდა, მანდ მიწას ორთქლის გუთნით ხნავენ; განმეორებითა ხნავენ და ფარცხავენ, სათესლეს საგანგებო მანქანით არჩევენ; თესლს ჩვენსაგით ჰაერში არ ფანტავენ, არამედ მწკრივად რგავენ განსაკუთრებულის მანქანის საშუალებით, რწყავენ მიწას, ისეთს პატიეს აპყრიან, რომ ჩვენს გლეხს არც გაუგონია და დიდხანსაც ვერ გაიგონებს.

პარიზს ახლო ზოგი მებოსტნეა, მიწის იჯარას იხდის 700, 800 და 1,000 მანეთს ორ დღიურში. გაიოცებთ და იკითხავთ—როგორ იხდის ამ ფულს მებოსტნეო? როგორა და ისე, რომ მიწის ნაყოფიერება უმაღლეს წერტილამდე აქვსთ აყვანილი. მიწას თვითონ აკეთებენ და აკეთებენ ამინდსაც. მიწას აფხვიერებენ და აპატივებენ ისე, რომ ბოლოს მათი მიწა ოქროა, მიწა კი არა; საიჯარო ვადის გათავებისას მებოსტნეს თავისი მიწა თან შაჰკვს. სთესენ შუშებს ქვეშ, მცენარეს შუშაბანდით ჰფარავენ, სათბილობელს აკეთებენ, ათბობენ მცენარეს; იმასაც ახერხებენ, რომ ნიადაგიც კი გაათბონ. ერთ დღიურ მიწაზე წელიწადში 335 ფუთს სტაფილოს იღებენ, 3,000 ძირს უბრალო კომბოსტოს, 1,500 ყვავილოვან კომბოსტოს, 2,500 კალათა ოქროვანშლას და სხ. და სხ. სულ 4,000 ფუთამდე სხვა და სხვა ხილი და ბოსტნეული მოჰყავთ!!

მართალია, ასეთი ამბავი იშვიათია ჯერ. და მხოლოდ ჯერ. მაგრამ სოციალიზმის დანიშნულება ის არის, რომ ადამიანი ასეთ ბედნიერ პირობებში ჩააყენოს, ასეთ ბედნიერ პირობებში აშრომოს. და დღევანდელი იშვიათი ამბავი მაშინ ჩვეულებრივ მოვლენად, საყოველთაო ამბად გადაიქცევა და ადამის ძენი ყველანი ბედნიერად და კმაყოფილად იცხოვრებენ.

რაკი ვხედავთ, თუ რა სასწაულებს სჩადის ადამიანის გონება და ხელოვნება, უნებლიედ გავვეცინება, როცა ზოგი-

ერთებისაგან გავიგონებთ—ქვეყანაზე ამდენი ღარიბი და გაქირვებული იმიტომაა, რომ ხალხი გამრავლდა ქვეყანაზე და მიწა აღარა ჰყოფნის ყველასაო. არა, სრულებითაც არა! უბედურება და გაქირვება ქვეყანაზე ასე ბევრი იმიტომაა, რომ ახლანდელი წესწყობილება ხალხს სიღარიბესა და უმეცრებაში სულსა ხდის, ტყვესავით ამუშავებს; მუშა-საქონლად არის გადაქცეული ადამიანი; ნებას არ აძლევენ ბუნების საიდუმლოება გაიგოს, მაზე გაბატონდეს. ასეა დაჩაგრული არა მარტო გლეხი, არამედ მუშა საფაბრიკო მრეწველობაში. კაპიტალისტური წესწყობილება მუშას ხელფებს უბორკავს და ხელფეხშებორკილ მუშას არ შეუძლია შრომის ნაყოფიერება გაადიდოს. ჩვენში, მაგალითად, კაპიტალისტებისათვის სახეირო არ არის ისეთის მანქანების შემოღება, როგორც ინგლისში უკვე შემოღებულია. რისთვის? რისთვის და იმისთვის, რომ მუშახელი ჩვენში უფრო იაფია, ვიდრე ინგლისში. სოციალისტურ წესწყობილების დროს კი ერთბაშად შეიძლება კაცმა ისეთი მანქანები შემოიღოს, რომელიც ჯერ არ არის და არც შეიძლება ხმარებულ იქმნეს. თუ მანქანის საშუალებით შრომა ნაკლებია საჭირო, ვიდრე მის გაკეთებაზე იყო საჭირო, რათქმა უნდა, ასეთი მანქანა სოციალისტურ წესწყობილების დროს სახეირო იქმნება. მაგრამ ახლა ამას სრულებით ვერა ვხედავთ, ახლა კაპიტალისტის დარდი ის კი არ არის, თუ რამდენი შრომა იზოგება მანქანის წყალობით, არამედ ისა, თუ რამდენი შრომა მოუზოგა მანქანამ ისეთი, რომლისათვისაც ქირა აქვს გადახდილი. ხოლო ქირას მუშებს მხოლოდ შრომის ერთ ნაწილისათვის აძლევს. მანქანაში კაპიტალისტი იმდენს აძლევს, რამდენიც მანქანა ნამდვილადა ღირს, ხოლო მუშების შრომას ნახევარ ფასად ჰყიდულობს. აი იმიტომაა რომ კაპიტალისტური წესწყობილება ხელს უშლის ბევრგვარ მანქანების გავრცელებას და შემოღებას, აფერხებს შრომის ნაყოფიერების ზრდას. მხოლოდ სოციალისტური წესწყობილება შეუწყობს ხელს მანქანების გავრცელებას.

ახლა, ვინ იცის, რამდენი ხალხი იღუპება ტყუილ-უბრალოდ, სიღარიბესა და უმეცრებაში! ხოლო ხალხიდან თუ გინმე გამოვიდნენ როგორმე და თავისით რამე ისწავლეს, მეცნიერების გზა გაიკაფეს, — იმდენი რამ გამოიგონეს, რომ ქვეყანას აკვირებენ. აქებენ და აღიძებენ ასეთებს და ამავე დროს არა ფიქრობენ, რომ ასი და ათასია დაღუპული ასეთი მკიერი და ქვეყნისათვის გამოსადეგი ხალხის შვილი; რამდენს ასსა და ათასს აქვს დამარხული თავისი ნიჭი მიწაში იმის წყალობით, რომ დაჩაგრული იყვნენ ჯოჯოხეთურ შრომით, ჯოჯოხეთურ წვლანებით და სიღარიბით სწორედ იმ დროს, როცა მათის ნაოფლართი უქმნი და მცონარენი ქეიფსა და და განცხრომას ეწეოდნენ!

და მხოლოდ სოციალიზმი დაამსხვრევს ბორკილს, ახლა ადამიანის კუთვნილებას რომ აქვს შემოკვერილი; მხოლოდ სოციალიზმი გააღვიძებს იმ უსაზღვრო ნიქსა და გონებრივს ღონესა, დღეს რომ ხალხშია მიძინებული, და ეგვევ სოციალიზმი ადამიანს გააბატონებს ბუნებაზე. დღევანდელი სასწავლო შრომის ნაყოფიერებისა საბავშვო სათამაშოდ გვეჩვენება იმასთან შედარებით, რასაც მოგვცემს სოციალიზმი მომავალში.

ნუ გამოვუდგებით იმის გამოცნობას, თუ რა იქმნება მოქვეალში. დღესაც კი შრომის ნაყოფიერება იმდენად აღმაღლდა, იმდენად განვითარდა, რომ, სამართლიანი საზოგადოებრივი წარმოება რომ არსებობდეს, სამყოფად იქმნება ყველაფერი, რაც ადამიანის გონიერულ არსებობისათვისაა საჭირო. ერთმა მსწავლულმა და ხალხის გულშემატკივარმა გერმანელმა დაწვრილებით გამოიანგარიშა: გერმანეთის სახელმწიფოში, სადაც სამოცი მილიონი მცხოვრებია, რამდენმა კაცმა და რამდენს ხანს უნდა იმუშავოს, რომ დაამზადოს იმდენი ნაყოფი ქიწისა, მრეწველობისა, ხელობისა და საკლონიო მეთურნობისა (თერმონია, ყავა და სხ.), რომ ეყოს მთელს გერმანეთის სახელმწიფოს სამოცი მილიონ მცხოვრებელთან? როცა ეს მსწავ-

ლული ანგარიშობდა ამას, საფუძვლად ჰქონდა საშუალო რიცხვით შრომის ახლანდელი ნაყოფიერება, თუმცა კარგად იცოდა, რომ ეს ნაყოფიერება ერთ ალაგას არ არის გაჩერებული, არამედ ყოველწლობით უფრო და უფრო იზრდება. თავის თავსა ჰკითხა: რა კეთილდღეობას შეიძლება ახლა ხალხმა მიადწიოს და რამდენი შრომა უნდა შეაღიოს ამასა? თუ მომავალში შრომის ნაყოფიერება გაიზრდება, რა თქმა უნდა, კეთილდღეობაც უფრო გაიზრდება და შრომაც ნაკლები იქნება საჭირო. და აი რა დაგვანახევა ამ მსწავლეულის გამოანგარიშებამ.

რათა სამოცი მილიონი მცხოვრები რიგიანად სცხოვრობდეს, არც საქმელ-სასმელი აკლდეს და არც სამოსი, საკმარისია, ხუთმა მილიონმა კაცმა და სამმა მილიონმა და რვასათასმა ქალმა ყოველ დღე იმუშაოს მხოლოდ 8 საათს დღეში; ხოლო ერთად უნდა იმუშაონ დღეში რვა მილიონმა და რვასათასმა ქალმა და კაცმა, ე. ი. მთელ მცხოვრებთა თითქმის მეშვიდედმა ნაწილმა. სხვანაირად რომ ესთქვათ, ერთის კაცის შრომას შეუძლია 7 კაცი აცხოვროს, არაფერი აკლდეს ისე. რომ ყველამ თანაბრად და სამართლიანად გაინაწილოს ეს საზოგადოებისათვის აუცილებელი შრომა, საკმარისი იქნება, სიტყვაზე, დაწესდეს საყოველთაო ბეგარა შრომისა, რომელიც უნდა გრძელდებოდეს არაუმეტეს ათის წლისა მამაკაცთათვის, და არაუმეტეს შვიდის წლისა დედაკაცთათვის. კაცებმა მაშინ უნდა დაიწყონ მუშაობა, როცა 15 წლისა გახდებიან და იმუშაონ 25 ან 27 წლამდე, ხოლო ქალებმა 15-იდან 22 წლამდე. 15 ან 17 წლამდე ყველანი სკოლაში ივლიან საზოგადოების ხარჯით და შეიძენენ გონივრულს სწავლა-განათლებას. შემდეგ ყველანი შევლენ შრომის სამსახურში და ვადის გათავების შემდეგ სამსახურიდან გამოვლენ და ყოველწლიური პენსია ექმნებათ იმდენი, რომ ღარიბულად არ იცხოვრონ და ბავშვებიც გამოზარდონ შრომის სამსახურში შესვლამდე. თუ ვისმე მოუხდა აუცილებელ ნივთის გარდა საფუფუნო ნივთაცა,

სამსახურის გათავების შემდეგ შეუძლია შევიდეს თავისუფალ საბელოსნო არტელებში, სადაც მასავით სამსახურ გათავებულნი ერთად თავისთვის თავის გემოვნებაზე საფუფუნო ნივთებს დაამზადებენ. ამნაირად, კაცების ათის წლის (ხოლო ქალების შეიღის წლის) საზოგადოებრივ შრომის სამსახურის შემდეგ ყოველ ოჯახს შეუძლია სრულიად უზრუნველყოს თავისი თავი მთელს სიცოცხლეში. მამაკაცს და გასათხოვარ ქალს, ჯან-ღონით სავსეს, სრულიად თავისუფლად შეუძლიათ თავისი დრო კვლავ შრომას მოახნარონ, რომ უფრო გაიუმჯობესონ თავიანთი კეთილდღეობა, ან და, თუ დასჯერდებიან იმ შეძლებას, როგორც ახლა შუათანა შეძლების ხალხს აქვს, ეგვე დრო გონებრივს განვითარებას და სხვა და სხვა სიამოვნებას შესწირონ. ეს კიდევ ცოტაა. სამოც მილიონ ხალხში შრომა რომ შეუძლიათ ისეთი მამაკაცი ხუთი მილიონი სამას ათასია, ხოლო ქალი ოთხ მილიონამდე, ხოლო ერთად—ცხრა მილიონი და სამას ათასი სული. და რადგან წელიწადში მხოლოდ რვა მილიონი რვაას ათასია საჭირო, შეიძლება დანარჩენი თითქმის სამოცი ათასი შადვათთან-თა რიცხვში მოექტნენ (ოცდა ათიათასი კაცი, რაიცა ათ წელიწადში სამას ათასს შეადგენს, და ოცდა ათიათასი ქალი, რაც 7 წელიწადში ორას ათასს, ხოლო ერთად ხუთას ათ ათასს). ამ შეღავათით შეეძლებათ ისარგებლონ უფრო ნიჭიერებმა, რომლებიც მოისურვებენ შრომის სამსახურის მაგიერ სხვა და სხვა მეკნიერება და ხელოვნება შეისწავლონ, რომ შემდეგ თავისის ცოდნით და განათლებით მთელს საზოგადოებას გამოადგინენ.

გარდა ამისა, ადვილად შეიძლება, შრომის სამსახური, რომელსაც ყველა, რა თქმა უნდა, საუკეთესო და სიმრთელისათვის მარგებელ პირობებში შეწარულებს, ახლანდელს ყაზარმულ ცხოვრებას აღარ მოგვაგონებდეს, რომ ყველა თავისუფალი იყოს—ის საქმე და იმ ადგილას გააკეთოს, რაც და საცა უნდა. დაწვრილებით იმის ჩამოთვლა, თუ როგორ შეიძლება ყოველისავე ამის მოწყობა, ძალიან შორს წა-

გვიყვანდა. მთელი წიგნი მოუნდებოდა ამის აღწერას. მხოლოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვინც უფრო მძიმე და არასასიამოვნო საქმეს შეასრულებს, ბევრგვარი შეღავათი ექმნება (გლეხი სხვაზე ნაკლებ იმუშაებს ან სხვებზე ნაკლებ წელიწადს დაჰყოფს შრომის სამსახურში და სხ., რადგან ასეთ საქმის კეთების მსურველი ყოველთვის გამოჩნდება. და თუ არ აღმოჩნდა მსურველი ან და ცოტა აღმოჩნდა, მაშინ ასეთს საქმეს ან წილის ყრით გააკეთებენ და ან მორიგეობით.

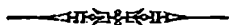
ყოველივე ეს გამოანგარიშებულია, როგორც ეს თქვით, გერმანეთის სახელმწიფოსათვის, სადაც სამოცი მილიონი მცხოვრებია. ადვილი მისახვედრია, რომ საქმე სრულებით არ შეიცვლება, თუ გერმანეთის მაგივრად სხვა სახელმწიფოში შემოვიღებთ ასეთს წესწყობილებას. სულ ერთია, მცხოვრებთა რიცხვი რამდენიც იქნება ამ სახელმწიფოში. ყველგან ერთი და იგივე იქნება. როცა სოციალისტური წესწყობილება დამყარდება, საკმარისი იქნება ყოველმა კაცმა ოთხ წელიწადს გასწიოს შრომის სამსახური, ხოლო ქალმა— შვიდს წელიწადს, რომ ყველამ მშვენიერი განათლება მიიღოს და ყველა უზრუნველ იქმნეს ცხოვრებაში. ამ წესწყობილების დროს ყოველი მოქალაქე დიდის სიამოვნებით მოიხდის იმ შრომის ბეგარას, რომელიც მას თავისუფლებას, დამოუკიდებლობას და სრულს უზრუნველყოფას მოანიჭებს. სოციალისტურ საზოგადოებაში არ იქნებიან მუქთახორანი, რომელნიც არაფერს აკეთებენ და სხვის ნაოფლარით კი საზრდოვობენ, არ იქნებიან აგრეთვე ღარიბნი, რომელნიც უზომო შრომისაგან წელში სწყდებიან. ყველა იშრომებს იმდენს, რამდენიც საჭიროა და ყველას სამყოფი ექმნება ყველაფერი. მაშინ არ იქნება, როგორც დღეს, ისა, რომ გასასყიდ ტანისამოსით და ფეხსაცმელით საესე მალაზიების გვერდით შიშველტიტველი მუშები დადიან, ის მუშები, რომელთა ხელითაც ყველაფერი ეს გაკეთებულია; არ იქნება ისა, რომ საქმელებით საესე დუქნებს რამდენისამე დღის უქმელი მუშები ჩაუვლიან და ხარბის თვალტებით უყუ-

რებენ ყოველსავე და ერთ კარგად გაძღომას ნატრობენ. არც ის იქნება, რომ, ვსთქვათ, რომელსამე ქვეყანაში შიმშილობაა და სწორედ ამ ქვეყნიდან ვაქრებს საზღვარგარედ გააქვსთ პური; ხალხს ათასობით და მილიონობით ტანისამოსი არა აქვს, და ჩითის, ტილოს და მაუდის ვაქრები და ფაბრიკანტები-კი ჩივიან—საქონელი ბევრია დამზადებული და ველარსად გაგვისალეებიაო; მთელს გუბერნიებში შიმშილისაგან სახადი მუსრს ავლებს ხალხს, ხოლო მსხვილნი მემამულენი პურს აღარ სთესენ, მიწას საბალახედ უშვებენ—ხორბლის ფასი დავარდნილია, არავენ ყიდულობსო.

როდესაც ადამიანი ბატონყმურ შრომას თავს დააღწევს, მხოლოდ მაშინ მოაგონდება, რომ „არა პურითა ხოლო ჰცხონდების კაცი“, რომ ყველა ხორციელ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ გონებასა და სულსაც უნდა მისცეს საზრდო. მხოლოდ მაშინ აღენთებათ წითელის ალით ადამიანებს წყურვილი მეცნიერებისა, მხოლოდ მაშინ შეიგნებს ადამიანი მეცნიერების სრულს მშვენიერებას, მხოლოდ მაშინ დაუკვირდება ადამიანი ბუნების ყოველ ქმნილებას, ვაიგებს ყოველ საიდუმლოებას მისას და აღფრთოვანდება იმ ხმაშეწყობილობით და აზრიანობით, რა ხმაშეწყობილებას და აზრიანობას თავის გარშემო დაინახავს; მხოლოდ მაშინ დააფასებს ადამიანი მშვენიერების მთელს დიდებულებას, ისწავლის, რომ ეს მშვენიერება ყველგან გამოიკნოს, დააფასოს და ყველგან აღმოაჩინოს—ვარსკვლავებით მოკირწყლულ ცასა და მთის მწერვალებზე, უნაპირო ზღვასა და ხასხასად მობიბინე ველ-მინდვრებზე და თვით ადამიანის სულის კუნჭულებშიც კი. როცა სააქაო ცოდვებისაგან განიწმინდება, როცა მოიშორებს ცუდ განზრახვებს, რომელიც პირდაპირი შედეგია სყიდვა-გაყიდვისა, არსებობისათვის მოყვასთან ბრძოლისა,—მაშინ ადამიანის მზუნება ხელახლად დაიბადება, გასწორდება, მოყვასის ბედნიერებას თუ უბედურებას საკუთარ ბედნიერებად თუ უბედურებად მიითვლის. ამიტომ რომ ეს მოყვასი მის თვალში მტე-

ჩი კი აღარ იქნება, რომლისაც ადამიანს ყოველთვის უნდა
ეშინოდეს, არამედ ეს იქნება მისი მეგობარი და თანამშრომე-
ლი, რომელთანაც ურომა სახალისო იქნება, და იშრომებს
კიდევ საერთო კეთილდღეობისათვის.

ს ა რ ჩ ე ვ ი .

გვერდი.

შესავალი.	3
პირველი თავი.	
თანამშრომლობა. შრომის განაწილება. გაცელა-გამოცელა. საქონელი	7
მეორე თავი.	
საქონლის ღირებულება.	12
მესამე თავი.	
ფული.	17
მეოთხე თავი.	
მოთხოვნილება და წინადადება. შეცილება.	26
მეხუთე თავი.	
მუშა-ხელი.	30
მეექვსე თავი.	
დამატებითი ღირებულება.	50
მეშვიდე თავი.	
ხელფასი.	64
მერვე თავი.	
კაპიტალისტური წარმოება.	72
მეცხრე თავი.	
საზოგადოებრივი წარმოება.	99

